

JUSTUS FOUNDATION
For Green & Just Transition

Friedrich
Ebert Stiftung

Հայաստանի արհմիությունների
կոնֆեդերացիայի դիրքորոշման
փաստաթուղթը և ամբողջական
հետազոտությունը

ԹՈՒՆԱՔԻՄԻԿԱՏՆԵՐԻ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ
ԵՎ ԽԵԼԱՄԻՏ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՅՏԴ 632.95:331.45

ԳՄԴ 44.15+65.246

Կ 190

ISBN 978-9939-1-2372-1

9 789939 123721

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՅՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՆՖԵՐԵՐԱՑԻԱՅԻ
ԴԻՔՈՐՈՇՄԱՆ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ

Կ 190 ԹՈՒՆԱՔԻՄԻԿԱՏՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ ԵՎ ԽԵԼԱՄԻՏ
ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ .- Եր.: Ֆրիդրիխ Էբերտ
Հիմնադրամ, 2026.- 72 էջ:

Հեղինակ՝ Էմիլ Գևորգյան, գ.գ.թ., ՅՈՒՆԵՍԿՈՒ ի հիմնադրամ
Խմբագիր՝ Էլեն Մանասերյան, ՀՀ արհմիությունների կոնֆեդերացիա
Ձևավորում՝ Աշխեն Սարգսյան

Այս փաստաթուղթը մշակվել է Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի, Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամի և ՅՈՒՆԵՍԿՈՒ հետապոտական և խորհրդատվական հիմնադրամի համագործակցության արդյունքում: Փաստաթուղթը կապվել է գյուղատնտեսության ոլորտում թունաքիմիկատների կիրառության և կառավարման վերաբերյալ տեղեկատվության ընդգրկուն հետապոտության և շահագրգիռ կողմերի, այդ թվում՝ քաղաքական որոշում կայացնողների, հասարակական և ակադեմիական սեկտորի ներկայացուցիչների, ոլորտում գործող արհեստակցական կազմակերպությունների ճյուղային հանրապետական միությունների, աշխատանքային իրավունքների աջակցության կազմակերպությունների և սոցիալական գործընկերների հետ լայնածավալ խորհրդակցությունների արդյունքում: Այն արտացոլում է նաև աշխատողների հետ քննարկումների միջոցով ձեռք բերված պատկերացումները:

Այս հրապարակման մեջ արտահայտված տեսակետները պարտադիր չեն, որ արտացոլեն Ֆրիդրիխ Էբերտի հիմնադրամի (ՖԷՀ) տեսակետները: ՖԷՀ-ի կողմից հրապարակված նյութերի կոմերցիոն օգտագործումն արգելված է: ՖԷՀ-ի հրապարակումները չեն կարող օգտագործվել նախընտրական քարոզչության նպատակներով:

ՅՏԴ 632.95:331.45

ԳՄԴ 44.15+65.246

ISBN 978-9939-1-2372-1

© Ֆրիդրիխ Էբերտ Հիմնադրամ 2026

**ԹՈՒՆԱՔԻՄԻԿԱՏՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ ԵՎ ԽԵԼԱՄԻՏ
ԿԻՐԱԴՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԿԱՅՈՒՆ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՏՈՂՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

COP17
ԵՐԵՎԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

*Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի դիրքորոշման այս
փաստաթուղթը նպատակ ունի նպաստելու Հայաստանում Կունմինգ-
Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի Թիրախ 7-ի
արդյունավետ իրագործմանը*

Հապավումներ

ԱԱՏՄ

ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմին

ԱՅԿ (WHO)

Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպություն

ԱՄԿ (ILO)

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպություն

ԳՄՀԸ (GIZ)

Գերմանիայի միջազգային համագործակցության ընկերություն

ԵԱՏՄ

Եվրասիական տնտեսական միություն

ԵՄ

Եվրոպական միություն

ՀԱԱՀ

Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան

ՀԱԳՄ

Հայաստանի արդյունաբերողների և գործարարների միություն

ՀԱՄԿ

Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիա (ՀԱՄԿ-ին անդամակցող ճյուղային հանրապետական միություններ)

ՀԳՀՄ

Հայաստանի գործատուների հանրապետական միություն

ՀԸԳՀ (CEPA)

ՀՀ-ԵՄ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագիր

ՀԿՀԱԱՇՄ

«Հայ կանայք հանուն առողջության և առողջ շրջակա միջավայրի» հասարակական կազմակերպություն

ՀՎԿԱԿ

ՀՀ առողջապահության նախարարության Հիվանդությունների վերահսկման և կանխարգելման ազգային կենտրոն

ՊԳԿ (FAO)

ՄԱԿ-ի պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպություն

ՍԱՏՄ

ՀՀ սննդամթերքի անվտանգության տեսչական մարմին

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ամփոփագիր	1
Executive Summary	10
Ներածություն	18
Թունաքիմիկատների ազդեցությունը մարդու և շրջակա միջավայրի վրա. իրավիճակը Հայաստանում և աշխարհում	27
Թունաքիմիկատների կառավարումը և կիրառությունը Հայաստանում. համակարգային վերլուծության արդյունքները	32
Աշխատողների անվտանգությունը և արհեստակցական կազմակերպությունների դերակատարությունը	44
Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի դիրքորոշումը և տեսլականը	51
Գրականության ցանկ	57
Հավելվածներ	60

Ամփոփագիր

Թունաքիմիկատների երկարատև ազդեցությունը կարող է հանգեցնել մարդկանց շրջանում տարբեր հիվանդությունների, իսկ հողի, ջրի և օդի աղտոտումը կարող է արագացնել կենսաբազմազանության կորուստը և հանգեցնել թունաքիմիկատների նկատմամբ կայուն վնասատուների առաջացմանը: Վերջին տարիներին Հայաստանում թունաքիմիկատների անարդյունավետ կառավարման և անբարեխիղճ կիրառության պատճառով աճել են շնչառական համակարգի հիվանդությունների ցուցանիշները, արձանագրվել է մայրական և նորածնային առողջության վրա կայուն աղտոտիչների շարունակական բացասական ազդեցություն, ինչպես նաև ջրի և հողի առողջության, կենսաբազմազանության և առհասարակ էկոհամակարգերի կայունության վրա թունաքիմիկատների ահազանգող ազդեցության հետևանքներ: Դրան զուգահեռ, գործնականում դեռևս խիստ արդիական է մնում փոքր ու միջին գյուղացիական տնտեսություններում անհատական պաշտպանության միջոցների կիրառման մշակույթի արմատավորման և իրազեկվածության բարձրացման անհրաժեշտությունը: Առկա են նաև հանրային անտարբերության, ինչպես նաև պատասխանատվության, վերահսկողության մեխանիզմների բացակայության խնդիրներ, որոնք գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողներին առավել խոցելի են դարձնում: Մինչդեռ, Հայաստանում գործող արհմիությունները սահմանափակ դերակատարություն ունեն այս խնդիրների հասցեագրման գործում:

Այս դիրքորոշման փաստաթղթի նպատակն է ամրապնդել Հայաստանի արհմիությունների գյուղատնտեսական և բնապահպանական քաղաքականության գործընթացներում ներգրավվելու, ինչպես նաև համապատասխան դերակատարների հետ փոխգործակցություն մեկնարկելու կարողությունները՝ մշակելով ապացույցների վրա հիմնված դիրքորոշում թունաքիմիկատների արդյունավետ կառավարման և խելամիտ կիրառության վերաբերյալ՝ հատկապես աշխատողների իրավունքների տեսանկյունից:

Այս նպատակով ուսումնասիրվել և գնահատվել են Հայաստանի արհմիությունների կարիքները, դրանց ներկայիս կարողությունները, ներառյալ առկա գիտելիքի բացերը և ներգրավվածության մեխանիզմները: Ուսումնասիրվել են համապատասխան գյուղատնտեսական և բնապահպանական քաղաքականությունները, ինչպես նաև Հայաստանի գիտելիքի և նորարարությունների համակարգի դերակատարները, նրանց միջև փոխկապակցվածությունը և գիտելիքի ու նորարարության փոխանակման մեխանիզմները, նրանց միջև «խաղի կանոնները» և վերահսկողության մեխանիզմները, ինչպես նաև կրթության և առհասարակ, հանրային իրազեկվածության հարցերը: Թունաքիմիկատների օգտագործման ազդեցությունը վերլուծելու համար կիրառվել է «Մեկ առողջություն» մոտեցումը՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով աշխատողներին և նրանց իրավունքներին: Արդյունքում մշակվել է դիրքորոշման այս փաստաթուղթը և ստուգվել է դրա համապատասխանությունը Կունմինգ-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի Թիրախ 7-ին:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿԸ

Գյուղատնտեսական գիտելիքի և նորարարությունների համակարգ

- ▶ Դերակատարներ / ինստիտուտներ
- ▶ Փոխգործակցություն՝ կապեր, համագործակցություն, ենթակառուցվածք
- ▶ Նորարարական միջավայր՝ օրենսդրություն, կառավարում

«Մեկ առողջություն» մոտեցում

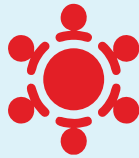
- ▶ Մարդու առողջություն
- ▶ Կենդանիներ և բույսերի առողջություն
- ▶ Էկոհամակարգերի առողջություն

Կունմինգ-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակ

- ▶ **Թիրախ 7 -**
Թունաքիմիկատներով աղտոտման նվազեցում
- ▶ **Թիրախ 10 -** Կայուն գյուղատնտեսություն
- ▶ **Թիրախ 15 -** Բիզնեսի պատասխանատվություն
- ▶ **Թիրախ 18 -** Սուբսիդիաների բարեփոխում

Գրասենյակային հետազոտություն

Կլոր սեղան քննարկում

Փորձագիտական հարցազրույցներ

Ֆոկուս խմբային քննարկումներ

Վավերացման աշխատաժողով

Ուսումնասիրության նպատակով սահմանված խնդիրները լուծելու համար իրականացվել է որակական հետազոտության: Մասնավորապես, Հայաստանում, տարածաշրջանում և աշխարհում թունաքիմիկատների ազդեցությունը մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի վրա ուսումնասիրելու նպատակով իրականացվել է վիճակագրական տվյալների, ոլորտին վերաբերող հետազոտությունների և միջազգային կառույցների զեկույցների երկրորդային վերլուծություն: Թունաքիմիկատների կառավարման և կիրառության հետ կապված արհմիությունների կարիքների և մարտահրավերների բացահայտման համար ՀԱՄԿ-ի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ կազմակերպվել է կլոր սեղան քննարկում: Քաղաքական որոշում կայացնողների, հասարակական և ակադեմիական սեկտորների, աշխատանքային իրավունքների աջակցության կազմակերպությունների և մի շարք գործընկերների ներկայացուցիչների հետ իրականացվել են կիսաստանդարտացված հարցազրույցներ: Բացի այդ, աշխատանքի անվտանգության, աշխատողների իրավունքների, արժանապատիվ աշխատանքի և կայուն գյուղատնտեսության խնդիրների վերաբերյալ, հատկապես թունաքիմիկատների հետ ուղիղ առնչություն ունեցող աշխատողներից, տեղեկատվություն ստանալու նպատակով կազմակերպվել են ֆոկուս խմբային քննարկումներ: Որակական հետազոտության արդյունքների համադրման և համեմատական վերլուծության արդյունքում կազմված փաստաթղթի նախնական տարբերակը վավերացման աշխատաժողովի շրջանակում քննարկվել և բարելավվել է ՀԱՄԿ-ի ներկայացուցիչների հետ: Արդյունքները վերլուծվել և ներառվել են դիքորորոշման փաստաթղթում:

Համակարգային վերլուծության արդյունքները.

Թունաքիմիկատների անբարեխիղճ կիրառությունը և անարդյունավետ կառավարումը շարունակում է Հայաստանում և աշխարհում վտանգել մարդու առողջությունը և շրջակա միջավայրը:

Թունաքիմիկատների երկարատև ազդեցությունը կարող է հանգեցնել քաղցկեղի, նյարդաբանական և էնդոկրին համակարգերի խանգարումների, ինչպես նաև վերարտադրողական առողջության խնդիրների:

Մինչդեռ հողի, ջրի և օդի աղտոտումը կարող է արագացնել կենսաբազմազանության կորուստը և հանգեցնել թունաքիմիկատների նկատմամբ կայուն վնասատուների առաջացմանը: Հայաստանում թունաքիմիկատների կիրառության ազդեցության վերաբերյալ ուսումնասիրությունների արդյունքներն առավել քան մտահոգիչ են: Ընդ որում, խնդիրը ոչ միայն թունաքիմիկատների սխալ կիրառությունն է, այլ վտանգավոր թափոնների սխալ կառավարումը, մասնավորապես՝ ժամկետանց պարարտանյութերի և թունաքիմիկատների ոչնչացման խնդիրը: Մտահոգիչ է Հայաստանում խորհրդային ժամանակաշրջանից ժառանգած թունաքիմիկատների, կայուն աղտոտիչների շարունակական բացասական ազդեցությունը հատկապես մայրական և նորածնային առողջության վրա: Հայաստանում առկա են նաև թունաքիմիկատների ազդեցությամբ պայմանավորված բնապահպանական ռիսկեր, մասնավորապես՝ դրանց բացասական ազդեցությունը ջրի (հատկապես խմելու ջրի) որակի վրա, որն, ի վերջո, վտանգում է մարդկանց, կենդանիների և բույսերի առողջությունը: Այդպիսի վտանգավոր թափոնները հանգեցնում են հողի աղքատացմանը, թունաքիմիկատների ավելացմանը և ջրային ռեսուրսներում դրանց պահպանմանը, վնասում են մեղրուների և գյուղատնտեսական կենդանիների առողջությունը:

Վերջին տարիներին, միջազգային գործընկերների աջակցությամբ Հայաստանում իրականացվել են թունաքիմիկատների կիրառությանն առնչվող մի շարք ծրագրեր՝ ուղղված ֆերմերների վերապատրաստմանը, լաբորատորիաների արդիականացմանը, թունաքիմիկատների կիրառության արդյունավետ քաղաքականության խթանմանը, հանրային իրազեկվածությանը: Այդուհանդերձ, ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ աշխարհի բազմաթիվ այլ երկրներում թունաքիմիկատների վտանգների և դրանց ավելի անվտանգ այլընտրանքների վերաբերյալ իրազեկվածությունն ընդհանուր առմամբ շարունակում է սահմանափակ մնալ:

Հայաստանում առկա են թունաքիմիկատների պետական գրանցման, թույլտվության և շուկայում շրջանառության վերահսկողության մի շարք բացեր, իսկ հանրային իրազեկվածության մակարդակը մնում է խիստ ցածր:

Հայաստանում թունաքիմիկատների ներմուծման, գրանցման, օգտագործման, վերահսկման, մոնիթորինգի և իրազեկման գործընթացներում առաջնային դերակատարություն ունի ՀՀ սննդամթերքի անվտանգության տեսչական մարմինը (ՍԱՏՄ): Այսինքն, այս կառույցը լիազորված է վերահսկելու, որ Հայաստան չներմուծվեն, չգրանցվեն և չօգտագործվեն միջազգային պայմանագրերով արգելված, ինչպես նաև քաղցկեղածին հատկություններ ունեցող վտանգավոր թունաքիմիկատներ: ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունը, որպես ոլորտի պետական քաղաքականությունը համակարգող մարմին, մշակում է այն իրավական ակտերի և օրենքների նախագծերը, որոնցով սահմանվում են ՀՀ-ում թունաքիմիկատների գրանցման, ներմուծման և կիրառման չափանիշները: Պետական կառույցները, մասնավորապես, ՀՀ առողջապահության նախարարության Հիվանդությունների վերահսկման և կանխարգելման ազգային կենտրոնն (ՀՎԿԱԿ) ունի մարդու առողջության վրա համաճարականաբանական դիտարկման դեր, իսկ ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմինը (ԱԱՏՄ)՝ աշխատողների առողջության պահպանման և անվտանգության ապահովման վերահսկողական գործառույթներ: Որպես ակադեմիական կառույց՝ Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանը (ՀԱԱՀ), որոշ դեպքերում, ներմուծման և գրանցման գործընթացի շրջանակում ՍԱՏՄ-ին մասնագիտական կարծիք է ներկայացնում թունաքիմիկատների ազդող նյութի վերաբերյալ և իրականացում է հանրային իրազեկման որոշ աշխատանքներ: Հայաստանում թունաքիմիկատներին առնչվող գործընթացներում ակտիվ ներգրավված են նաև հասարակական սեկտորի որոշ կազմակերպություններ: Օրինակ, «Հայ կանայք հանուն առողջության և առողջ շրջակա միջավայր» (ՀԿՀԱԱԾՄ) հասարակական կազմակերպությունը պաշտպանում է մարդկանց առողջությունը և շրջակա միջավայրը վնասակար նյութերից՝ վերլուծելով թունաքիմիկատների ներմուծումն ու գրանցումն ըստ ազդող բազադրիչի կամ ֆիրմայի և դրանց թունավոր բաղադրիչներից առավել վտանգավորները: Հայաստանում թունաքիմիկատների հետ աշխատող բիզնեսը կրում է իրավական, բնապահպանական և սանիտարահիգիենիկ պատասխանատվություն՝ դրանց ներմուծման, պահպանման, վաճառքի և կիրառման ողջ շղթայում: Պարզվում է, որ բիզնեսի կողմից թունաքիմիկատների ներմուծման պահանջները հիմնականում պահպանվում են, սակայն, մեծ խնդիր է թափոնների կառավարումը: Միաժամանակ, հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ թունաքիմիկատներին առնչվող գործընթացներում տեղական և միջազգային կազմակերպությունների միջև առկա են համագործակցության բացեր: Առկա են փոխկապակցվածության խնդիրներ, տվյալների ավտոմատացման և կարճ ժամանակահատվածում փոխանակման խոչնդոտներ, թունաքիմիկատների վերաբերյալ տարբեր կառույցների կողմից տրամադրվող վիճակագրական տվյալների անհամապատասխանություն, մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի վրա թունաքիմիկատների ազդեցության վերաբերյալ երկարաժամկետ արժանահավատ հետազոտությունների բացակայություն:

Օրենսդրության առումով Հայաստանում թունաքիմիկատների կառա-

վարման ինստիտուցիոնալ համակարգը հիմնականում հիմնված է «Բուսասանիտարիայի մասին» օրենքի և դրանից բխող ենթաօրենսդրական ակտերի վրա: Միջազգային մակարդակում Հայաստանը հանդիսանում է Ստոկհոլմի, Ռոտերդամի և Բազելի կոնվենցիաների կողմ, ինչպես նաև հետևում է Եվրասիական տնտեսական միության (ԵԱՏՄ) կարգավորող չափանիշներին: Բացի այդ, Հայաստանը հանդիսանում է Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի (CBD) կողմ և պարտավորվել է ներդնել Կունմինգ-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակը (2022), որի թիրախ 7-ը նախատեսում է մինչև 2030 թվականը թունաքիմիկատների և բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների հետ կապված ռիսկերի 50%-ով նվազեցում:

Թունաքիմիկատների անվտանգ կառավարման համար ՀՀ գործող օրենսդրական և նորմատիվային դաշտը գնահատվում է որպես մասնակի բավարար կամ անբավարար: Առկա են կարգավորումների կիրարկման և հատկապես թունաքիմիկատների պետական գրանցման, թույլտվության և շուկայում շրջանառության վերահսկողության մի շարք բացեր: Թունաքիմիկատների օգտագործման և պահպանման փուլերում, չարաչափվում են թունաքիմիկատների կիրառության չափաքանակները, խախտվում են կիրառումից հետո սպասման ժամկետները, անտեսվում են անհատական ու հանրային անվտանգության կանոնները:

Ժամկետանց թունաքիմիկատների ոչնչացման հնարավորությունները ևս անբավարար են կամ առհասարակ առկա չեն: Իսկ Նուբարաշենի թունաքիմիկատների գերեզմանոցը Հայաստանի ամենավտանգավոր էկոլոգիական հիմնախնդիրներից է, որտեղ թաղված են մեծ քանակությամբ արգելված և ժամկետանց թունաքիմիկատներ: Կարևոր խնդիր է նաև թունաքիմիկատների մնացորդների մոնիթորինգը սննդամթերքում, հողում, ջրում և շրջակա միջավայրում: Այս առումով, Հայաստանում առկա են լաբորատոր մի շարք սահմանափակումներ՝ սարքավորումների, ֆինանսավորման, մասնագետների, մեթոդաբանության և դրանց հասանելիության առումներով: Բացի այդ, ներկայումս Հայաստանում թունաքիմիկատների ներմուծման, վաճառքի, օգտագործման, մնացորդների և առողջապահական ազդեցությունների վերաբերյալ տվյալների հավաքագրման մեկ միասնական, ինտեգրված տեղեկատվական համակարգ կամ բազա գոյություն չունի: Թվայնացման համատեքստում առկա է մասնագիտական կարողությունների և համապատասխան մասնագետների խնդիր: Հայաստանում թունաքիմիկատներին վերաբերող հարցերով զբաղվող մասնագետների և գիտնականների թվաքանակը տարեցտարի նվազում է: Մասնագետների և կարողությունների սակավության պատճառով թունաքիմիկատների կիրառության վերաբերյալ դասընթացների և կրթական արշավների թիրախային խմբերը դեռևս փոքր են: Թունաքիմիկատների թեմայով կիրառական գիտությամբ և խորհրդատվությամբ զբաղվող կազմակերպություններն ունեն թույլ կարողություններ, իսկ ագրարային խորհրդատվական համակարգը բացակայում է: Այս ամենը խիստ բացասական է ազդում հատկապես գյուղական բնակավայրերում թունաքիմիկատների անվտանգ կիրառության, ինտեգրված վնասատուների կառավարման և շրջակա

միջավայրի պաշտպանության հարցերի վրա: Ընդհանուր առմամբ, սակավ ուշադրություն է դարձվում թունաքիմիկատների վերաբերյալ հանրային իրազեկվածության բարձրացմանը և հատկապես սպառողների կրթության ու վարքագծի փոփոխության հարցերին:

Հայաստանում թունաքիմիկատների կիրառությամբ զբաղվող աշխատողների առողջության, անվտանգության, արժանապատիվ աշխատանքի և սոցիալական պաշտպանության խնդիրները լուծված չեն, իսկ արհմիությունները թույլ դերակատարություն ունեն:

Թունաքիմիկատների և այլ վտանգավոր նյութերի վերաբերյալ «գիտելիքի և կիրառության» միջև համակարգային բաց կա: Այսինքն, անգամ երբ աշխատողները գիտակցում են վտանգները և գործատուները ֆորմալ առումով տրամադրում են պաշտպանիչ միջոցներ կամ անցկացնում են հրահանգավորում, իրական աշխատանքային պայմաններում անվտանգության կանոնները ոչ միշտ են պահպանվում: Միևնույն ժամանակ, անհատական պաշտպանության միջոցների հասանելիությունը դեռ չի նշանակում պաշտպանվածություն: Լուրջ խնդիր է տարբեր պատճառներով դրանց փաստացի չկիրառումը, օրինակ, որոշ դեպքերում հատկապես ցածր վարձատրվող կամ սեզոնային աշխատողները վաճառում են տրամադրված որակյալ անհատական պաշտպանության միջոցները կամ դրանք օգտագործում են ոչ նպատակային: Այսինքն, այստեղ աշխատանքի անվտանգությունը նաև արժանապատիվ աշխատանքի և սոցիալական պաշտպանության խնդիր է: Բացի այդ, առկա են աշխատողների առողջական ռիսկեր և մասնագիտական հիվանդությունների թաքնված բնույթին առնչվող հարցեր: Պարզվել է, որ մասնագիտական հիվանդությունների ցածր գրանցված ցուցանիշը ինքնին չի կարող մեկնաբանվել որպես ցածր իրական հիվանդացություն: Մասնագիտական հիվանդությունների մասին չեն բարձրաձայնվում տարբեր պատճառներից ելնելով, օրինակ՝ աշխատանքը կորցնելու վտանգը, մասնագիտական հիվանդությունների նկատմամբ ցածր զգայունությունը: Բացի այդ, շատ դեպքերում թունաքիմիկատների և այլ վտանգավոր նյութերի հետ աշխատանքի անվտանգության խնդիրը ոչ այնքան անվտանգության կանոնների բացակայությունն է, որքան այդ կանոնների՝ իրական աշխատանքային պրակտիկայի վերածման դժվարությունը: Առհասարակ, գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողների շրջանում հաճախ ցածր է իրավական գիտելիքների մակարդակը սեփական աշխատանքային իրավունքների, ինչպես նաև թունաքիմիկատների և քիմիական նյութերի անվտանգ կիրառության ստանդարտների վերաբերյալ: Այս համատեքստում՝ արհմիությունները կարող են առանցքային դեր ունենալ գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողների իրավունքների և առողջության պաշտպանության գործում, հատկապես երբ խոսքը վերաբերում է թունաքիմիկատների և այլ վտանգավոր քիմիական նյութերի կիրառմանը: Սակայն, շատ դեպքերում գոյություն ունեցող արհեստակցական կազմակերպությունները չունեն հստակ դիրքորոշում, բավարար կարողություններ և ֆինանսական միջոցներ՝ իրազեկման

արշավներ, աշխատողների շրջանում դասընթացներ և անկախ մոնիթորինգ իրականացնելու համար: Բացի այդ, Հայաստանում գյուղատնտեսության ոլորտում թունաքիմիկատների անվտանգության հետ կապված հարցերում արհմիությունների անմիջական ներգրավվածությունը մինչ օրս բավականին սահմանափակ է: Մինչդեռ, արհմիությունները կարող են առանցքային դերակատարում ստանձնել թունաքիմիկատների խելամիտ ու անվտանգ կիրառման գործում՝ հանդես գալով որպես կամուրջ պետական կարգավորումների, գործատուների և անմիջական աշխատողների միջև: Այդ նպատակով կարևոր է ամրապնդել ՀԱՄԿ-ի ինստիտուցիոնալ կարողությունները և ռազմավարական դերակատարությունը, ինչպես նաև նպաստել համապատասխան գիտելիքների զարգացմանը և սոցիալական գործընկերության առկա մեխանիզմների արդյունավետ օգտագործմանը:

Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիան սահմանում է թունաքիմիկատների արդյունավետ կառավարման և խելամիտ կիրառության վերաբերյալ հետևյալ դիրքորոշումը և տեսլականը:

Ընդունելով «Մեկ առողջություն» (One Health) համապարփակ մոդելը, որը փոխկապակցում է մարդու, բույսերի, կենդանիների և էկոհամակարգերի առողջությունն ու անվտանգությունը՝ ՀԱՄԿ-ը հանդես է գալու որպես կարևոր շարժիչ ուժ Կունմինգ-Մոնրեալի գլոբալ կենսաբազմազանության շրջանակային ծրագրի (KMGBF) Թիրախի 7-ի արդյունավետ իրականացման գործում:

Մարդու առողջությունը լինելու է արհմիությունների գործողությունների կենտրոնում՝ աշխատանքի անվտանգությունն ու հանրային սննդի անվտանգությունն ապահովելու համար: Այս շրջանակում:

- ▶ Արհմիությունները ներկայացնում են աշխատավայրում խիստ մոնիթորինգի և վերահսկողության պահանջ: Հանրապետական եռակողմ հանձնաժողովում ՀԱՄԿ-ը ջանքեր կներդնի աշխատանքային առողջապահական պարտադիր ռեգիստրների ստեղծման համար:
- ▶ ՀԱՄԿ-ը միանում է բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների և քիմիական նյութերի դեմ «երկակի ստանդարտների» պայքարին՝ գյուղատնտեսության ոլորտի աշխատողներին դրանցից բխող վտանգավոր հիվանդություններից պաշտպանելու և հանրությանը սննդամթերքում թունավոր մնացորդներից զերծ պահելու նպատակով:
- ▶ Արհմիությունները բնապահպանական կառավարումը դիտարկում են որպես երկրի Արդար անցման (Just Transition) անբաժանելի հենասյուն: Միաժամանակ, «կանաչ անցումը» չպետք է վտանգի տվյալ ոլորտներում ներգրավված մարդկանց արժանապատիվ աշխատանքի իրավունքը

և կենսամակարդակը: Այդ նպատակով արհմիությունները, սոցիալական գործընկերության շրջանակում, հանդես են գալիս որպես «կանաչ հմտությունների» ուսուցման կազմակերպիչներ և աջակիցներ:

Քանի որ կենդանիների և բույսերի առողջությունն անբաժան է մարդու առողջությունից՝ արհմիությունները ակտիվորեն խրախուսում են անվտանգ բուսաբուծությունը, անասնապահությունը և կենսաանվտանգությունը: Այս շրջանակում.

- ▶ Արհմիություններն ակտիվորեն աջակցելու են բույսերի պաշտպանության կենսաբանական անվտանգ այլընտրանքների և բնության վրա հիմնված լուծումների ներդրմանը: Արհմիությունները հանդես են գալիս հանուն պետական սուբսիդիաների և կառուցվածքային աջակցության՝ հասանելի, անվտանգ այլընտրանքների կիրառությանը նպաստելու համար:
- ▶ Արհմիությունները կոչ են անում ստեղծել միջոլորտային «Մեկ առողջություն» համակարգի մոնիթորինգ և գյուղատնտեսության ոլորտի աշխատողներին ներառել այդ ազգային միասնական վերահսկողության ցանցում: Սա նշանակում է համատեղ մոնիթորինգ՝ բույսերի և կենդանիների հիվանդությունների, հանրային առողջության և մարդկանց ախտորոշիչ տվյալների հիման վրա թունաքիմիկատների ազդեցության համալիր վերլուծություն՝ կենդանաբանական և տոքսիկոլոգիական սպառնալիքները վաղ փուլում կանխելու համար:

Շրջակա միջավայրի և էկոհամակարգերի առողջությունը սահմանվում են որպես գործողությունների կարևոր թիրախ՝ հողային և ջրային ռեսուրսներն ու կենսաբազմազանությունն առավել արդյունավետ պաշտպանելու համար: Այս շրջանակում.

- ▶ Արհմիությունները մեկնարկում են իրավական և կարգավորող դաշտի ներդաշնակեցման ջատագովություն՝ կանխելու վտանգավոր թունաքիմիկատների և դրանց քիմիական ակտիվ նյութերի ներմուծումը, անբարեխիղճ կիրառությունը և ապօրինի արտահոսքը դեպի խոցելի տեղական էկոհամակարգեր:
- ▶ Արհմիություններն ակտիվորեն հանդես են գալիս էկոհամակարգերի վերականգնման անհապաղ գործողությունների և կրիտիկական ջրային ռեսուրսների պաշտպանության օգտին՝ հատկապես թիրախավորելով գյուղատնտեսական արտահոսքերից տուժած ջրային համակարգերը: Միաժամանակ, արհմիությունները կոչ են անում անհապաղ ջանքեր գործադրել նվազեցնելու թունաքիմիկատների և առհասարակ վտանգավոր թունավոր նյութերի ռիսկերը Սևանա լճի էկոհամակարգին հարող գյուղատնտեսական գոտիներում և հարակից գետավազաններում՝ կենսաբազմազանության դեգրադացումը կանխելու նպատակով:

- ▶ Արհմիությունները կոչ են անում անհապաղ լուծել խորհրդային ժամանակաշրջանից ժառանգած Կայուն օրգանական աղտոտիչների (POPs) հիմնահարցը: Այդ նպատակով արհմիությունները պահանջում են պետական պատասխանատվություն և միջազգային ֆինանսական միջոցների մոբիլիզացում՝ արգելված թունաքիմիկատների պաշարները հուսալիորեն մեկուսացնելու և անվտանգ ոչնչացնելու համար՝ կանխելով հողի շարունակական աղտոտումն ու տեղի վայրի բնության մեջ տոքսիկների կուտակումը:

Արհմիություններն ակտիվացնում են ջանքերը Կունմինգ-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի Թիրախ 7-ի արդյունավետ իրականացման համար: Մասնավորապես.

- ▶ Կոլեկտիվ պայմանագրերի և աշխատավայրերում հսկողության ու վերահսկողության մեխանիզմների շարունակական բարելավման միջոցով արհմիությունները գործնականում ապահովում են անվտանգության պահանջների կատարումը և կարևոր հիմք են ստեղծում թունաքիմիկատների ռիսկերի կրճատման համար:
- ▶ Արհմիությունների ներգրավվածությունը Հայաստանի եռակողմ կառավարման համակարգում կծառայեցվի որպես կարևոր լծակ՝ մասնավոր շահերի գերակայությունը կանխելու և թունաքիմիկատների կիրառության վերաբերյալ ճշգրիտ տվյալների ստացման համար: Միաժամանակ, ՀԱՄԿ-ը կմեկտեղի ջանքերը և ակտիվորեն կաջակցի, որ թունաքիմիկատների ռիսկերի նվազեցման քաղաքականությունը լինի իրավականորեն կիրառելի, սոցիալապես արդար և բնապահպանական տեսանկյունից արդյունավետ:

Այսպիսով, տվյալ ոլորտում Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի հաջորդ տարիների տեսլականն է ակտիվորեն նպաստել Հայաստանում անվտանգ և արդար ագրոպարենային համակարգի ստեղծմանը, որտեղ թունաքիմիկատների խելամիտ կիրառությունն ու արդյունավետ կառավարումը, ինչպես նաև ուժեղ իրավական վերահսկողությունը համատեղ պաշտպանում են աշխատողների առողջությունը, հայաստանյան էկոհամակարգերը և նպաստում են Կունմինգ-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի Թիրախ 7-ի իրականացմանը:

EFFECTIVE MANAGEMENT AND RESPONSIBLE USE OF PESTICIDES IN AGRICULTURE

© Friedrich-Ebert-Stiftung 2026

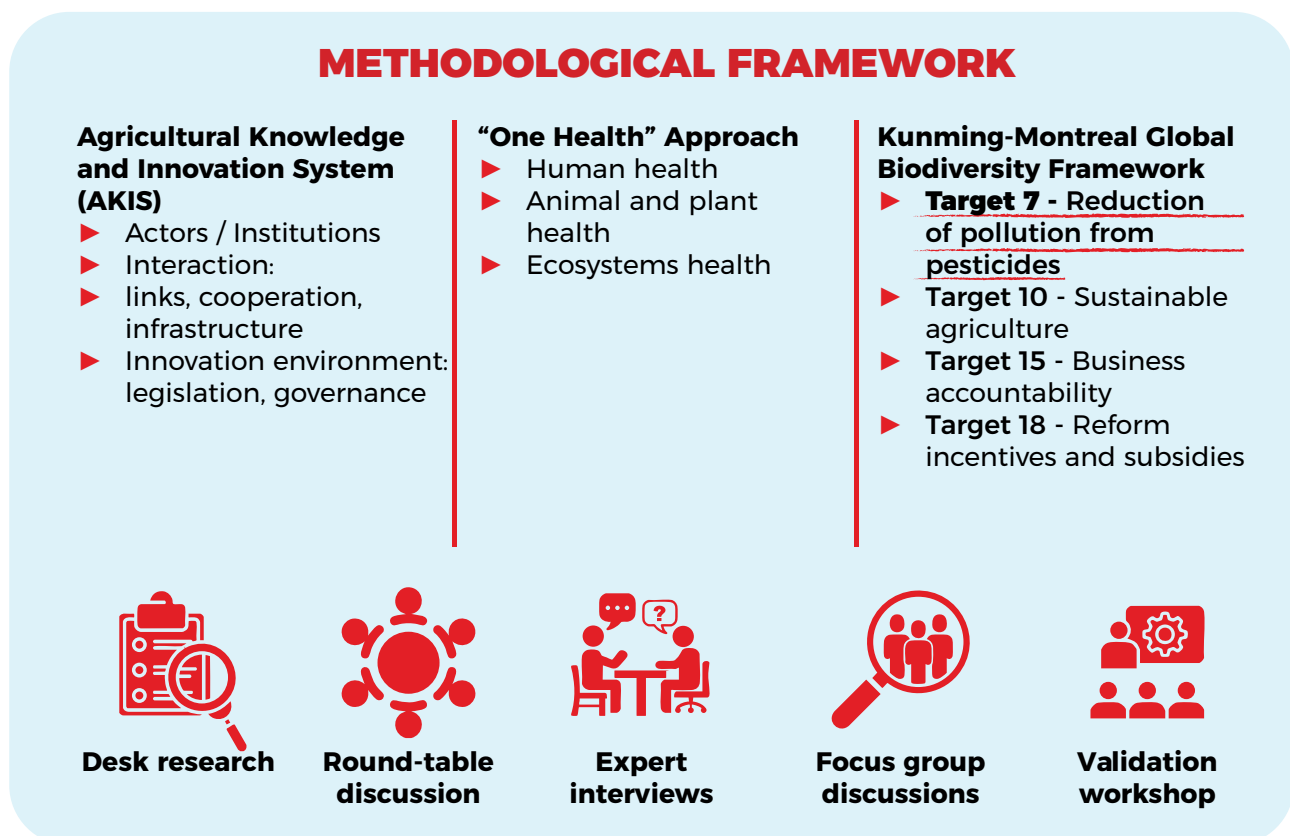

Executive Summary

Long-term exposure to pesticides can lead to various diseases among humans, while the pollution of soil, water, and air can accelerate biodiversity loss and lead to the emergence of pesticide-resistant pests. In recent years, due to the ineffective management and irresponsible use of pesticides in Armenia, rates of respiratory diseases have increased. Ongoing negative impacts of persistent pollutants on maternal and neonatal health have been recorded, alongside alarming consequences of pesticide effects on water and soil health, biodiversity, and ecosystem stability in general. In parallel, the need to raise awareness and cultivate a culture of using personal protective equipment in small and medium-sized agricultural farms remains highly relevant in practice. There are also issues of public apathy, as well as a lack of accountability and monitoring mechanisms, which make agricultural workers even more vulnerable. Meanwhile, trade unions operating in Armenia have a limited role in addressing these issues.

The purpose of this position paper is to strengthen the capacity of Armenian trade unions to engage in agricultural and environmental policy-making processes, as well as to initiate interaction with relevant stakeholders, by developing an evidence-based position on the effective management and adequate use of pesticides, particularly from the perspective of workers' rights. For this purpose, the needs of Armenian trade unions and their current capacities - including existing knowledge gaps and engagement mechanisms - have been studied and thoroughly assessed. Relevant agricultural and environmental policies have been analysed, as well as the actors within Armenia's knowledge and innovation system, their interconnections, and mechanisms for knowledge and innovation exchange, the "rules of the game" and monitoring mechanisms among them, along with issues of education and public awareness in general. To analyse the impact of pesticide use, the "One Health" approach has been applied, with a specific focus on workers and their rights. As a result, this position paper has been developed and its alignment with Target 7 of the Kunming-

Montreal Global Biodiversity Framework has been verified. To address the objectives defined for the study, a qualitative research methodology has been employed. Specifically, a secondary analysis of statistical data, sector-specific studies, and reports from international organizations has been carried out to examine the impact of pesticides on human health and the environment in Armenia, the region, and globally. To identify the needs and challenges of trade unions regarding pesticide management and use, a round-table discussion has been organized with the participation of CTUA representatives.

Semi-structured interviews have been conducted with representatives of policymakers, civil society, academia, labour rights organizations, and various partners. In addition, a focus group discussions have been organized to gather information on occupational safety, workers’ rights, decent work, and sustainable agriculture, specifically targeting workers directly exposed to pesticides. Following the triangulation and comparative analysis of the qualitative research findings, the draft version of the document has been discussed and refined with CTUA representatives within the framework of a validation workshop. The results were analysed and integrated into this position paper.

Results of the Systemic Analysis:

The irresponsible use and ineffective management of pesticides continue to endanger human health and the environment in Armenia and worldwide.

Long-term exposure to pesticides can lead to cancer, neurological and endocrine disorders, as well as reproductive health issues. Meanwhile, the pollution of soil, water, and air can accelerate biodiversity loss and lead to the emergence of pesticide-resistant pests. The findings of studies on the impact of pesticide use in Armenia are deeply concerning. Moreover, the issue lies not only in the incorrect application of pesticides but also in the mismanagement of hazardous waste - specifically, the problem of disposing of expired fertilizers and pesticides. The continuous negative impact of pesticides and persistent organic pollutants inherited from the Soviet era in Armenia is deeply concerning, particularly concerning maternal and neonatal health. There are also environmental risks conditioned by the impact of pesticides in Armenia, specifically their negative effects on water quality (especially drinking water), which ultimately endangers human, animal, and plant health. Such hazardous waste leads to soil depletion, increased pesticide levels and their accumulation in aquatic sediments, and damages the health of bees and livestock. In recent years, with the support of international partners, a number of pesticide-related projects have been implemented in Armenia, aimed at training farmers, modernizing laboratories, promoting effective pesticide policies, and raising public awareness. Nevertheless, both in Armenia and in many other countries around the world, awareness regarding the dangers of pesticides and their safer alternatives generally continues to remain limited.

In Armenia, there are a number of gaps in the state registration, authorization, and market circulation control of pesticides, while the level of public awareness remains extremely low.

In Armenia, the Food Safety Inspection Body of the Republic of Armenia (FSIB) plays a primary role in the processes of importing, registering, using, controlling, monitoring, and raising awareness about pesticides. Moreover, this agency is authorized to ensure that dangerous pesticides that are banned by international treaties or possess carcinogenic properties are not imported, registered, or used in Armenia. The Ministry of Economy of the Republic of Armenia, as the authority coordinating state policy in the sector, drafts the legal acts and laws that define the criteria for the registration, import, and application of pesticides in the Republic of Armenia. State institutions -

specifically, the National Centre for Disease Control and Prevention of the Ministry of Health of the Republic of Armenia - have an important role in epidemiological surveillance regarding human health, while the Health and Labour Inspection Body of the Republic of Armenia holds supervisory functions for ensuring workers' health protection and safety. As an academic institution, the Armenian National Agrarian University, in certain cases, provides expert opinions to the FSIB within the framework of the import and registration process regarding the active ingredients of pesticides, and carries out some public awareness work. Some civil society organizations are also actively involved in pesticide-related processes in Armenia. For instance, the "Armenian Women for Health and a Healthy Environment" non-governmental organization protects human health and the environment from harmful substances by analysing the import and registration of pesticides based on their active ingredients or manufacturing companies, and identifying the most dangerous among their toxic components. In Armenia, businesses working with pesticides bear legal, environmental, and sanitary-hygienic responsibility throughout the entire chain of their import, storage, sale, and application. It becomes clear that while import requirements are generally met by businesses, waste management remains a major challenge. At the same time, the research findings indicate that there are cooperation gaps between local and international organizations involved in pesticide-related processes. There are also issues with interconnectivity, obstacles to data automation and rapid information exchange, inconsistencies in statistical data provided by different institutions regarding pesticides, and a lack of long-term, reliable research on the impact of pesticides on human health and the environment.

In terms of legislation, the institutional system for pesticide management in Armenia is primarily based on the Law "On Phytosanitary" and its derived sub-legislative acts. At the international level, Armenia is a party to the Stockholm, Rotterdam, and Basel conventions, and adheres to the regulatory standards of the Eurasian Economic Union (EAEU). Furthermore, Armenia is a party to the Convention on Biological Diversity (CBD) and has committed to implementing the Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework (2022), of which Target 7 aims to reduce risks related to pesticides and highly hazardous pesticides by at least 50% by 2030. The current legislative and regulatory framework in the Republic of Armenia for the safe management of pesticides is assessed as partially sufficient or in some cases insufficient. There are a number of gaps in the enforcement of regulations, particularly in the state registration, authorization, and market circulation control of pesticides. During the application and storage phases, pesticide usage dosages are abused, pre-harvest waiting intervals after application are violated, and personal and public safety rules are ignored. Capabilities for the destruction of expired pesticides are also insufficient or entirely non-existent. Furthermore, the Nubarashen toxic-waste dump site remains one of Armenia's most hazardous ecological problems, where large quantities of banned and expired pesticides are buried. The monitoring of

pesticide residues in food, soil, water, and the environment is another critical issue. In this regard, there are numerous laboratory limitations in Armenia concerning equipment, funding, specialists, methodology, and overall accessibility. In addition, there is currently no single, integrated information system or database in Armenia for collecting data on pesticide imports, sales, use, residues, and health impacts. In the context of digitization, there is a shortage of professional capacities and relevant experts. The number of experts and scientists dealing with pesticide-related issues in Armenia is decreasing year by year. Due to the scarcity of specialists and capacities, the target groups for training courses and educational campaigns on pesticide application remain small. Organizations engaged in applied science and consultancy on the topic of pesticides have weak capacities, and the agrarian advisory system is non-existent. All of this has a highly negative impact on issues of safe pesticide application, integrated pest management, and environmental protection, particularly in rural communities. Overall, little attention is paid to raising public awareness about pesticides, and especially to consumer education and behaviour change issues.

In Armenia, issues related to the health, safety, decent work, and social protection of workers involved in pesticide application remain unresolved, and trade unions play a weak role.

There is a systemic gap between “knowledge and application” regarding pesticides and other hazardous substances. In other words, even when workers are aware of the dangers and employers formally provide protective equipment or conduct safety briefings, safety rules are not always maintained under real working conditions. At the same time, the mere accessibility of personal protective equipment does not equate to protection. Their actual non-use due to various reasons remains a serious issue; for example, in certain cases, particularly low-paid or seasonal workers sell the high-quality personal protective equipment provided to them or use it for non-intended purposes. This implies that occupational safety here is also an issue of decent work and social protection. Additionally, there are health risks for workers and issues related to the hidden nature of occupational diseases. It has been revealed that the low rate of registered occupational diseases cannot, in itself, be interpreted as a low actual incidence rate. Occupational diseases go unreported due to various reasons, such as the risk of job loss or a low sensitivity toward occupational illnesses. Furthermore, in many cases, the safety issue of working with pesticides and other hazardous substances is not so much the lack of safety rules, but rather the difficulty of translating those rules into actual working practice.

In general, the level of legal knowledge among agricultural workers regarding their own labour rights, as well as standards for the safe application of pesticides and chemical substances, is often low. In this context, trade

unions could play a pivotal role in protecting the rights and health of agricultural workers, particularly when it comes to the use of pesticides and other hazardous chemical substances. However, in many cases, existing trade union organizations lack a clear position, sufficient capacities, and financial resources to conduct awareness campaigns, educational activities for workers, and independent monitoring. In addition, the direct involvement of trade unions in issues related to pesticide safety in Armenia's agricultural sector has been quite limited to date. Meanwhile, trade unions can assume a pivotal role in the adequate and safe application of pesticides, serving as a bridge between state regulations, employers, and the workers themselves. To this end, it is essential to strengthen the institutional capacity and strategic role of the CTUA, as well as to promote knowledge development and the effective utilization of existing social partnership mechanisms.

The Confederation of Trade Unions of Armenia defines the following position and vision regarding the effective management and rational use of pesticides:

By adopting the comprehensive “One Health” model, which interconnects the health and safety of humans, plants, animals, and ecosystems, the CTUA will act as an important driving force in the effective implementation of Target 7 of the Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework (KMGBF).

Human health will be at the centre of trade unions actions to ensure occupational safety and public food safety. Within this framework:

- ▶ Trade unions put forward a demand for strict monitoring and supervision in the workplace. Within the Republican Tripartite Commission, the CTUA will invest efforts toward creating mandatory occupational health registers.
- ▶ The CTUA partners with others to fight against “double standards” regarding highly hazardous pesticides and chemical substances, aiming to protect agricultural workers from the dangerous diseases resulting from them and to keep the public safe from toxic residues in food products.
- ▶ Trade unions view environmental governance as an inseparable pillar of the country's Just Transition. At the same time, the “green transition” must not jeopardize the right to decent work and the living standards of people involved in respective sectors. To this end, within the framework of social partnership, trade unions act as organizers and supporters of “green skills” training.

Since animal and plant health are inseparable from human health, trade unions actively promote safe plant cultivation, animal husbandry, and biosecurity. Within this framework:

- ▶ Trade unions will actively support the introduction of biologically safe alternatives for plant protection and nature-based solutions. Trade unions advocate for state subsidies and structural support to promote the use of accessible, safe alternatives.
- ▶ Trade unions call for the establishment of an intersectoral “One Health” monitoring system and the inclusion of agricultural workers in this united national surveillance network. This implies joint monitoring and a comprehensive analysis of pesticide impacts based on plant and animal diseases, public health, and human diagnostic data to prevent zoological and toxicological threats at an early stage.

The health of the environment and ecosystems is defined as a critical target of actions to protect soil and water resources and biodiversity more effectively. Within this framework:

- ▶ Trade unions are launching advocacy for the harmonization of the legal and regulatory framework to prevent the import, irresponsible application, and illegal runoff of hazardous pesticides and their active chemical substances into vulnerable local ecosystems.
- ▶ Trade unions actively advocate for immediate ecosystem restoration actions and the protection of critical water resources, specifically targeting aquatic systems affected by agricultural runoff. At the same time, trade unions call for urgent efforts to reduce the risks of pesticides and hazardous toxic substances within the agricultural zones adjacent to the Lake Sevan ecosystem and its related river basins to prevent biodiversity degradation.
- ▶ Trade unions call for an immediate resolution to the issue of Persistent Organic Pollutants (POPs) inherited from the Soviet era. To this end, trade unions put forward a demand for state accountability and the mobilization of international financial resources to reliably isolate and safely destroy stockpiles of banned pesticides, preventing continuous soil contamination and the accumulation of toxins in local wildlife.

Trade unions are intensifying efforts for the effective implementation of Target 7 of the Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework. Specifically:

- ▶ Through the continuous improvement of collective bargaining agreements and workplace oversight and monitoring mechanisms, trade unions practically ensure compliance with safety requirements and establish a critical foundation for reducing pesticide risks.
- ▶ The involvement of trade unions in Armenia's tripartite governance

system will be leveraged as an important tool to prevent the dominance of private interests and to secure accurate information/data on pesticide application. At the same time, the CTUA will unite efforts and actively advocate to ensure that pesticide risk reduction policies are legally enforceable, socially just, and environmentally effective.

Thus, the vision of the Confederation of Trade Unions of Armenia for the coming years is to actively contribute to the creation of a safe and just agri-food system in Armenia, where the adequate application and effective management of pesticides, along with strong legal oversight, jointly protect workers' health and Armenian ecosystems, while supporting the implementation of Target 7 of the Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework.

Ներածություն

Հիմնախնդրի սահմանումը.

Մարդու առողջության վրա թունաքիմիկատների երկարատև ազդեցությունը կարող է հանգեցնել տարբեր հիվանդությունների առաջացմանը, այդ թվում՝ քաղցկեղի, նյարդաբանական և էնդոկրին համակարգերի խանգարումների, ինչպես նաև վերարտադրողական առողջության խնդիրների: Թունաքիմիկատներով հողի, ջրի և օդի աղտոտումը կարող է արագացնել կենսաբազմազանության կորուստը և հանգեցնել թունաքիմիկատների նկատմամբ կայուն վնասատուների առաջացմանը: Տարբեր տարիներին իրականացված հետազոտությունների արդյունքները վկայում են, որ Հայաստանում թունաքիմիկատների անարդյունավետ կառավարման և անբարեխիղճ կիրառության պատճառով աճել են շնչառական համակարգի հիվանդությունների և հատկապես ասթմայով հիվանդացության ցուցանիշները, արձանագրվել է մայրական և նորածնային առողջության վրա կայուն աղտոտիչների շարունակական բացասական ազդեցություն, ինչպես նաև ջրի և հողի առողջության, կենսաբազմազանության և առհասարակ էկոհամակարգերի կայունության վրա թունաքիմիկատների ահազանգող ազդեցության հետևանքներ: Դրան զուգահեռ, գործնականում դեռևս խիստ արդիական է մնում փոքր ու միջին գյուղացիական տնտեսություններում անհատական պաշտպանության միջոցների կիրառման մշակույթի արմատավորման և իրազեկվածության բարձրացման անհրաժեշտությունը: Առկա են նաև հանրային անտարբերության, ինչպես նաև պատասխանատվության, վերահսկողության մեխանիզմների բացակայության խնդիրներ, որոնք գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողներին առավել խոցելի է դարձնում: Մինչդեռ, Հայաստանում գործող արհմիությունները սահմանափակ դերակատարություն ունեն այս խնդիրների հասցեագրման գործում:

Այս դիրքորոշման փաստաթղթի նպատակն է ամրապնդել Հայաստանի արհմիությունների գյուղատնտեսական և բնապահպանական քաղաքականության գործընթացներում ներգրավվելու, ինչպես նաև համապատասխան դերակատարների հետ փոխգործակցություն մեկնարկելու կարողությունները՝ մշակելով ապացույցների վրա հիմնված դիրքորոշում թունաքիմիկատների արդյունավետ կառավարման և խելամիտ կիրառության վերաբերյալ՝ հատկապես աշխատողների իրավունքների տեսանկյունից: Այս նպատակով խնդիր է դրվել.

Ուսումնասիրել Հայաստանի արհմիությունների կարիքները և գնահատել դրանց ներկայիս կարողությունները, ներառյալ առկա գիտելիքի բացերը և ներգրավվածության մեխանիզմները:

- ▶ Ուսումնասիրել համապատասխան գյուղատնտեսական և բնապահպանական քաղաքականությունները:
- ▶ Ուսումնասիրել Հայաստանի գիտելիքի և նորարարությունների համակարգը, նույնականացնել շահագրգիռ կողմերին, ուսումնասիրել

Նրանց միջև փոխկապակցվածությունը և գիտելիքի ու նորարարության փոխանակման մեխանիզմները, նրանց միջև «խաղի կանոնները» և վերահսկողության մեխանիզմները, ինչպես նաև կրթության և առհասարակ հանրային իրազեկվածության հարցերը:

- ▶ Կիրառել «Մեկ առողջություն» մոտեցումը՝ թունաքիմիկատների օգտագործման ազդեցությունը վերլուծելու համար՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով աշխատողներին և նրանց իրավունքներին:
- ▶ Մշակել ապացույցների վրա հիմնված դիրքորոշման փաստաթուղթ:
- ▶ Ամրապնդել հայաստանյան արհմիությունների դիրքորոշման համապատասխանությունը Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի Թիրախ 7-ին:

Այս համատեքստում կարևոր է ընդգծել, որ Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիան (ՀԱՄԿ) կարող է նշանակալի դեր ունենալ աշխատողների իրավունքների պաշտպանության ամրապնդման գործում, հատկապես այն աշխատողների համար, ովքեր անմիջականորեն առնչվում են թունաքիմիկատների հետ: Ավելին, ՀԱՄԿ-ն ունի Հայաստանում թունաքիմիկատների կարգավորմամբ զբաղվող պետական մարմինների վրա ազդեցություն գործադրելու ինստիտուցիոնալ ներուժ՝ «Եռակողմ հանձնաժողովի» միջոցով, որում ներառված են Հայաստանի կառավարությունը, գործատուները և արհմիությունները: Այս առումով, ներկայացված դիրքորոշման փաստաթուղթը կարող է կարևոր հիմք հանդիսանալ՝ ուսումնասիրելով ներկայիս իրավիճակը, առկա մարտահրավերները և արհմիությունների զարգացման ու հետագա գործունեության հեռանկարները:

Հետազոտության տեսական շրջանակը

Հետազոտության մեթոդաբանական շրջանակը ինտեգրում է «Գյուղատնտեսական գիտելիքի և նորարարությունների համակարգը» և «Մեկ առողջություն» մոտեցումը՝ միաժամանակ արձագանքելով Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի Թիրախ 7-ին, հետևյալ կերպ.

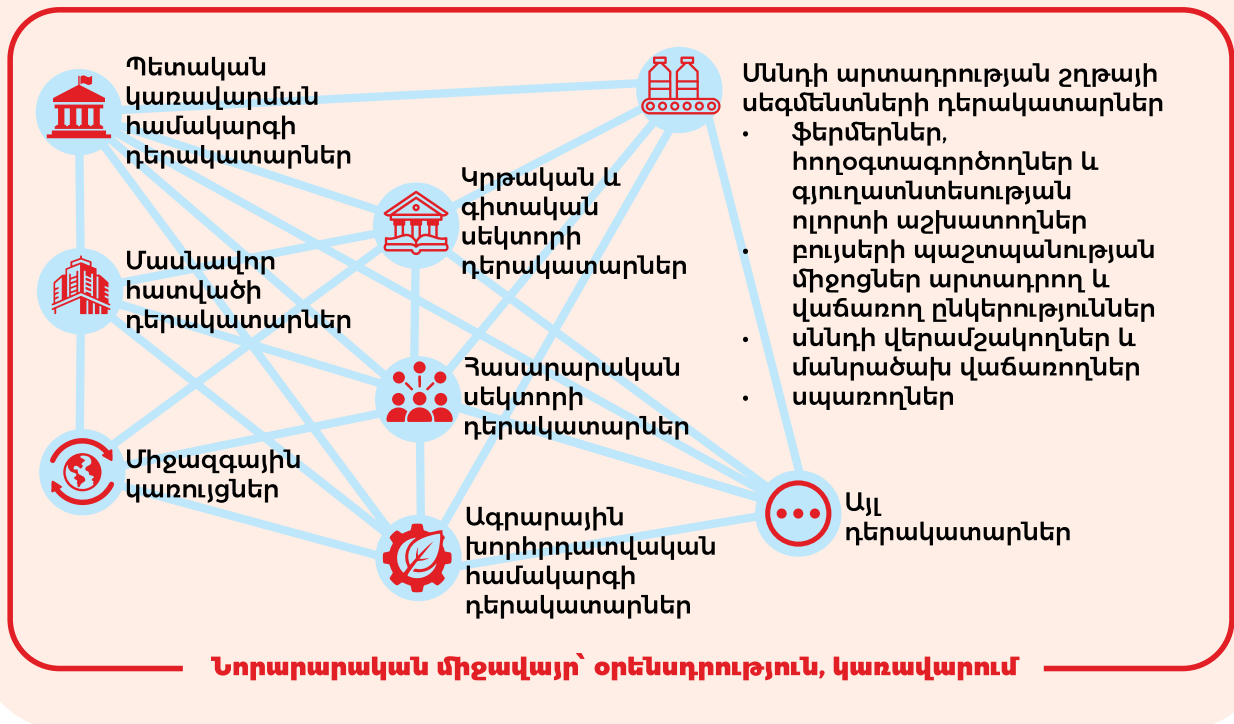
«Գյուղատնտեսական գիտելիքի և նորարարության համակարգը» (AKIS)¹ ձևավորում է ժամանակակից ագրարային քաղաքականության հիմնարար շրջանակը, ինչպիսին է ԵՄ ընդհանուր գյուղատնտեսական քաղաքականությունը (CAP): Այս համակարգը թույլ է տալիս թունաքիմիկատների կառավարումը դիտարկել ոչ թե որպես վերևից ներքև թելադրվող կարգավորումներ, այլ ինտերակտիվ և բազմակողմ դերակատարներով էկոհամակարգ: Այստեղ ուշադրությունը գյուղատնտեսության վերափոխման ու զարգացման համար առանցքային համարվող դերակատարների, հաստատությունների, քաղաքականությունների, նորարարությունների և գիտելիքի հոսքերի ավելի լայն ցանցի վրա է: Այս հետազոտության մեթոդաբանական շրջանակի հիմքում Հայաստանի գյուղատնտեսական գիտելիքի և նորարարությունների համակարգն է, իր հետևյալ բաղադրիչներով.

¹ <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/cb73650c-7ef4-555c-af9b-6ca602b29266>

- Դերակատարներ/ ինստիտուտներ. գյուղատնտեսության ոլորտի այն առանձին շահագրգիռ կողմերն ու կազմակերպություններն են, որոնք ստեղծում, կառավարում, փոխանցում կամ օգտագործում են տվյալ դեպքում թունաքիմիկատներին առնչվող գիտելիքն ու նորարարությունները: Այս խմբում են պետական կառավարման համակարգի, կրթական և գիտական ոլորտի, մասնավոր հատվածի, հասարակական ոլորտի, ագրարային խորհրդատվական համակարգի, ինչպես նաև սննդի արտադրության շղթայի տարբեր սեգմենտների (ֆերմերներ, հողօգտագործողներ և գյուղատնտեսության ոլորտի աշխատողներ, բույսերի պաշտպանության միջոցներ արտադրող և վաճառող ընկերություններ, սննդի վերամշակողներ և մանրածախ վաճառողներ, սպառողներ) դերակատարները:
- Փոխգործակցություն (կապերը, համագործակցության ուղիները, ենթակառուցվածքը). այս բաղադրիչը կենտրոնանում է այն պաշտոնական և ոչ պաշտոնական կապերի, ուղիների և հնարավորությունների վրա, որոնք միավորում են տարբեր դերակատարներին՝ թույլ տալով նրանց համագործակցել առանձին-առանձին գործելու փոխարեն: Այս բաղադրիչը ներառում է նաև համակարգով շարժվող փաստացի տեղեկատվությունը, նորարարություններն ու տվյալները, ինչպես նաև դրանց փոխանցման համար օգտագործվող գործիքներն ու ենթակառուցվածքը (օրինակ՝ թունաքիմիկատներին վերաբերող տվյալների բազա):
- Նորարարական միջավայր (օրենսդրություն և կառավարում). Սա այն ինստիտուցիոնալ, ֆինանսական և կարգավորող շրջանակն է, որը միավորում է ամբողջ համակարգը, թելադրում է կանոնները և մոտիվացնում դերակատարներին փոխել իրենց վարքագիծը: Նորարարական միջավայրի կարևոր բաղադրիչ են գյուղատնտեսական ռազմավարությունները, շրջակա միջավայրին վերաբերվող օրենքներն ու կարգավորող ընթացակարգերը, վերհսկողության մեխանիզմները, ֆինանսական խթանները (սուբսիդիաներ, նորարարական դրամաշնորհներ):

Այս հետազոտության շրջանակում ուսումնասիրվել են գյուղատնտեսական գիտելիքի և նորարարության համակարգի բոլոր այն դերակատարները, որոնք ուղղակի կապ ունեն Յայաստանում թունաքիմիկատների կառավարման և կիրառության հետ: Ուսումնասիրվել է նաև այդ դերակատարների միջև փոխգործակցությունը, ինչպես նաև համապատասխան օրենսդրական դաշտն ու վերահսկողության մեխանիզմները: Բացի այդ, որպես առանցքային ուղղություն (cross-cutting theme) հատուկ ուշադրություն է դարձվել կրթության և հանրային իրազեկվածության հարցերի ուսումնասիրության վրա [Գծանկար 1](#):

Գծանկար 1. Հայաստանի Գյուղատնտեսական գիտելիքի և նորարարության համակարգը

Համաշխարհային բնակչության շարունակական աճի, վերջին տասնամյակների ընթացքում համաճարակների և հիվանդությունների հաճախականության ավելացման, ինչպես նաև բնական գործընթացների վրա մարդու գործունեության աճող ազդեցության համատեքստում **«Մեկ առողջություն» (One Health) մոտեցումը** գնալով ավելի արդիական է դառնում: Այն բնության մեջ տեղի ունեցող գործընթացները դիտարկում է որպես փոխկապակցված և ամբողջական համակարգի մաս՝ առաջարկելով միջամտությունների այնպիսի շրջանակ, որը կենտրոնացած չէ միայն մեկ առանձին հատվածի, օրինակ՝ սննդի արտադրության շղթայի մեկ փուլի վրա, այլ դիտարկում է ամբողջ շղթան՝ «դաշտից մինչև պատառաքաղ» (*field to fork*): Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս մշակել ավելի կայուն, նպատակային և համակարգային միջամտություններ:

ՊԳԿ (FAO)-ի, ՄԱԿ-ի շրջակա միջավայրի ծրագրի (UNEP)-ի, ԱՀԿ-ի (WHO) և Կենդանիների առողջության համաշխարհային կազմակերպության (WOAH) կողմից համատեղ մշակված «Մեկ առողջություն» գործողությունների համատեղ ծրագիրը (2022-2026) «Մեկ առողջություն»-ը ներկայացնում է որպես ինտեգրված և միավորող շրջանակ, որի նպատակն է հավասարակշռել և բարելավել մարդկանց, կենդանիների, բույսերի և էկոհամակարգերի առողջությունը²: Ինչպես պատկերված է [Գծանկար 2](#)-ում, այս մոտեցումն ունի երեք հիմնական հենասյուն.

2 https://www.who.int/health-topics/one-health#tab=tab_1

Գծանկար 2

Մարդու առողջություն. Կենտրոնանում է հանրային առողջապահության, հիվանդությունների կանխարգելման, պարենային անվտանգության և կլինիկական բժշկության վրա: Այս հետազոտության համատեքստում հատուկ ուշադրություն է դարձվում նաև հատկապես գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողների անվտանգության և առողջության հարցերի ուսումնասիրության վրա:

Կենդանիների և բույսերի առողջություն. Ներառում է ընտանի կենդանիներին, գյուղատնտեսական մշակաբույսերը, վայրի բնության կառավարումը, բույսերի պաշտպանությունը, կենդանիների անասնաբուժական խնամքը, ինչպես նաև կենդանիներից և բույսերից մարդկանց փոխանցվող հիվանդությունների մոնիթորինգը:

Էկոհամակարգերի առողջություն. Հետևում է էկոհամակարգերի հետընթացին, կենսաբազմազանության կորստին, հողի և ջրի որակին, ինչպես նաև կլիմայական գործոններին:

Այս մոտեցման առանցքային սկզբունքներից են լավ կառավարումը, միջոլորտային համագործակցությունն ու համակարգումը՝ որպես «Մեկ առողջություն» մոտեցման հաջող իրականացման հիմնական գրավականներ (1): Սա հատկապես կարևոր է Հայաստանում արհմիությունների դերի ամրապնդման համատեքստում, քանի որ անհրաժեշտ ինստի-

տուցիոնալ և իրավաքաղաքական մեխանիզմների առկայությանը զուգահեռ կարևոր է դերակատարների և շահագրգիռ կողմերի միջև արդյունավետ համագործակցությունն ու փոխկապակցվածությունը: «Մեկ առողջություն» մոտեցումն, այս հետազոտության մեթոդաբանական շրջանակի մաս դարձնելով, նպատակ է դրվել խթանել Հայաստանում միջոլորտային գիտելիքի փոխանակումը, առաջնահերթությունների համակարգված սահմանումը, համակարգային ռիսկերի գնահատումը, ինչպես նաև նպաստավոր քաղաքականության և իրավական շրջանակների ձևավորումը: Այս մոտեցման հիման վրա է կազմվել Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի դիրքորոշումը:

Հետազոտության առանձնահատկություններից է նաև, որ այն կոչված է նպաստելու **Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի**³ և հատկապես դրա **Թիրախ 7-ի** իրականացմանը: Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակը 2022 թվականին ընդունված համաձայնագիր է, որը ներառում է չորս հեռահար գլոբալ նպատակ՝ մինչև 2050 թվականը և 23 գործողությունների թիրախ՝ մինչև 2030 թվականը: Բոլոր ընթացիկ ջանքերն ուղղված են հետևյալ գլոբալ նպատակների իրագործմանը.

Էկոհամակարգերի պաշտպանություն և վերականգնում.

Նպատակն է պահպանել, վերականգնել և ընդլայնել բոլոր բնական էկոհամակարգերի տարածքն ու որակը, զգալիորեն նվազեցնել տեսակների անհետացման արագությունը (մինչև 10 անգամ), պահպանել վայրի և ընտանի տեսակների գենետիկական բազմազանությունը:

Բնության բարիքների կայուն օգտագործում. Կենսաբազմազանությունն այնպես կառավարել, որ բնության կողմից մարդկությանը տրվող բարիքները (օդ, ջուր, սնունդ) պահպանվեն և կայուն կերպով ծառայեն ներկա ու գալիք սերունդներին:

Օգուտների արդարացի բաշխում. Ապահովել գենետիկական ռեսուրսների և դրանց թվային հաջորդականության տվյալների (DSI) օգտագործումից ստացված օգուտների արդարացի և հավասար բաշխումը, պաշտպանել բնիկ ժողովուրդների իրավունքներն իրենց ավանդական գիտելիքների նկատմամբ:

Ֆինանսավորում և ռեսուրսների հայթայթում. ապահովել բավարար ֆինանսական միջոցներ, կարողություններ և տեխնիկական համագործակցություն՝ շրջանակի բոլոր թիրախներն իրականացնելու համար՝ առաջնահերթություն տալով զարգացող երկրներին:

Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակում թունաքիմիկատներին ուղղակիորեն և անուղղակիորեն վերաբերում են մի քանի թիրախներ, որոնցից ամենաառանցքայինը Թիրախ 7-ն է՝ թունաքիմիկատներով աղտոտման նվազեցումը: Թիրախ 7-ը պարտավորեցնում է մինչև 2030 թվականը աղտոտման ռիսկերը հասցնել

³ <https://www.cbd.int/gbf>

այնպիսի մակարդակի, որոնք վնասակար չեն կենսաբազմազանության համար: Թունաքիմիկատների մասով այն հստակ սահմանում է՝ մինչև 2030 թվականը առնվազն 50%-ով նվազեցնել թունաքիմիկատների և խիստ վտանգավոր քիմիկատների ընդհանուր ռիսկը: Դրան հասնելու համար խրախուսվում է վնասատուների ինտեգրված կառավարումը (*IPM - Integrated Pest Management*), որը հիմնված է գիտության վրա և հաշվի է առնում պարենային անվտանգությունն ու մարդկանց ապրուստի միջոցները (2): Թունաքիմիկատների օգտագործումը կրճատելու և դրա հետևանքները վերացնելու համար շրջանակը ներառում է նաև հետևյալ օժանդակ թիրախներ.

- ▶ **Թիրախ 10 (Կայուն գյուղատնտեսություն)**, որը պահանջում է զգալիորեն ավելացնել էկոլոգիական մոտեցումների (ագրոէկոլոգիայի) կիրառումը գյուղատնտեսության մեջ, ինչը բնականաբար, ենթադրում է սինթետիկ թունաքիմիկատներից կախվածության թուլացում:
- ▶ **Թիրախ 15 (Բիզնեսի պատասխանատվություն)**, որը պահանջում է խոշոր ընկերություններից և անդրազգային կորպորացիաներից գնահատել և հրապարակայնորեն հայտնել բնության վրա իրենց ունեցած ազդեցությունը: Սա վերաբերում է նաև թունաքիմիկատներ արտադրող մեծ կազմակերպություններին և ագրոբիզնեսներին, որոնք կիրառում են թունաքիմիկատներ:
- ▶ **Թիրախ 18 (Սուբսիդիաների բարեփոխում)**, որը նախատեսում է վերացնել կամ կրճատել այն պետական սուբսիդիաները, որոնք խթանում են շրջակա միջավայրին վնասող գործունեությունը: Սա նշանակում է, որ թունաքիմիկատների ձեռքբերմանն ուղղված արտոնությունները պետք է փոխարինվեն էկոլոգիական մաքուր գյուղատնտեսությանն աջակցող ծրագրերով:

Հայաստանը հանդիսանում է Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի (CBD) կողմ և պարտավորվել է ներդնել Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակը (2022): Ակնալվում է, որ այս հետազոտության արդյունքում՝ Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի դիրքորոշման ամրապնդումը կարող է մեծապես նպաստել թունաքիմիկատների և խիստ վտանգավոր քիմիկատների ընդհանուր ռիսկի նվազեցմանը և այդպիսով՝ հատկապես Թիրախ 7-ի իրականացման:

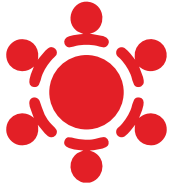
Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Վերոնշյալ հետազոտական խնդիրները լուծելու համար իրականացվել է որակական հետազոտության՝ հետևյալ մեթոդների կիրառմամբ.

Գրասենյակային հետազոտություն (2026 թ. մարտ-մայիս ամիսներին) - Հայաստանում, տարածաշրջանում և աշխարհում թունաքիմիկատների ազդեցությունը մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի վրա ուսումնասիրելու նպատակով իրականացվել է վիճակագրական տվյալների, ոլորտին վերաբերվող հետազոտությունների և միջազգային կառույցների զեկույցների երկրորդային վերլուծություն: Ուսումնասիրվել

են թունաքիմիկատների թեմայի վերաբերյալ Հայաստանի գյուղատնտեսական և բնապահպանական քաղաքականության ընթացիկ գործընթացները և զարգացումները: Բացի այդ, վերլուծվել են Հայաստանի արմիությունների կոնֆեդերացիայի ներկայիս կարողությունների, ներառյալ գիտելիքի և ներգրավվածության մեխանիզմների բացերի վերաբերյալ տեղեկատվությունը: Հետազոտության համար օգտագործված գրականությունը և երկրորդային տվյալների աղբյուրները ներկայացված են [Գրականության ցանկում](#):

Կլորսեղան քննարկում (27 ապրիլի 2026թ.) - Թունաքիմիկատների կառավարման և կիրառության հետ կապված արհմիությունների կարիքների և մարտահրավերների բացահայտման ինչպես նաև միջամտության կետերը (entry points) սահմանելու համար ՀԱՄԿ-ի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ կազմակերպվել է քննարկում հետևյալ գործիքների կիրառությամբ.

- ▶ SWOT վերլուծություն՝ բացահայտելու արհմիությունների ուժեղ և թույլ կողմերը, ինչպես նաև հնարավորություններն ու վտանգները,
- ▶ Դերակատարների քարտեզագրում (actor mapping)՝ նույնականացնելու Հայաստանի գյուղատնտեսական գիտելիքի և նորարարությունների համակարգի այն դերակատարներին/ինստիտուտներին, որոնց հետ փոխգործակցությամբ հնարավոր կլինի արհմիությունների դիրքորոշման այս փաստաթղթի հիման վրա հասնել Հայաստանում թունաքիմիկատների արդյունավետ կառավարման և խելամիտ կիրառության:

SWOT վերլուծության և դերակատարների քարտեզագրման արդյունքները ներկայացված են [Հավելված 1-ում](#):

Փորձագիտական հարցազրույցներ (2026 թ. հունիս-հուլիս ամիսներին) - Քաղաքական որոշում կայացնողների, հասարակական և ակադեմիական ոլորտների, աշխատանքային իրավունքների աջակցության կազմակերպությունների և մի շարք գործընկերների 10 ներկայացուցիչների հետ իրականացվել են կիսաստանդարտացված հարցազրույցներ: Փորձագետների նույնականացման համար հիմք են հանդիսացել դերակատարների քարտեզագրման արդյունքները: Դերակատարների վերաբերյալ տեղեկատվությունը, ինչպես նաև կիսաստանդարտացված հարցաշարը ներկայացված է [Հավելված 2-ում](#):

Ֆոկուս խմբային քննարկումներ (31 հուլիսի և 1 օգոստոսի 2026թ.) - աշխատանքի անվտանգության, աշխատողների իրավունքների, արժանապատիվ աշխատանքի և կայուն գյուղատնտեսության խնդիրների վերաբերյալ հատկապես թունաքիմիկատների հետ ուղիղ առնչություն ունեցող աշխատողներից տեղեկատվություն ստանալու նպատակով կազմակերպվել են երկու ֆոկուս խմբային քննարկում: Մասնավորապես, քննարկումներն ուղղված են

եղել հետևյալ հիմնական խնդիրների լուծմանը.

- ▶ Բացահայտել «գիտելիքի և կիրառության» միջև առկա բացը, այսինքն, վեր հանել այն համակարգային խոչընդոտները (օրինակ՝ անհատական պաշտպանության միջոցների և սարքավորումների բացակայությունը կամ անորակ լինելը, հիգիենայի պայմանների բացակայությունը), որոնք թույլ չեն տալիս աշխատողներին պահպանել անվտանգության կանոնները, նույնիսկ եթե նրանք գիտակցում են վտանգները:
- ▶ Գնահատել արհմիությունների ներգրավման արդյունավետությունը, այսինքն, պարզել, թե որքանով են արհմիություններն ակտիվորեն վերահսկում թունաքիմիկատների հետ կապված վտանգները, կիրառում անվտանգության կանոնակարգերը և գործատուներին ներկայացնում աշխատողների առողջապահական խնդիրները:

Միաժամանակ, ֆոկուս խմբային քննարկումների արդյունքում հավաքագրվել են աշխատողների կողմից ներկայացված փաստացի տվյալները և առաջարկները, որոնք արհմիություններին կօգնեն ավելի անվտանգ առողջապահական քաղաքականություն մշակելու ու բանակցելու համար: Ֆոկուս խմբային քննարկման ուղեցույցը ներկայացված է [Յավելված 3](#)-ում:

Վավերացման աշխատաժողով (30 սեպտեմբերի 2026թ.) - Որակական հետազոտության արդյունքների համադրման և համեմատական վերլուծության արդյունքում կազմված փաստաթղթի նախնական տարբերակը քննարկվել և բարելավվել է ՀԱՄԿ-ի ներկայացուցիչների հետ կազմակերպված վավերացման աշխատաժողովի (*validation workshop*) շրջանակում: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել արհմիությունների դիրքորոշումը «Մեկ առողջություն» մոտեցմանը և Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի Թիրախ 7-ին համապատասխան սահմանելուն, ինչպես նաև առհասարակ դիրքորոշման փաստաթղթի իրագործելիությանը: Աշխատաժողովի արդյունքներն արտացոլվել են վերջնական փաստաթղթում:

Հետազոտության սահմանափակումները

Հետազոտության հիմնական սահմանափակումը փորձագիտական հարցազրույցների փուլի համընկնումն է 2026 թվականի հունիսի 7-ին կայացած Հայաստանի Ազգային ժողովի իններեղ գումարման ընտրությունների ժամկետների հետ: Հատկապես նախընտրական և հետընտրական շրջանում դժվար է եղել փորձագետների հետ հարցազրույցի անցկացման ժամկետների ամրագրումը: Չնայած այս սահմանափակմանը՝ հետազոտության արդյունքները լավագույնս են նկարագրում Հայաստանում թունաքիմիկատների կառավարման և կիրառության արդի մարտահրավերները, ինչպես նաև արհմիությունների ակնկալվող դերակատարությունը դրանց հաղթահարման գործում:

Թունաքիմիկատների ազդեցությունը մարդու և շրջակա միջավայրի վրա. իրավիճակը Հայաստանում և աշխարհում

Թունաքիմիկատների և մարդու առողջության միջև կապը լայնորեն ուսումնասիրվել է տարբեր հետազոտական կենտրոնների և գիտնականների կողմից: Հետազոտության շրջանակում իրականացված փաստական տվյալների վերլուծությունը վկայում է, որ թունաքիմիկատների երկարատև ազդեցությունը կարող է հանգեցնել քաղցկեղի, նյարդաբանական և էնդոկրին համակարգերի խանգարումների, ինչպես նաև վերարտադրողական առողջության խնդիրների: Մինչդեռ հողի, ջրի և օդի աղտոտումը կարող է արագացնել կենսաբազմազանության կորուստը և հանգեցնել թունաքիմիկատների նկատմամբ կայուն վնասատուների առաջացմանը (3) (4):

Հետազոտության շրջանակում վերլուծվել են Հայաստանում թունաքիմիկատների կիրառության ազդեցության վերաբերյալ վերջին տարիների մի շարք ուսումնասիրություններ, որոնց արդյունքներն առավել քան մտահոգիչ են: Այսպես, Գեղարքունիքի մարզում իրականացված ուսումնասիրություններից մեկը ցույց է տալիս, որ շնչառական համակարգի բոլոր հիվանդությունների միջին ժամանակագրական ցուցանիշը (ACI) աճել է 14.2-20.9%-ով, իսկ ասթմայի ցուցանիշը՝ 9.4-174.6%-ով: Մինևույն ժամանակ, Գեղարքունիքի մարզի հողերում և բուսական արտադրանքում օրգանաքլորային թունաքիմիկատների (OCPs) միջին տարեկան ընդհանուր կոնցենտրացիաները զգալիորեն ավելի բարձր են եղել, քան Լոռու մարզում (5): Արարատյան դաշտում 2000-2006 թվականներին իրականացված մեկ այլ ուսումնասիրության համաձայն՝ գյուղացիական տնտեսությունների 82.8%-ը պարբերաբար օգտագործել է թունաքիմիկատներ՝ հաճախ մեկ սեզոնի ընթացքում դրանք կիրառելով բազմակի անգամ: Ուսումնասիրությունը նաև արձանագրել է օգտագործվող ավելի քան 150 ապրանքային անվանումով թունաքիմիկատների առկայություն, այդ թվում՝ ժամկետանց, հնացած կամ նույնիսկ արգելված քիմիական նյութեր պարունակող: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս նաև, որ անվտանգության միջոցառումները եղել են անբավարար. աշխատողների միայն 21%-ն է օգտագործել ձեռնոց, ընդամենը 11%-ն է կրել դիմակ, իսկ թունաքիմիկատների թունավորության վերաբերյալ իրազեկվածությունը գնահատվել է որպես շատ սահմանափակ (6): Առավել մտահոգիչ է այն փաստը, որ Հայաստանում թունաքիմիկատների խորհրդային ժամանակաշրջանից ժառանգված երկարաժամկետ ազդեցությունը դեռևս պահպանվում է: Այսպես, ըստ Արագածոտնի մարզում իրականացված ուսումնասիրության արդյունքների՝ մնացորդային նյութեր առկա են եղել գյուղական բնակավայրերի ուսումնասիրությանը մասնակցած կերակրող մայրերի կրծքի կաթի 266 նմուշում: Մասնավորապես, ուսումնասիրությունը ցույց է տվել p,p'-DDE և γ-HCH օրգանաքլորային թունաքիմիկատների մնացորդները որպես գերակշռող նյութեր, ինչը վկայում է մայրական և նորածնային առողջության վրա կայուն աղտոտիչների շարունակական բացասական ազդեցության մասին (7):

Հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ հարցազրույցներին մասնակցած փորձագետների դիրքորոշումները ևս համընկնում են Հայաստանում թունաքիմիկատների ազդեցությամբ պայմանավորված բնապահպանական ռիսկերի վերաբերյալ, մասնավորապես՝ դրանց բացասական ազդեցությունը ջրի և հողի առողջության, կենսաբազմազանության և առհասարակ էկոհամակարգերի կայունության

վրա (Փ3, Փ4, Փ7, Փ8, Փ9)⁴: Ընդ որում, ըստ փորձագետների՝ խնդիրը ոչ միայն թունաքիմիկատների սխալ կիրառությունն է, այլ վտանգավոր թափոնների սխալ կառավարումը, մասնավորապես՝ ժամկետանց պարարտանյութերի և թունաքիմիկատների ոչնչացման խնդիրը: Այս համատեքստում հատկապես առանձնացվում է դրանց ազդեցությունը ջրի (հատկապես խմելու ջրի) որակի վրա, քանի որ ջուրը համարվում է այն հիմնական «փոխադրամիջոցը», որով վտանգավոր նյութերը կարող են կիրառման վայրից մի քանի կիլոմետր հեռու տեղափոխվել՝ վտանգելով մարդկանց, կենդանիների և բույսերի առողջությունը (Փ1, Փ2): Օրինակ, այդպիսի վտանգավոր թափոնները հանգեցնում են հողի աղքատացմանը, թունաքիմիկատների ավելացմանը և ջրային ռեսուրսներում դրանց պահպանմանը, վնասում են մեղուների և գյուղատնտեսական կենդանիների առողջությունը (Փ10):

Հետազոտության շրջանակում ուսումնասիրվել են թունաքիմիկատների ազդեցությամբ պայմանավորված հանրային առողջության ռիսկերը Հայաստանում, հաստակապես՝ աշխատողների, գյուղատնտեսությամբ զբաղվողների և սպառողների շրջանում: Ընդհանուր առմամբ, հայտնի են աշխատողների առողջության վտանգման, մասնավորապես՝ թունավորումների դեպքեր, որոնց հիմնական մասի պատճառը թունաքիմիկատների անփույթ օգտագործումը, կանոններին չհետևելը և իրազեկվածության բացերն են: Միաժամանակ, բացակայում է աշխատողների անվտանգության վրա թունաքիմիկատների կիրառման ռիսկերի և հետևանքների վերաբերյալ վիճակագրությունը և պարզ չէ, թե հատկապես որ կառույցը պետք է դրանով զբաղվի: Գործող օրենսդրությամբ սահմանված են նորմեր օգտագործվող թունաքիմիկատներից աշխատողների առողջության և անվտանգության ապահովման համար, այդ թվում՝ անհատական պաշտպանության միջոցների կիրառմամբ: Սակայն, այդ նորմերի կիրառության կամ դրանք անտեսելու վերաբերյալ տեղեկատվությունը ևս մեծամասամբ բացակայում է: Օրինակ, հազվադեպ են (կամ իրականում դեռևս չկան) թունաքիմիկատների կիրառության աշխատանքային պայմանների վերաբերյալ դիմումների հիման վրա հարուցված վարույթներ կամ նախաձեռնված թեմատիկ ստուգումներ (Փ1, Փ2, Փ4, Փ8):

Գյուղատնտեսության ոլորտում ներգրավված աշխատողների պաշտպանվածության իրավական հիմքերն ամրապնդելու նպատակով ՀՀ կառավարության 2025 թվականի նոյեմբերի 6-ի N 1578-Ն որոշմամբ հաստատվել են բուսաբուծության ոլորտում աշխատանքի անվտանգության կանոնները⁵: Այս որոշմամբ սահմանվում են ջերմատնային տնտեսություններում, ինչպես նաև բաց դաշտում և այգիներում աշխատանքի անվտանգության կանոնները: Այդուհանդերձ, գործնականում դեռևս խիստ արդիական է մնում փոքր ու միջին տնտեսություններում անհատական պաշտպանության միջոցների կիրառման մշակույթի արմատավորման և իրազեկվածության բարձրացման անհրաժեշտությունը (Փ5/Փ6): Բացի այդ, առկա է հանրային անտարբերության, պատասխանատվության, ինչպես նաև վերահսկողության մեխանիզմների բացակայության խնդիր, որը գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողներին առավել խոցելի է դարձնում (Փ1, Փ2):

⁴ Փ = փորձագետ, մանրամասները տես [Հավելված 2](#)-ում:

⁵ <https://www.arlis.am/hy/acts/216206>

Ինչ վերաբերվում է պաշտպանիչ միջոցների կիրառմանը (ձեռնոցներ, դիմակներ, ռեսպիրատորներ, պաշտպանիչ հագուստ), ապա համեմատաբար մեծ և կազմակերպված ագրոնկերություններում և ժամանակակից ջերմատնային տնտեսություններում պաշտպանիչ միջոցների կիրառումն ավելի բարձր մակարդակի վրա է, քանի որ այն կանոնակարգվում է ինչպես ներքին ընթացակարգերով, այնպես էլ աշխատանքային օրենսդրության պահանջներով: Մինչդեռ փոքր ու միջին տնտեսություններում և ինքնագբաղված ֆերմերների շրջանում, որոնք կազմում են ագրարային ոլորտում տնտեսվարողների մեծամասնությունը՝ պաշտպանիչ միջոցները հաճախ անտեսվում են կամ թերի են օգտագործվում (Փ1, Փ2, Փ5/Փ6, Փ7, Փ8, Փ10):

Հայաստանում թունաքիմիկատների կիրառության վերաբերյալ իրականացված ուսումնասիրությունների և փորձագետների հետ հարցազրույցների վերլուծության արդյունքում կարելի է առանձնացնել խնդիրների երեք հիմնական խումբ.

- ▶ Խորհրդային ժամանակաշրջանից ժառանգված կայուն օրգանական աղտոտիչները (POPs), մասնավորապես՝ DDT-ն և HCH-ն, շարունակում են կիրառվել և աղտոտել հողերը:
- ▶ Թունաքիմիկատների մնացորդների մոնիթորինգի և ռիսկերի գնահատման համակարգերը Հայաստանում դեռևս չեն վերափոխվել:
- ▶ Ազգային օրենսդրությունը լիովին չի համապատասխանում միջազգային լավագույն չափանիշներին, ինչը նշանակում է, որ որոշ նյութեր, որոնք արգելված են այլ երկրներում, Հայաստանում դեռևս թույլատրված են և կիրառվում են՝ վտանգելով մարդու և շրջակա միջավայրի առողջությունը (8):

Հետազոտության շրջանակում ուսումնասիրվել է նաև թունաքիմիկատների կառավարման վիճակն ու կիրառության վերաբերյալ լավագույն փորձն աշխարհում: Արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հատկապես Եվրոպական Միության (ԵՄ) երկրներում աստիճանաբար արգելվում են բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների (HHPs) կիրառությունը և միաժամանակ խրախուսվում է վնասատուների ինտեգրված կառավարումը (IPM)՝ որպես ավելի անվտանգ և կայուն մոտեցում: Օրինակ՝ բազմաթիվ վտանգավոր թունաքիմիկատների արգելումից հետո Դանիայում և ԵՄ մի շարք այլ երկրներում արձանագրվել է դրանց կիրառության նկատելի նվազում և հանրային առողջության վիճակի բարելավում (9) (10):

Տարբեր ուսումնասիրություններ վկայում են, որ հատկապես Ասիական երկրներում ընդհանուր առմամբ տարեկան գրանցվում է մոտ 300 000 մահ՝ թունաքիմիկատներից ինքնաթունավորման հետևանքով: Այդ պատճառով, Ասիական երկրներից Բութանում և Բանգլադեշում արգելվել է միջառք բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների կիրառությունը և մեխանիզմներ են մշակվել խրախուսելու վնասատուների դեմ պայքարի կենսաբանական անվտանգ այլընտրանքների կիրառությունը: Հետաքրքրական են տարբեր երկրներում գրանցված փաստերը թունաքիմիկատների կիրառության և մարդու առողջության միջև կապի առումով: Այսպես՝ Կոպենհագենի համալսարանի հետազոտողների ուսումնասիրության համաձայն՝ 1950-1995 թվականներին Շրի Լանկայում ինքնասպանությունների

մակարդակը 8 անգամ աճել է՝ հասնելով գազաթնակետին 1995 թվականին՝ 47 ինքնասպանության դեպք 100,000 մարդու հաշվով: 2005 թվականին այդ ցուցանիշը կիսով չափ նվազել էր: Միաժամանակ, պարզվել է, որ Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) դասակարգմամբ ամենաբարձր թունավորություն և սուր վտանգավորություն ունեցող նյութեր պարունակող թունաքիմիկատների ներմուծման և վաճառքի 1995 թվականի սահմանափակումները և հատկապես էնդոսուլֆան (endosulfan) պարունակող թունաքիմիկատների ներմուծման և վաճառքի 1998 թվականի արգելքը համընկնում է բոլոր տարիքի տղամարդկանց և կանանց շրջանում ինքնասպանությունների նվազման դինամիկայի հետ: Մասնավորապես, 1996-2005 թվականներին՝ 1986-1995 թվականների համեմատ ինքնասպանության ցուցանիշը նվազել է 19769-ով: Այսպիսով, տվյալները ցույց են տվել, որ Շրի Լանկայում վտանգավոր թունաքիմիկատների ներմուծումն ու վաճառքը կապ ունի ինքնասպանությունների հաճախականության հետ և, որ վտանգավոր թունաքիմիկատների ներմուծման վերահսկողությունը կարող է բարենպաստ ազդեցություն ունենալ մարդու առողջության վրա (11): Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ թունաքիմիկատների կիրառության ավելի խիստ կարգավորումները ինչպես նաև խելամիտ կիրառությունը նպաստում է ինչպես մարդու առողջությանը, այնպես էլ շրջակա միջավայրի պաշտպանությանը:

Միջազգային կազմակերպություններից ԱՀԿ-ի և ՄԱԿ-ի պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության (FAO) վարքականոսներում (Code of Conduct) ընդգծվում են հատկապես բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների նույնականացման և դրանց օգտագործումից աստիճանաբար հրաժարվելու կարևորությունը: Այս կազմակերպությունները շեշտում են, որ ամենաբարձր թունավորություն և սուր վտանգավորություն ունեցող նյութեր պարունակող դասակարգված թունաքիմիկատների ներմուծումը և կիրառությունը պետք է ենթարկվեն խիստ վերահսկողության: Միաժամանակ, փաստերը վկայում են, որ ցածր և միջին եկամուտ ունեցող բազմաթիվ երկրներում դեռևս թույլատրվում է այնպիսի թունաքիմիկատների օգտագործումը, որոնք արդեն արգելված են ԵՄ-ում (12) (13):

Աշխարհում թունաքիմիկատների ներմուծման սահմանափակումների և խելամիտ կիրառության անհրաժեշտության կարևորությանը զուգահեռ, գործնականում վնասատուների ինտեգրված կառավարումը (IPM) և ագրոէկոլոգիական գործելակերպերի կիրառությունը հետզհետե ճանաչվում են որպես վտանգավոր թունաքիմիկատներից կախվածությունը նվազեցնելու արդյունավետ մոտեցումներ: Օրինակ, 2021 թվականից ԵՄ-ի և Շվեդիայի կառավարության կողմից ֆինանսավորվող և FAO-ի կողմից Վրաստանում իրականացվող Նախագծի արդյունքները ցույց են տալիս, որ խաղողագործության ոլորտում վնասատուների ինտեգրված կառավարման էկոլոգիական մեթոդների ընդլայնումը կարող է միաժամանակ ապահովել շրջակա միջավայրի կայունությունը և ֆերմերների տնտեսական դիմադրողականությունը: Մասնավորապես, Նախագծի շրջանակում հնարավոր է դարձել ավանդական արտադրողների շրջանում 50.3%-ով կրճատել լայն սպեկտրի քիմիական թունաքիմիկատների օգտագործումը՝ զգալիորեն նվազեցնելով քիմիական մնացորդները և համապատասխանեցնելով վրացական գինու արտադրությունը սննդի անվտանգության միջազգային չափանիշներին: Ներդրված կենսաբանական պայքարի միջոցառումների

արդյունքում հնարավոր է եղել բերքի կորուստը նվազեցնել մինչև 40%-ով, միաժամանակ ավելացնելով օրգանական բարձր որակ ունեցող խաղող արտադրողների եկամուտները շուրջ 22.5%-ով (14): Այս օրինակը ցույց է տալիս, որ վնասատուների դեմ պայքարի տեղական պայմաններին հարմարեցված և ֆերմերների համար մատչելի այլընտրանքները կարող են հաջողությամբ փոխարինել վտանգավոր քիմիական նյութեր պարունակող թունաքիմիկատների կանոնավոր կիրառմանը: Նմանատիպ դրական արդյունքներ են արձանագրվել նաև Աֆրիկյան և Լատինական Ամերիկայի մի շարք երկրներում, որտեղ վնասատուների ինտեգրված կառավարման (IPM) վերաբերյալ ուսուցում իրականացնող ֆերմերային դաշտային դպրոցները զգալիորեն նվազեցրել են թունաքիմիկատների օգտագործումը, որոշ դեպքերում մինչև 90%-ով (15), (16):

Այս համատեքստում կարևոր է ԱՀԿ-ի և FAO-ի «Բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների վերաբերյալ ուղեցույցին» (*Guidelines on Highly Hazardous Pesticides, 2016*) հետևելը, քանի որ այն օգնում է երկրներին նվազեցնել խիստ թունավոր քիմիկատների բացասական ազդեցությունը մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի վրա: Ուղեցույցն առաջարկում է, որ երկրները նախ պետք է գույքագրեն իրենց տարածքում օգտագործվող բոլոր բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատները (*HHPs - Highly Hazardous Pesticides*), գնահատեն դրանց հետ կապված ռիսկերը, այնուհետև, անհրաժեշտության դեպքում, սահմանեն դրանց արգելքը կամ կիրառման սահմանափակումները՝ յուրաքանչյուր քայլի համար համապատասխան օրենսդրական հիմքի ապահովմամբ: Ընդ որում, ուղեցույցում ընդգծվում է, որ արդյունավետ օրենսդրությունը պետք է ներառի թունաքիմիկատների ամբողջ կենսաշրջանը՝ գրանցում, բաշխում, օգտագործում, թափոնների կառավարում և վերջնական ոչնչացում, ինչպես նաև գրանցման գործընթացում ներառի առողջապահական և բնապահպանական չափանիշներ: Փաստաթղթում սահմանված այդպիսի չափանիշներից են՝ թունաքիմիկատների սուր կամ քրոնիկական բարձր թունավորությունը, քաղցկեղածին, մուտագեն կամ վերարտադրողական համակարգի համար վտանգավոր հատկությունները, միջազգային կոնվենցիաներով (օրինակ՝ Ստոկհոլմի կամ Ռոտտերդամի) սահմանափակված լինելը (17):

ՊԳԿ (FAO)-ի «Վնասատուների և թունաքիմիկատների կառավարման քաղաքականության վերաբերյալ ուղեցույցը» (2010) նույնպես կոչ է անում կառավարություններին վերանայել, թե արդյո՞ք թունաքիմիկատների օգտագործման ներկայիս մակարդակներն իրականում հիմնավորված են՝ վնասատուների կառավարման քաղաքականությունը կապելով մարդու առողջության, սննդամթերքի անվտանգության և շրջակա միջավայրի պաշտպանության հետ: Այս առումով մտահոգիչ են հատկապես 43 ցածր և միջին եկամուտ ունեցող երկրներում իրականացված 83 ծրագրերի արդյունքներն ամփոփող *IPEN-ի (International Pollutants Elimination Network) 2024* թվականի զեկույցը (*«The Global Threat from Highly Hazardous Pesticides»*), որը վերաբերում է բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների (*HHPs*) տարածմանը, սպառնալիքներին և դրանց անվտանգ այլընտրանքներին: Զեկույցը բացահայտում է հատկապես կրկնակի ստանդարտներ թունաքիմիկատների առևտրում, քանի որ զարգացած երկրները շարունակում են արտադրել և դեպի զարգացող երկրներ արտահանել իրենց երկրներում արգելված վտանգավոր թունաքիմիկատները: Միաժամանակ, զեկույցում նշվում է, որ վտանգավոր թունաքիմիկատների երկարատև ազդեցությունն առաջացնում է առողջական անդառնալի հետևանքներ,

այդ թվում՝ քաղցկեղ և հատկապես կանանց ու երեխաների շրջանում նյարդային համակարգի խանգարումներ: Ձեկույցի արդյունքները ցույց են տալիս նաև, որ թունաքիմիկատների վտանգների և դրանց ավելի անվտանգ այլընտրանքների վերաբերյալ իրազեկվածությունը ընդհանուր առմամբ շարունակում է սահմանափակ մնալ: Հետևաբար, զեկույցը կոչ է անում սահմանել բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների ներմուծման արգելք, սահմանափակել դրանց արտահանումը և խրախուսել ագրոէկոլոգիական այլընտրանքների զարգացումն ու կիրառությունը (18) (19):

Վերջին տարիներին, ՄԱԿ-ի գործակալությունների (FAO, UNEP), ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալության (USAID), Գլոբալ էկոլոգիական հիմնադրամի (GEF - *Global Environment Facility*) աջակցությամբ Հայաստանում իրականացվել են թունաքիմիկատների կերառությանն առնչվող մի շարք ծրագրեր: Այդ ծրագրերի շրջանակներում իրականացվել են ֆերմերների վերապատրաստումներ, լաբորատորիաների արդիականացում և տարբեր հարթակներում թունաքիմիկատների կիրառության քաղաքականության շուրջ երկխոսության խթանում: Բացի այդ, Գերմանիայի միջազգային համագործակցության ընկերության (GIZ) աջակցությամբ հրապարակվել են վնասատուների ինտեգրված կառավարման (IPM) վերաբերյալ ուղեցույցներ, որոնք շեշտադրում են գյուղատնտեսական խորհրդատվական ծառայությունների աշխատողների վերապատրաստման, ինչպես նաև հետազոտական կառույցների, կարգավորող մարմինների և ֆերմերների միջև միասնական և համակարգված մոտեցման ապահովման կարևորությունը (20)(21)(22):

Թունաքիմիկատների կառավարումը և կիրառությունը Հայաստանում. համակարգային վերլուծության արդյունքները

Հայաստանում թունաքիմիկատների կառավարման առանձնահատկություններն ուսումնասիրելու նպատակով կիրառվել է համակարգային վերլուծության մոտեցումը, որը հնարավորություն է տալիս խնդիրները դիտարկել որպես միասնական, փոխկապակցված բաղադրիչների ամբողջություն: Այս շրջանակում ուսումնասիրվել են թունաքիմիկատների կառավարման գործում ներգրավված գյուղատնտեսական գիտելիքի և նորարարության համակարգի դերակատարները, դրանց փոխգործակցությունը, օրենսդրական դաշտը կամ այսպես կոչված «խաղի կանոնները» և վերահսկողության մեխանիզմները, ինչպես նաև կրթության և առհասարակ հանրային իրազեկվածության հարցերը:

→ Դերակատարներ և փոխգործակցություն

Հայաստանում թունաքիմիկատների ներմուծման, գրանցման, օգտագործման, վերահսկման, մոնիթորինգի և իրազեկման գործընթացներում առաջնային դերակատարություն ունի **ՀՀ սննդամթերքի անվտանգության տեսչական մարմինը** (ՍԱՏՄ): Կառույցի գործառնությունները թունաքիմիկատների շրջանառության ոլորտում հիմնականում իրականացվում են ՍԱՏՄ Բուսասանիտարիայի վարչության կողմից: ՍԱՏՄ-ի վերոնշյալ վարչության նպատակն է ապահովել բույսերի

պաշտպանության միջոցների անվտանգ կիրառումը և կանխել մարդու առողջության ու շրջակա միջավայրի վրա վնասակար ազդեցությունը: Տեսչական մարմինը վերահսկում է թունաքիմիկատների ու ագրոքիմիկատների ներմուծման, արտահանման, պահպանման, փոխադրման և իրացման (վաճառքի) ամբողջ գործընթացը: Կառույցը լիազորված է հսկել նաև, որպեսզի Հայաստան չներմուծվեն, չգրանցվեն և չօգտագործվեն միջազգային պայմանագրերով արգելված, ինչպես նաև քաղցկեղածին հատկություններ ունեցող վտանգավոր թունաքիմիկատներ: Տեսչական մարմինը պարբերաբար իրականացնում է նմուշառումներ շուկայում առկա մշակաբույսերից, բանջարեղենից ու մրգերից՝ ստուգելու դրանցում թունաքիմիկատների թույլատրելի առավելագույն չափաքանակների հնարավոր գերազանցումները: Հայաստանում թույլատրվում է ներմուծել և վաճառել միայն այն թունաքիմիկատները, որոնք անցել են պետական գրանցման համապատասխան փուլերը: ՍՍՏՄ-ն ստուգում է ներկրվող խմբաքանակների փաստաթղթային հավաստիությունը: Բացի այդ, թունաքիմիկատների մասնագիտացված վաճառակետերում և պահեստներում ՍՍՏՄ-ն իրականացնում է տեսչական ստուգումներ՝ հաստատված հատուկ ստուգաթերթերի հիման վրա (պահպանման պայմաններ, պիտանելիության ժամկետներ, մակ-նշում): Գյուղատնտեսական աշխատանքների մեկնարկին ընդառաջ ՍՍՏՄ-ն հանդես է գալիս հորդորներով ու ուղեցույցներով՝ ֆերմերներին ծանոթացնելով թունաքիմիկատների ճիշտ չափաքանակների, անձնական պաշտպանության և անվտանգ կիրառման կանոնների հետ (Փ9):

Բացի ՍՍՏՄ-ից, որակական հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանում պետական, հասարակական և ակադեմիական բնագավառի մի շարք այլ կառույցներ ևս ուղղակի կերպով ներգրավված են թունաքիմիկատների ներմուծման, գրանցման, օգտագործման, վերահսկման, մոնիթորինգի կամ իրազեկման գործընթացներում: Այսպես՝ **Հայաստանի Հանրապետության էկոնոմիկայի նախարարությունը**, որպես ոլորտի պետական քաղաքականությունը համակարգող մարմին, մշակում է այն իրավական ակտերի և օրենքների նախագծերը, որոնցով սահմանվում են ՀՀ-ում թունաքիմիկատների գրանցման, ներմուծման և կիրառման չափանիշները: Ըստ նախարարության ներկայացուցիչների՝ այս քաղաքականության հիմքում դրված է ՀՀ օրենսդրության համապատասխանեցումը միջազգային բնապահպանական կոնվենցիաներին և ԵՄ ստանդարտներին: Նախարարության նպատակն է իրավական մակարդակով աստիճանաբար սահմանափակել բարձր վտանգավորության աստիճան ունեցող թունաքիմիկատների մուտքը հայաստանյան շուկա (Փ5/Փ6): Պետական կառույցներից **ՀՀ առողջապահության նախարարության Հիվանդությունների վերահսկման և կանխարգելման ազգային կենտրոնը** (ՀՎԿԱԿ) ունի հատկապես մարդու վերջնական առողջության վրա համաճարականաբանական դիտարկման դեր (Փ1): Թունաքիմիկատների պետական գրանցման կամ շրջանառության նկատմամբ ոչ անմիջական գործառնություն ունի նաև **ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմինը** (ԱԱՏՄ), որն իրականացնում է աշխատողների առողջության պահպանման և անվտանգության ապահովման նկատմամբ վերահսկողություն: Ըստ կառույցի ներկայացուցչի՝ ԱԱՏՄ-ն իրականացնում է գործատուների կողմից աշխատանքային օրենսդրության աշխատանքային իրավունքի նորմեր պարունակող ակտերով սահմանված առողջության պահպանման

և անվտանգության ապահովման պահանջների նկատմամբ պետական վերահսկողություն՝ այդ թվում բուսաբուծության ոլորտում (Փ4):

Որպես ակադեմիական կառույց՝ **Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանը** (ՀԱԱՀ) որոշ դեպքերում ՍԱՏՄ-ին մասնագիտական կարծիք է ներկայացնում թունաքիմիկատների ազդող նյութի վերաբերյալ՝ ներմուծման և գրացման գործընթացի շրջանակում: Ըստ ՀԱԱՀ ներկայացուցչի, տարբեր շահառու կողմերի հետ հանդիպումների ժամանակ համալսարանն իրականացնում է նաև իրազեկման աշխատանքներ (Փ2):

Հայաստանում թունաքիմիկատների ներմուծման, գրանցման, օգտագործման, վերահսկման, մոնիթորինգի կամ իրազեկման գործընթացներում ակտիվ ներգրավված են հասարակական ոլորտի որոշ կազմակերպություններ: Օրինակ, **«Հայ կանայք հանուն առողջության և առողջ շրջակա միջավայրի»** (ՀԿՀԱԱՇՄ) հասարակական կազմակերպությունը բնապահպանական և առողջապահական հասարակական կազմակերպություն է, որը պաշտպանում է մարդկանց առողջությունը և շրջակա միջավայրը՝ վնասակար նյութերից: Ըստ ՀԿՀԱԱՇՄ ներկայացուցչի՝ կազմակերպությունում վերլուծում են թունաքիմիկատների ներմուծումն ու գրանցումն ըստ ազդող բաղադրիչի կամ ֆիրմայի: Ընդհանուր առմամբ ուսումնասիրվում են քանակությունները, ինչպես նաև թունավոր բաղադրիչներից առավել վտանգավորները: ՀԿՀԱԱՇՄ-ն զբաղվում է նաև խախտումների մասին միջազգային գործընկերներին տեղյակ պահելով, դրանց թվին են դասվում, օրինակ՝ Ստոկհոլմյան կոնվենցիան պաշտպանող կազմակերպությունները: Խախտումների մասին տեղեկացնում են նաև ներմուծողներին (Փ10):

Հատկանշական է, որ թունաքիմիկատների կառավարման խնդիրներին առնչվող ոչ մի գործառույթ չի իրականացնում Հայաստանում սպառողների իրավունքների պաշտպանությամբ և խորհրդատվությամբ զբաղվող **Սպառողների խորհրդատվության կենտրոն հասարակական կազմակերպությունը**: Ըստ կառույցի ներկայացուցչի՝ անգամ թունաքիմիկատների գրանցման և սննդամթերքում դրանց պարունակությունների վերաբերյալ տեղեկատվություններ կան, որոնց մասին բոլորովին վերջերս են տեղեկացել (Փ 3):

Թունաքիմիկատներին վերաբերող գործընթացների հետ անուղղակի կամ սակավ առնչություն ունեն նաև մի շարք այլ կառույցներ: Օրինակ, թունաքիմիկատներ ներկրող մի քանի կազմակերպություն անդամակցում են գործատուների և արդյունաբերողների շահերը ներկայացնող գլխավոր կազմակերպություններից մեկին՝ **Հայաստանի Արդյունաբերողների և Գործարարների Միությանը** (ՀԱԳՄ) (Փ8): Մինչդեռ այս ոլորտի մեկ այլ կազմակերպության ներկայացուցչի հավաստմամբ **Հայաստանի գործատուների հանրապետական միությունը** (ՀԳՀՄ) թունաքիմիկատներին վերաբերող գործընթացներում ներգրավված չէ և ոչ մի գործառույթ չի իրականացնում (Փ7):

Հետազոտության շրջանակում անդրադարձ է կատարվել թունաքիմիկատների հետ առնչվող **բիզնեսների պատասխանատվության շրջանակին** և դրա բարելավման մեխանիզմներին: Պարզվում է, որ առհասարակ, Հայաստանում թունաքիմիկատների հետ աշխատող բիզնեսը կրում է իրավական, բնապահպանական և սանիտարահիգիենիկ պատասխանատվություն՝ դրանց ներմուծման, պահպանման, վաճառքի

և կիրառման ողջ շղթայում: Բիզնեսն իրավունք ունի ներմուծել, արտադրել կամ վաճառել միայն այն թունաքիմիկատները, որոնք անցել են լաբորատոր փորձաքննություն և ընդգրկված են ՀՀ-ում թույլատրված թունաքիմիկատների և ագրոքիմիկատների պետական գրանցամատյանում: Թունաքիմիկատների յուրաքանչյուր խմբաքանակ պետք է ունենա ծագման, որակի և անվտանգության համապատասխան հավաստագրեր: Իսկ արգելված կամ ժամկետանց թունաքիմիկատների շրջանառությունը կարող է առաջացնել քրեական կամ վարչական պատասխանատվություն: Ըստ ՍԱՏՄ պաշտոնական ուղեցույցի՝ թունաքիմիկատներ օգտագործող կամ վաճառող ձեռնարկությունները պարտավոր են ապահովել ապրանքի պատշաճ պիտակավորումը: Այսինքն, ապրանքի վրա պետք է հայերենով հստակ նշված լինեն չափաբաժինները, ազդող նյութը, վտանգավորության դասը և առաջին օգնության քայլերը: Բացի այդ, բիզնեսը պարտավոր է աշխատողներին ապահովել անհատական պաշտպանության միջոցներով (ռեսպիրատորներ, հատուկ հագուստ, ակնոցներ, ձեռնոցներ): Իսկ պատրաստուկների ցողումը կամ տարածումը պետք է կատարվի միայն թույլատրելի քամու արագության և օդի ջերմաստիճանի պայմաններում՝ խուսափելով բնակելի գոտիներ կամ մեղվախոցներ թույների ներթափանցումից: Բիզնեսն ունի նաև բնապահպանական պատասխանատվություն, օրինակ թափոնների կառավարման տեսանկյունից: Թունաքիմիկատների դատարկ տարաները և ժամկետանց խմբաքանակները համարվում են վտանգավոր թափոններ և չեն կարող նետվել սովորական աղբավայրեր, քանի որ դրանք ենթակա են հատուկ ուտիլիզացման: Բացի այդ, բիզնեսը պետք է բացառի շրջակա միջավայրի աղտոտումը: Հողի, գրունտային ջրերի կամ մոտակա ջրավազանների աղտոտման դեպքում տնտեսվարողը կարող է կրել նյութական պատասխանատվություն և պարտավոր է փոխհատուցել պատճառված էկոլոգիական վնասը: Ըստ ՍԱՏՄ ներկայացուցչի, բիզնեսի կողմից թունաքիմիկատների ներմուծման պահանջները պահպանվում են, սակայն, մեծ խնդիր է թափոնների կառավարումը: Օրինակ, եթե հայտնաբերվում է ժամկետանց թունաքիմիկատ, այն արձանագրվում և ի պահ է տրվում խանութին, իսկ դրա կառավարման հարցը մնում է բաց և անվերահսկելի: Առկա է թափոնների կառավարումը կարգավորող իրավական դաշտի բաց, հետևաբար՝ լիազոր մարմնի լիազորությունների շրջանակը նույնպես մնում է անորոշ (Փ9): Ընդհանուր առմամբ, հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ բիզնեսի պատասխանատվությունը բարելավման առումով կարևոր է հատկապես թունաքիմիկատների հետ առնչվող բիզնեսների իրազեկվածության բարձրացման, նրանց վարքագծային փոփոխության և խրախուսման մեխանիզմների ներդրման, ինչպես նաև մոնիթորինգի և վերահսկողության միջոցառումների կատարելագործման հարցերի համապարփակ հասցեագրման համար: Կարևոր է, որ արտադրողը հասկանա, որ անվտանգ սնունդ արտադրելը իր շահերից է բխում (Փ2, Փ3, Փ7, Փ8): Խրախուսման կարևոր օրինակ կարող է լինել կայուն գործելակերպ ունեցող բիզնեսներին հատուկ պիտակի (label) տրամադրումը, որը ճանաչելի կլինի սպառողի համար և կնպաստի բարեխիղճ գյուղատնտեսական մթերք արտադրող բիզնեսի զարգացմանը (Փ10):

Հետազոտության շրջանակում ուսումնասիրվել է Հայաստանում թունաքիմիկատների ներմուծման, գրանցման, օգտագործման, վերահսկման, մոնիթորինգի և իրազեկման գործընթացներում պետական, հասարակական, ակադեմիական ոլորտների դերակատարների, ինչպես

նաև տեղական և միջազգային այլ կազմակերպությունների միջև **փոխգործակցության մակարդակը և համագործակցության հիմնական բացերը:**

Այսպես, ըստ ՍԱՏՄ ներկայացուցչի՝ կառույցը համագործակցում է ուղիղ կապ ունեցող բոլոր գերատեսչությունների հետ (Փ9): ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունը միջգերատեսչական համապարփակ մոտեցման շրջանակում համագործակցում է ՍԱՏՄ-ի հետ օրենսդրական նորմերի կիրարկման ու շուկայի վերահսկման հարցերում, մաքսային մարմինների հետ՝ թույլտվությունների ստուգման և սահմանային հսկողության փուլում, ինչպես նաև ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության հետ՝ միջազգային էկոլոգիական կոնվենցիաների պահանջների կատարման և կենսաբազմազանության պահպանման նպատակով (Փ5/Փ6): Պետական կառույցներից ՀՎԿԱԿ ներկայացուցչի խոսքով՝ կենտրոնն իրազեկման արշավների շրջանակներում կազմակերպում է մարզային այցելություններ և համագործկցում է հատկապես ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության հետ (Փ1): Ակադեմիական կառույցներից ՀԱԱՀ-ն համագործակցում է ՍԱՏՄ-ի և ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության հետ՝ թունաքիմիկատներին առնչվող գործընթացներում առկա հիմնախնդիրները վեր հանելու և լուծումներ տալու նպատակով, օրինակ՝ տրամադրվում են օրենսդրական փոփոխությունների կամ կանոնակարգերի փոփոխությունների առաջարկություններ (Փ2): Հասարակական ոլորտից՝ «Սպառողների խորհրդատվության կենտրոն» հասարակական կազմակերպությունը, որպես ՍԱՏՄ խորհրդի անդամ, մասնակցում է խնդիրների քննարկմանը: Կազմակերպության ներկայացուցչի դիտարկմամբ, նախկինում ԵՄ Արևելյան գործընկերության Քաղաքացիական հասարակության ֆորումի շրջանակում ևս քննարկվում էին նմանատիպ խնդիրներ, սակայն ներկայումս այդ շրջանակում թունաքիմիկատներին վերաբերվող հարցեր չեն քննարկվում (Փ3): ՍԱՏՄ-ի հետ համագործակցում է նաև ՀԿՀԱԱԾՄ-ն: Ըստ կազմակերպության ներկայացուցչի՝ թունաքիմիկատներին առնչվող գործընթացներում համագործակցություն առկա է նաև շրջակա միջավայրի և էկոնոմիկայի նախարարությունների, ՀՎԿԱԿ-ի, ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի, ՀԱԱՀ-ի, ինչպես նաև միջազգային կառույցներից՝ ՄԱԿ-ի ՊԳԿ-ի (FAO) ազգային գրասենյակի, Գլոբալ էկոլոգիական հիմնադրամի (GEF), «Մնդիկի վերաբերյալ» Միևամատայի կոնվենցիայի աշխատանքային խմբի հետ: ՀԱԱՀ գիտաշխատողները ևս համագործակցում են միջազգային կառույցների ներկայացուցչությունների հետ՝ օրինակ ծրագրեր են իրականացվում ՊԳԿ-ի (FAO) և ԳՄՀԸ (GIZ)-ի հայաստանյան գրասենյակների հետ: Ըստ ՀԱԱՀ ներկայացուցչի՝ ԳՄՀԸ-ն աջակցում է Հայաստանում բուսասանիտարական անվտանգության համակարգի հզորացմանը և կարանտինային վնասատուների ներթափանցման վերաբերյալ իրազեկվածության մակարդակի բարձրացմանը (Փ2): Իսկ ՀԱԳՄ-ն բնապահպանական և սոցիալական խնդիրներին վերաբերող հարցերով համագործակցում է Դանիայի արդյունաբերության կոնֆեդերացիայի հետ (Փ8):

Ընդհանուր առմամբ, հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ թունաքիմիկատներին առնչվող գործընթացներում տեղական և միջազգային կազմակերպությունների միջև առկա է փոխգործակցություն տարբեր հարթություններում: Այդուհանդերձ, արձանագրվել են նաև **համագործակցության բացեր:** Օրինակ, ըստ ՍԱՏՄ ներկայացուցչի՝ առկա են փոխկապակցվածության խնդիրներ, որոնք արդյունավետ

համակարգման անհրաժեշտություն ունեն (Փ9): ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության ներկայացուցիչների կարծիքով միջգերատեսչական համագործակցության մեջ հիմնական բացը վերաբերվում է տվյալների ավտոմատացված, կարճ ժամանակահատվածում փոխանակմանը: Իսկ լուծումը՝ թունաքիմիկատների շրջանառության գործընթացի թվայնացումն է՝ հետազոտչության համակարգերի ներդրման միջոցով (Փ5/Փ6): Տարբեր կառույցների միջև համագործակցության բացեր է տեսնում նաև ՀԱՀԱԱՇՄ ներկայացուցիչը, օրինակ մատնանշելով, որ թունաքիմիկատների վերաբերյալ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի հրապարակած տվյալները և ՍԱՏՄ-ի կողմից տրամադրվածներն երբեմն իրար չեն համընկնում: Իսկ առողջապահության ոլորտի համապատասխան կառույցները չեն իրականանցնում որևէ հետազոտություն մարդու առողջության վրա թունաքիմիկատների ազդեցության վերաբերյալ (Փ10): Միաժամանակ, ըստ ՀՎԿԱԿ-ի ներկայացուցչի՝ բարդ է Հայաստանի պայմաններում երկարաժամկետ հեռանկարում չափել թունաքիմիկատների ազդեցությունն այս կամ այն հիվանդության առաջացման համատեքստում (Փ1):

→ Օրենսդրություն, վերահսկողության մեխանիզմներ, թվայնացում

Հայաստանում թունաքիմիկատների կառավարման ինստիտուցիոնալ համակարգը հիմնականում հիմնված է **«Բուսասանիտարիայի մասին» օրենքի** և դրանից բխող ենթաօրենսդրական ակտերի վրա, իսկ իրականացումն ու վերահսկողությունը հիմնականում իրականացնում է Սննդամթերքի անվտանգության տեսչական մարմինը (ՍԱՏՄ) (23): Հայաստանում բոլոր թունաքիմիկատները ենթակա են պետական պարտադիր գրանցման՝ հինգ տարի ժամկետով, և մինչև դրանց թույլտվությունը պետք է անցնեն առողջության և շրջակա միջավայրի անվտանգության գնահատում: Չգրանցված թունաքիմիկատների, ինչպես նաև պահպանման ժամկետի ավարտին մոտ գտնվող արտադրանքի ներմուծումն արգելվում է: Կարգավորող համակարգը ներառում է նաև պիտակավորման, անվտանգ պահման և օգտագործման, ինչպես նաև հնացած թունաքիմիկատների պաշարների կառավարման կամ դրանց օգտագործման արգելման վերաբերյալ դրույթներ:

Միջազգային մակարդակում Հայաստանը հանդիսանում է **Ստոկհոլմի, Ռոտերդամի և Բազելի կոնվենցիաների** կողմ, ինչպես նաև հետևում է **Եվրասիական տնտեսական միության (ԵԱՏՄ)** կարգավորող չափանիշներին (24): Բացի այդ, Հայաստանը հանդիսանում է **Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի (CBD)** կողմ և պարտավորվել է ներդնել **Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակը (2022)**, որի Թիրախ 7-ը նախատեսում է մինչև 2030 թվականը թունաքիմիկատների և բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների հետ կապված ռիսկերի 50%-ով նվազեցում (25): Այդուհանդերձ, այս պարտավորությանը համապատասխանող կոնկրետ ազգային թիրախները դեռևս բավարար չափով հստակ սահմանված չեն:

Ընդհանուր առմամբ, Հայաստանում թունաքիմիկատների կառավարման համար առկա են ինչպես ազգային իրավական հիմքեր, այնպես էլ միջազգային պարտավորությունների լայն շրջանակ: Միաժամանակ, որակական հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հայաստանյան դերակատարների շրջանում թունաքիմիկատների

ներմուծման, գրանցման, օգտագործման, օրենսդրության և կարգավորումների կիրառման և առհասարակ թունաքիմիկատների արդյունավետ կառավարման վերաբերյալ պատկերացումները խիստ տարբեր են: Այսպես, ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության ներկայացուցիչների կարծիքով Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսդրական դաշտը բավականին ամուր և հասուն հենք ունի թունաքիմիկատների անվտանգ կառավարումն ապահովելու համար, քանի որ «Բուսասանիտարիայի մասին» ՀՀ օրենքն ու կից նորմատիվ ակտերը մոտարկված են միջազգային ստանդարտներին և կոնվենցիաներին: Այդուհանդերձ, իրավական դաշտը չի կարող լինել ստատիկ և հաշվի առնելով գլոբալ «կանաչ» օրակարգը և ՄԱԿ-ի Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի (CBD) ու դրա շրջանակներում անցկացվող համաժողովների (COP) հիմնական նպատակները՝ շարունակաբար արդիականացվում է թունաքիմիկատներին վերաբերող օրենսդրությունը: Օրինակ, ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունը նախաձեռնել է փոփոխություններ «Բուսասանիտարիայի մասին» ՀՀ օրենքում՝ նպատակ ունենալով հստակեցնել և պարզեցնել բույսերի պաշտպանության կենսաբանական ծագման նյութերի, ագրոքիմիկատների և ֆերոմոնների ներմուծման, գրանցման ու շրջանառության պահանջները: Ենթադրվում է, որ այդ փոփոխությունները թույլ կտան նվազեցնել «քիմիական» ճնշումը շրջակա միջավայրի վրա, շուկան արագ հագեցնել անվտանգ այլընտրանքներով, նվազեցնել դրանց ինքնարժեքը և զարկ տալ Հայաստանում օրգանական գյուղատնտեսության զարգացմանը (Փ5/Փ6):

Միաժամանակ, եթե ՀՎԿԱԿ-ի ներկայացուցիչը թունաքիմիկատներին վերաբերող օրենսդրությունն ու կարգավորումները համարում է ավելի քան բավարար (Փ1), ապա ԱԱՏՄ-ի ներկայացուցիչը նույն օրենսդրությունն ու կարգավորումները միայն մասնակի բավարար է համարում (Փ4), իսկ իրավական հիմքերը և ընթացակարգերը թերի է համարում և միասնական պահանջների և տեխնիկական ընթացակարգերի բարելավման խնդիր է մատնանշում (Փ9):

Միաժամանակ, մի շարք կառույցների ներկայացուցիչներ թունաքիմիկատների անվտանգ կառավարման համար ՀՀ գործող օրենսդրական և նորմատիվային դաշտը բավարար չեն համարում (Փ7, Փ8, Փ10): Նշվում են խնդիրներ դրանց կիրառության, ինչպես նաև միջազգային կառույցների որոշումներին համապատասխանության առումով: Ըստ ՀԱԱՀ ներկայացուցչի՝ առկա է նաև պատասխանատվության ֆիքսման խնդիր, առաջարկելով, որ թունաքիմիկատներ վաճառողը և կիրառողը պետք է կրեն որոշակի պատասխանատվություն (Փ2): Առհասարակ, հետազոտության արդյունքների վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ Հայաստանում բացի թունաքիմիկատներին վերաբերող օրենսդրության և կարգավորումների ոչ բավարար լինելուց, առկա են նաև դրանց կիրարկման և հատկապես գործընթացների վերահսկողության խնդիրներ (Փ3, Փ7, Փ8, Փ9, Փ10): Ըստ ՍԱՏՄ ներկայացուցչի, այն ինչ սահմանված է օրենքով լիարժեք կիրառվում է պետական մարմինների կողմից, սակայն վերահսկողական մեխանիզմները ուժեղացնելու անհրաժեշտություն կա (Փ9): «Սպառողների խորհրդատվության կենտրոն» հասարակական կազմակերպության ներկայացուցչի դիտարկմամբ վերահսկողության փուլում բացակայում են համապատասխան մեխանիզմները (Փ3): Հասարակական ոլորտի մեկ այլ կազմակերպության՝ ՀԿՀԱԱԾՄ ներկայացուցիչ նշում է, որ առկա է նաև պատկան մարմինների միջև տեղեկատվության արդյունավետ

փոխանցման խնդիր, որն առանձին դեպքերում հանգեցնում է միջազգային կոնվենցիաների պահանջների չկատարման: Օրինակ, Հայաստանի Հանրապետությունը 2003 թվականին վավերացրել է «Կայուն օրգանական աղտոտիչների մասին» Ստոկհոլմի կոնվենցիան: 2025 թվականին կայացած Կոնվենցիայի կողմերի 12-րդ համաժողովում (COP-12) քլորպիրիֆոսը ճանաչվել է որպես խիստ վտանգավոր Կայուն օրգանական աղտոտիչ (POP), որն օժտված է շրջակա միջավայրում պահպանվելու, օրգանիզմներում կուտակվելու և երեխաների նյարդային համակարգն ու ուղեղը քայքայելու հատկությամբ: Սակայն, Հայաստանում քլորպիրիֆոսի կիրառությունը դեռևս արգելված չէ (Փ10):

Որակական հետազոտության արդյունքների համեմատական վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ **Հայաստանում առկա են թունաքիմիկատների պետական գրանցման, թույլտվության և շուկայում շրջանառության վերահսկողության մի շարք խնդիրներ** (Փ3, Փ4, Փ7, Փ8, Փ9, Փ10): Ռիսկերը բազմաթիվ են, օրինակ՝ ոչ որակյալ թունաքիմիկատների ներկրում, դրանց փաթեթավորման մասով առկա խնդիրներ, ժամկետանց թունաքիմիկատների վաճառք և կիրառություն, թունաքիմիկատների մնացորդային քանակությունների կառավարման խնդիրներ: Այս ռիսկերի կառավարման մասով հատկապես օրենսդրական բացեր են առկա թունաքիմիկատների մնացորդային քանակությունների, ժամկետանց թունաքիմիկատների խոտանման մասով, իսկ եթե անգամ կարգավորումներն առկա են, հաճախ բացակայում են տեխնիկական միջոցներն այդ գործընթացներն ապահովելու համար: Որոշ չգրանցված թունաքիմիկատներ մաքսանենգ ճանապարհով երկիր են ներթափանցել, որոնց բաղադրությունը չի ստուգվում և անհայտ են դրանց ազդող նյութերը, թունագիտական գանահատականներ առկա չեն, հավելումների տեսակարար կազմը և դրանց հնարավոր ազդեցությունը շրջակա միջավայրի վրա հայտնի չէ: Ժամկետանց թունաքիմիկատների դեպքում, դրանց քիմիական բաղադրության մասկազմող սինթետիկ միացությունները կարող են քայքայվել՝ առաջացնելով տարբեր վտանգավոր նյութեր: Բացի բնապահպանական և հանրային առողջության խնդիրներից, թունաքիմիկատների սխալ կիրառությունը կարող է բացասական ազդեցություն ունենալ գյուղատնտեսական կենդանիների և մշակաբույսերի վրա, հանգեցնելով կենդանիների անկման, բույսերի չորացման և այդպիսով պատճառել տնտեսական մեծ վնաս (Փ2):

ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունը նախատեսում է ներմուծման իրավական չափանիշներ՝ հիմնված ՀՀ օրենսդրության և ԵԱՏՄ կանոնակարգերի վրա, իսկ բուն սահմանային վերահսկողությունն ու ստուգումներն իրականացնում է ՍԱՏՄ-ն՝ մաքսային մարմինների հետ համատեղ: Գործընթացն իրականացվում է մի քանի փուլով. նախ ստուգվում է ներմուծվող խմբաքանակի համապատասխանությունը ՀՀ-ում թույլատրված թունաքիմիկատների և ագրոքիմիկատների անվանացանկի հետ, այնուհետև կատարվում է բեռի տեսողական գնում (մակնշման, փաթեթավորման և ժամկետների), ինչպես նաև սահմանված կարգով իրականացվում է նմուշառում և լաբորատոր փորձաքննություն՝ անվտանգության ապահովման նպատակով (Փ5/Փ6): Չնայած սահմանային վերահսկողության մեխանիզմների առկայությանը՝ Հայաստանում փոքր ֆերմերային տնտեսությունները վաճառողից սովորաբար գնում են թունաքիմիկատների քիչ քանակներ, փոքր ծավալի շշով, որոնց վրա նշված է թունաքիմիկատի անվանումը, սակայն կիրառության

առանձնահատկությունների ինչպես նաև պիտանելիության ժամկետի վերաբերյալ տեղեկատվությունը բացակայում է (Փ10):

Ընդհանուր առմամբ, որակական հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ **խնդիրներն հիմնականում ի հայտ են գալիս թունաքիմիկատների օգտագործման և պահպանման փուլերում**, իսկ պատշաճ կիրառությունը թողնված է օգտագործողի բարեխղճությանը (Փ2, Փ3, Փ8, Փ10): Ըստ ՍԱՏՄ ներկայացուցչի՝ դժվարը օգտագործման և պահպանման փուլերում վերահսկողություն իրականացնելն է: Այս փուլերում վերահսկողության խնդիրներ են առաջանում ինչպես խոշոր տնտեսվարողների այնպես էլ անհատ գյուղացիների կողմից օգտագործելու ընթացքում, հատկապես ավելցուկի պահպանման մասով (Փ9): Այս խնդիրներին նպաստում են նաև ֆերմերային տնտեսությունների փոքր չափերը, շուկայում քիմիական նյութերի կիրառման նկատմամբ տնտեսական կախվածությունը և կենսաբանական նյութերի թույլ մրցակցությունը (Փ5/Փ6): Պահեստավորման առումով պահեստների ծավալներին տրվող պահանջներն ի սկզբանե ներկայացվում են ՍԱՏՄ-ին ներմուծողի կողմից: Խանութում թունաքիմիկատները պետք է պահպանվեն առանձին օդափոխությամբ ապահովված սենյակում: Սակայն, գյուղական բնակավայրերում պահպանության կանոնները հիմնականում խախտված են, օրինակ՝ թունաքիմիկատները պահվում են սովորական շշերում, որոշ դեպքերում՝ ներարկիչների մեջ, կամ բաց վիճակում, որի հետևանքով աշխատողներն օդակաթիլային թունավորման են ենթարկվում (Փ10): Ժամկետանց թունաքիմիկատների ոչնչացման հնարավորությունները ևս անբավարար են կամ առհասարակ առկա չեն: Իսկ Նուբարաշենի թունաքիմիկատների գերեզմանոցը Հայաստանի ամենավտանգավոր էկոլոգիական հիմնախնդիրներից է, որտեղ, թաղված են մեծ քանակությամբ արգելված և ժամկետանց թունաքիմիկատներ (Փ8): Ըստ ՀԱԱՀ ներկայացուցչի՝ այդ խնդիրներն ավելի են սրվում հատկապես շահառուների և **հանրության շրջանում թունաքիմիկատների վերաբերյալ իրազեկվածության ցածր մակարդակի** պատճառով: Արդյունքում՝ չարաշահվում են թունաքիմիկատների կիրառության չափաքանակները, խախտվում են կիրառումից հետո սպասման ժամկետները, անտեսվում են թունաքիմիկատների կիրառման գործընթացում անհատական ու հանրային անվտանգության կանոնները (Փ2):

Կարևոր **խնդիր է նաև թունաքիմիկատների մնացորդների մոնիթորինգը սննդամթերքում, հողում, ջրում և շրջակա միջավայրում**: Ըստ ՍԱՏՄ ներկայացուցչի՝ պետությունն իրականացնում է պարտադիր հատվածը, իսկ մյուս ծառայությունները վճարովի են և ոչ բոլոր տնտեսվարողներն են կարողանում դա իրականացնել (Փ9): Եթե մոնիթորինգն անգամ իրականացվում է, այն կրում է ոչ պարբերական բնույթ (Փ2): Թունաքիմիկատների մնացորդների մոնիթորինգը ծախսատար գործընթաց է, և պահանջում է մեծ ֆինանսական ներդրումներ, քանի որ առկա է թունաքիմիկատների մեծ տեսականի և գործնականում հնարավոր չէ բոլոր տարրերն ամբողջ հանրապետության մասշտաբով ստուգել (Փ3): Ըստ **ՀԿՀԱԱԾՄ ներկայացուցչի՝** Հայաստան է ներմուծվում ավելի քան 1880 անուն թունաքիմիկատ, և գործնականում դրանց ազդող բաղադրիչները հողում, ջրում և մարդու օրգանիզմում պետք է ուսումնասիրվեն (Փ10): Սակայն, հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ **Հայաստանում առկա են լաբորատոր մի շարք սահմանափակումներ՝** սարքավորումների, ֆինանսավորման, մասնագետների, մեթոդաբանության առումներով

(Փ1, Փ3, Փ7, Փ8, Փ9, Փ10): Առկա փոքր թվով լաբորատորիաները իրենց սահմանափակ կարողություններով տարածական առումով ևս հասանելի չեն Հայաստանի տնտեսվարողներին (Փ1): Բացի այդ, ըստ ՀԱԱՀ ներկայացուցչի, տարեկան հարյուրավոր թունաքիմիկատներ են գրանցվում և ներկայիս լաբորատորիաները պատրաստ չեն դրանք ուսումնասիրելու՝ արդի մեթոդների և տեխնիկական սահմանափակ հնարավորությունների պատճառով (Փ2): Միաժամանակ պարբերաբար առաջանում է մասնագետների վերապատրաստման անհրաժեշտություն, որը ևս ռեսուրսների ներդրում է ենթադրում (Փ5/Փ6):

Թվայնացման խնդիրներ և տվյալների միասնական բազաների բացակայություն. հետազոտության շրջանակում անդրադարձ է կատարվել նաև թվայնացմանը, ինչպես նաև թունաքիմիկատների ներմուծման, վաճառքի, օգտագործման, մնացորդների և առողջապահական ազդեցությունների վերաբերյալ միասնական բազայի առկայություն խնդիրներին: Պարզվում է, որ ներկայումս Հայաստանում նման տվյալների հավաքագրման մեկ միասնական, ինտեգրված տեղեկատվական համակարգ կամ բազա գոյություն չունի: Տեղեկատվությունն ըստ գործառնությունների պահպանվում է համապատասխան գերատեսչություններում և անհրաժեշտության դեպքում փոխանակվում է: Օրինակ, թունաքիմիկատների ներմուծման և սահմանային հսկողության տվյալները գտնվում են մաքսային մարմինների և ՍԱՏՄ-ի տիրույթում, իսկ առողջապահական ու շրջակա միջավայրի ազդեցության ցուցանիշները՝ համապատասխան նախարարություններում: Ըստ ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության ներկայացուցիչների՝ ներկայումս նախարարության ռազմավարական նպատակն է ներդնել թվային հետազոտության համակարգեր, որոնք թույլ կտան օրենսդրական կարգավորումների միջոցով ավտոմատացնել «ներմուծումից մինչև հողակտոր» ամբողջ շղթայի վերահսկողությունը և ռիսկերը հասցնել նվազագույնի (Փ5/Փ6): Բացի թունաքիմիկատների վերաբերյալ միասնական բազայի բացակայությունից, թվայնացման համատեքստում առկա է նաև մասնագիտական կարողությունների և համապատասխան մասնագետների խնդիր (Փ10): Միանշանակ չեն նաև տվյալների հավաքագրումն ու փոխանակումը համակարգող մարմնի մասին պատկերացումները: Եթե ակադեմիական և հասարակական ոլորտների ներկայացուցիչները թվայնացման աշխատանքների համակարգումը տեսնում են որպես ՍԱՏՄ տիրույթի հարց, ապա ՍԱՏՄ ներկայացուցիչը կարևոր է համարում այս նպատակով նոր մարմնի ստեղծման անհրաժեշտությունը (Փ9):

Հատկանշական է, որ ՀՀ կառավարության 2026-2031 թթ. ծրագրում ստանդարտների և ենթակառուցվածքների բարելավմամբ տնտեսական մրցունակության բարձրացման համատեքստում նախատեսվում է ներդնել ներմուծվող թունաքիմիկատների և պարարտանյութերի որակի և վաճառքի վերահսկման թվային համակարգ⁶:

6 <https://gov.am/api/assets/d7bce7c3-0a9c-4536-842c-51fae05cdf0>

Արդյո՞ք թունաքիմիկատների կառավարման խնդիրները խոչընդոտում են հայաստանյան գյուղատնտեսական մթերքի ԵՄ երկրներ արտահանմանը

2026թ. սեպտեմբերի 3-ին Եվրոպական խորհրդարանի Միջազգային առևտրի հանձնաժողովը (INTA) հավանություն է տվել Հայաստանից Եվրոպական միություն ներմուծվող ապրանքների լայն շրջանակի համար մաքսատուրքերի ժամանակավոր վերացմանը: Առաջարկի համաձայն՝ Եվրոպական միությունը նախատեսում է երկու տարի ժամկետով վերացնել հայկական մի շարք ապրանքների նկատմամբ կիրառվող մաքսատուրքերը: Միաժամանակ, նախատեսվում է առանց մաքսատուրքի ներմուծման քվոտաներ սահմանել հայկական գյուղատնտեսական մի քանի տեսակի արտադրանքի համար: Դրանց թվում են խաղողը, ծիրանը, կեռասը, դեղձը և վարունգը: Այդուհանդերձ, հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ԵՄ երկրների շուկաներ գյուղատնտեսական մթերք արտահանելու մասով մեծագույն խնդիր է թունաքիմիկատների մնացորդային քականդությունների պարունակությունը պտուղ-բանջարեղենում: Այս համատեքստում անհրաժեշտություն է դառնում հայաստանյան արտադրողի կարողությունների հզորացումը և իրազեկվածության բարձրացումը (Փ2, Փ 3): ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարությունը ՀՀ-ԵՄ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի (ՀԸԳՀ/CEPA) շրջանակում իրականացնում է ՀՀ օրենսդրության մոտարկում ԵՄ ստանդարտներին: Այս շրջանակում թարմացվում է թույլատրելի նյութերի պետական գրանցամատյանը՝ դուրս բերելով այն ակտիվ նյութերը, որոնք արգելված են Եվրամիության երկրներում իրենց բարձր թունոնակության պատճառով (Փ5/Փ6): Ըստ ՀԸԳՀ/CEPA իրագործման առաջընթացի զեկույցի (2025 թ.)՝ սանիտարական և բուսասանիտարական միջոցառումների ոլորտում 2025 թվականին առաջնահերթ են եղել գիտահեն քաղաքականության, ԵՄ շուկա արտահանման հնարավորությունների ընդլայնման և պետական վերահսկողության արդյունավետության բարձրացման հարցերը: Այդուհանդերձ, զեկույցը թունաքիմիկատների կիրառությամբ պայմանավորված ԵՄ երկրներ հայաստանյան գյուղատնտեսական մթերքի արտահանման խոչընդոտների հաղթահարման հարցերին կոնկրետ անդրադարձ չի ներառում: Մինչդեռ, այս հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ Հայաստանում առկա են թունաքիմիկատների արդյունավետ կառավարման մի շարք հիմնախնդիրներ, այդ թվում՝ վերահսկողության և օրենքների կիրարկման թույլ մեխանիզմները, լաբորատոր և մոնիթորինգային սահմանափակ կարողությունները, ինստիտուցիոնալ վերահսկողության մասնատվածությունը, ինչպես նաև ֆերմերների և գյուղատնտեսության ոլորտի աշխատողների իրազեկվածության ցածր մակարդակը: Այս ամենը կարող է մեծապես խոչընդոտել հայաստանյան գյուղատնտեսական մթերքի ԵՄ երկրներ արտահանմանը և համակարգված լուծումներ է պահանջում:

→ Կրթություն և հանրային իրազեկվածություն

Հետազոտությունը մտահոգիչ արդյունքներ է վեր հանել թունաքիմիկատների անվտանգ օգտագործման, ինտեգրված վնասատուների կառավարման և շրջակա միջավայրի պաշտպանության գործում կրթական համակարգի դերի վերաբերյալ: Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանը (ՀԱԱՀ) միակ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունն է, որն այս թեմայով բակալավրիատում առաջարկում է «Բույսերի պաշտպանություն», «Ագրոնոմիա, սելեկցիա և գենետիկա», «Ագրոէկոլոգիա» և «Ճշգրիտ գյուղատնտեսություն», իսկ մագիստրատուրայում՝ «Կայուն գյուղատնտեսություն» կրթական ծրագրերը: Սակայն, վերջին տարիներին այս մասնագիտություններն աչքի են ընկնում սակավ թվով դիմորդներով, և չնայած պետական աջակցությանը՝ (կրթաթոշակի տրամադրում) յուրաքանչյուր տարի շրջանավարտների ցածր թվով: Այլ խնդիր է, այդ շրջանավարտների ստացած գիտելիքի որակը և աշխատաշուկայում նրանց մրցունակ լինելը: Առհասարակ կրթության և գիտության համակարգի դերակատարումն առանցքային է դիտարկվում երկու հիմնական ուղղություններով. առաջնահերթ որպես գիտական հենք վնասատուների ինտեգրացված պաշտպանության և թունաքիմիկատներին այլընտրանքային (կենսաբանական) տեղական մեթոդների մշակման ուղղությամբ, ինչպես նաև կադրերի վերապատրաստման ուղղությամբ, որոնք տիրապետում են կանաչ գյուղատնտեսության գործելակերպերին (Փ5/Փ6): Մինչդեռ, ըստ ՀԿՀԱԱԾՄ ներկայացուցչի՝ Հայաստանում այդպիսի մասնագետները ինչպես նաև գիտնականները քիչ են: Բացի ՀԱԱՀ-ից, հասարակական ոլորտի կազմակերպությունները ևս կազմակերպում են թունաքիմիկատների կիրառության վերաբերյալ դասընթացներ և կրթական արշավներ, սակայն մասնագետների և կարողությունների սակավության պատճառով՝ դրանց թիրախային խմբերը դեռևս փոքր են (Փ10): ՍԱՏՄ-ն ևս խորհրդատվություն է տրամադրում և փորձում է ստանդարտների վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվությունը հասնալի դարձնել տնտեսվարողների (Փ9):

Ինչ վերաբերում է Հայաստանում թունաքիմիկատների թեմայով զբաղվող գիտական և փորձագիտական կազմակերպություններին, ապա, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի և բազմամյա տնկարկների վնասատուների, հիվանդությունների ու մոլախոտերի դեմ պայքարի ժամանակակից միջոցառումների կատարելագործմամբ, ավանդական տեխնոլոգիաների բարելավմամբ, ինչպես նաև կիրառական գիտահետազոտական աշխատանքների իրականացմամբ զբաղվող միակ կառույցը՝ ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության համակարգում գործող «Մանդամթերքի անվտանգության ոլորտի ռիսկերի գնահատման և վերլուծության գիտական կենտրոն» ՓԲԸ-ն է: Սակայն այս կենտրոնի աշխատանքները ներկայումս կենտրոնացած են հատկապես գյուղատնտեսական կենդանիների առանձնապես վտանգավոր վարակիչ հիվանդությունների ուսումնասիրության, լաբորատոր և փորձարարական աշխատանքների իրականացման, ինչպես նաև հիվանդությունների ռիսկերի գնահատման և կանխարգելիչ լուծումների մշակման վրա: Թունաքիմիկատների թեմայով կիրառական գիտությամբ և խորհրդատվությամբ զբաղվող այլ կազմակերպությունների վերաբերյալ տեղեկատվությունները բացակայում են:

Առհասարակ, Հայաստանում **ագրարային խորհրդատվական համակարգի**

բացակայությունը ևս խիստ բացասական է ազդում հատկապես գյուղական բնակավայրերում թունաքիմիկատների անվտանգ կիրառության, ինտեգրված վնասատուների կառավարման և շրջակա միջավայրի պաշտպանության հարցերի վրա: Ըստ ՍԱՏՄ ներկայացուցչի, եթե նախկինում Գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնները (ԳԱՄԿ) գյուղացիական տնտեսություններին խորհրդատվություն և մասնագիտական օգնություն էին տրամադրում, ապա դրանք լավարկելու փոխարեն՝ լուծարվեցին, թունաքիմիկատներ կիրառողներին թողնելով առանց ուսուցման և իրազեկման հնարավորությունների (Փ9): Այլ խնդիր է թունաքիմիկատների հետ աշխատողների համար համապատասխան պայմանների ստեղծումը (օրինակ՝ չի պահպանվում հանդերձարան, լոգարան, դաշտ և հակառակ ուղղությամբ անհրաժեշտ պայմանները), անտեսվում է նրանց հանգստի իրավունքը, հիվանդությունների դեպքում՝ պատշաճ փոխհատուցումը (Փ10):

Միաժամանակ, հետազոտության որակական արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ **անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել թունաքիմիկատների վերաբերյալ հանրային իրազեկվածության բարձրացմանը և հատկապես սպառողների կրթության ու վարքագծի փոփոխության հարցերին**: Ընդ որում, մարդու, կենդանիների և բույսերի առողջության վրա թունաքիմիկատների ազդեցության վերաբերյալ հանրային իրազեկվածության բարձրացման կրթական ծրագրեր և արշավներ պետք է նախատեսել նախակրթարաններում, դպրոցներում և բոլոր տարիքային խմբերի համար (Փ8, Փ9, Փ10): Այս նպատակով, հարկ է հատուկ ուշադրություն դարձնել հատկապես ագրարային կրթություն տրամադրող կառույցների որակի և վարկանիշի բարձրացման վրա, ինչպես նաև լուծել ագրարային խորհրդատվություն տրամադրող կառույցներ ստեղծելու հարցը (Փ10): Ինչ վերաբերում է սպառողներին, ապա նրանց առավել իրազեկ լինելը կօգնի, որ նրանք պահանջատեր լինեն արտադրողներից առավել որակյալ և մաքուր սննդամթերք ձեռք բերելու հարցում: ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության ներկայացուցիչները առաջնահերթ են համարում նաև թունաքիմիկատների և ագրոքիմիկատների վաճառքով զբաղվող խանութների աշխատողների, ինչպես նաև համայնքային համապատասխան վարչական անձնակազմի համար վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպումը, որոնք համայնքի բնակիչների հետ ուղիղ շփման մեջ են գտնվում, թունաքիմիկատների կիրառությամբ իրականացվող աշխատանքների ընթացքում առաջացող ռիսկերից խուսափելու նպատակով (Փ5/Փ6):

Այսպիսով, հետազոտության արդյունքները վկայում են գյուղատնտեսների, խորհրդատուների և բիզնեսի ներկայացուցիչների համար վերապատրաստման դասընթացների առկայության ու հասանելիության, ինչպես նաև թունաքիմիկատների բաղադրության և կիրառության վերաբերյալ տեղեկատվության որակի վերահսկողության բարելավման և նոր ընդգրկուն մեխանիզմների ստեղծման անհրաժեշտության մասին:

Աշխատողների անվտանգությունը և արհեստակցական կազմակերպությունների դերակատարությունը

Հետազոտության շրջանակում նպատակ է դրվել բացահայտել նաև թունաքիմիկատների խելամիտ կիրառության վերաբերյալ

աշխատողների պատկերացումները և գնահատել աշխատավայրում թունաքիմիկատների անվտանգ կիրառության հետ կապված իրավիճակը: Բացի այդ, ուսումնասիրվել է արհեստակցական կազմակերպությունների (արհմիությունների) դերը թունաքիմիկատների արդյունավետ կառավարման և խելամիտ կիրառության համատեքստում աշխատողների պաշտպանության գործում:

Հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը վկայում է, որ թունաքիմիկատների և այլ վտանգավոր նյութերի անվտանգ կիրառության խնդիրը չի սահմանափակվում միայն աշխատողների գիտելիքների կամ անհատական վարքագծի մակարդակով: Աշխատողների հետ քննարկումից ձևավորվող հիմնական պատկերը «գիտելիքի և կիրառության» միջև համակարգային բացի առկայությունն է, այսինքն, անգամ երբ աշխատողները գիտակցում են վտանգները և գործատուները ֆորմալ առումով տրամադրում են պաշտպանիչ միջոցներ կամ անցկացնում են հրահանգավորում, իրական աշխատանքային պայմաններում անվտանգության կանոնները ոչ միշտ են պահպանվում: Այս բացը պայմանավորված է միաժամանակ մի քանի գործոններով.

- ▶ տարբեր ոլորտներում անվտանգության կառավարման տարբեր մակարդակների առկայություն,
- ▶ անհատական պաշտպանության միջոցների ոչ հետևողական կիրառում,
- ▶ սոցիալ-տնտեսական խոցելիություն,
- ▶ ոչ բավարար վերահսկողություն,
- ▶ վտանգավոր նյութերի որակի և թափոնների կառավարման խնդիրներ,
- ▶ առողջական ռիսկերի ոչ լիարժեք արձանագրում,
- ▶ արհմիությունների սահմանափակ դերակատարություն:

Հետազոտության արդյունքները հաստատում են անվտանգության մշակույթի ոլորտային տարբերությունները: Օրինակ, խոշոր և ավելի ինստիտուցիոնալացված ձեռնարկություններում՝ հատկապես «Հայկական Ատոմային Էլեկտրակայան» ՓԲԸ-ում և «Արմենալ» ՓԲԸ-ում, գործում են համեմատաբար հստակ անվտանգության ստանդարտներ և վերահսկողական մեխանիզմներ, մինչդեռ գյուղատնտեսության, անասնաբուժության, անտառտնտեսության և սեզոնային աշխատանքի հատվածներում պաշտպանության համակարգերը զգալիորեն ավելի խոցելի են: Այսինքն, **աշխատողի պաշտպանվածությունը մեծապես կախված է ոչ միայն վտանգի բնույթից, այլև այն կազմակերպական միջավայրից, որտեղ իրականացվում է աշխատանքը:**

Վտանգավոր նյութերի հետ առնչությունը տարբեր ոլորտներում տարբեր բնույթ ունի: Գյուղատնտեսության և անտառտնտեսության ոլորտներում կիրառվում են թունաքիմիկատներ և պարարտանյութեր, անասնաբուժությունում՝ նաև ախտահանիչ նյութեր, այդ թվում՝ կաուստիկ սոդա (նատրիումի հիդրօքսիդ), իսկ սննդի և արդյունաբերական արտադրությունում աշխատողները շփվում են տարբեր քիմիական նյութերի, գազերի և մաքրող միջոցների հետ: Աշխատողների հետ քննարկումները ցույց են տալիս, որ նյութերի վտանգավորության վերա-

բերյալ տեղեկացվածության ընդհանուր պատկերը միանշանակ չէ: Որոշ կազմակերպություններում հրահանգավորումը կանոնակարգված և պարբերական է, սակայն ֆորմալ հրահանգավորումն ինքնին դեռ չի ապահովում անվտանգ վարքագիծը: Որոշ դեպքերում անվտանգության ընթացակարգերը վերածվում են փաստաթղթային պահանջի՝ ստորագրություն, դասընթաց կամ պարբերական հրահանգավորում, մինչդեռ դաշտային կամ անմիջական աշխատանքի ժամանակ վերահսկողությունը թուլանում է: Այս համատեքստում կարևոր եզրահանգում է, որ «գիտելիքի և կիրառության» միջև առկա է բաց, այսինքն՝ գիտելիքի և անվտանգ վարքագիծ կապը ավտոմատ չէ:

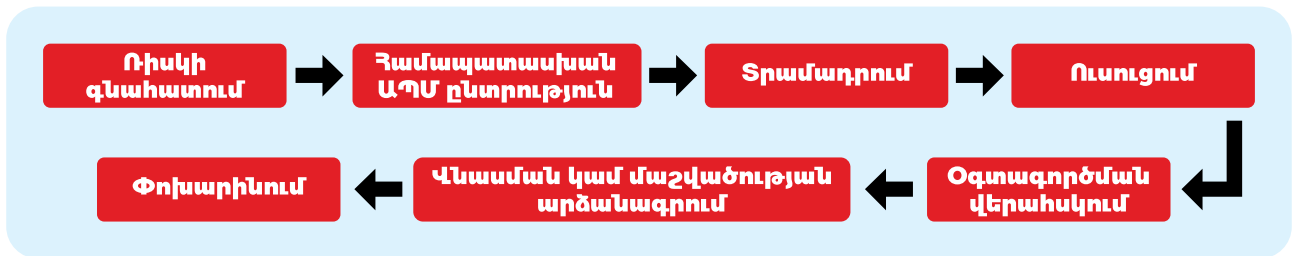
Միևնույն ժամանակ, **անհատական պաշտպանության միջոցների հասանելիությունը դեռ չի նշանակում պաշտպանվածություն:** Աշխատողների հետ քննարկումները ցույց են տալիս, որ բազմաթիվ կազմակերպություններում աշխատողներին տրամադրվում են ձեռնոցներ, հատուկ հագուստ, կոշիկներ, դիմակներ, ականջակալներ, մետաղյա սաղավարտ և այլ միջոցներ: Հետևաբար, քննարկումից չի ձևավորվում այն պատկերը, որ անհատական պաշտպանության միջոցների բացակայությունը համատարած գլխավոր խնդիրն է: Ավելի լուրջ խնդիր է դրանց փաստացի չկիրառումը, որի համար առկա են երեք հիմնական պատճառ.

- **Անհարմարավետություն կամ ռիսկի թերագնահատում.** աշխատողները երբեմն հանում են դիմակները, ականջակալները կամ անվտանգության գոտիները՝ դրանք աշխատանքի համար անհարմար համարելով (շոգ է, խանգարում է և այլն):
- **Վերահսկողությամբ պայմանավորված վարքագիծ.** անվտանգության կանոնները կարող են պահպանվել վերահսկողի ներկայությամբ, սակայն խախտվել նրա բացակայության ժամանակ:
- **Սոցիալ-տնտեսական գործոններ.** ներկայացվել են դեպքեր, երբ հատկապես ցածր վարձատրվող կամ սեզոնային աշխատողները վաճառել են տրամադրված որակյալ անհատական պաշտպանության միջոցները կամ օգտագործել դրանք ոչ նպատակային:

Վերջին հանգամանքը հատկապես ցույց է տալիս, որ անվտանգության քաղաքականությունը չի կարող կառուցվել միայն «տրամադրել անհատական պաշտպանության միջոցներ և պահանջել կրել դրանք» տրամաբանությամբ: Ցածր աշխատավարձը, սեզոնայնությունը և տնտեսական անապահովությունը կարող են աշխատողի համար ստեղծել այնպիսի խթաններ, որոնց պայմաններում կարճաժամկետ նյութական օգուտը գերադասվում է երկարաժամկետ առողջական ռիսկից: Այսպիսով, **աշխատանքի անվտանգությունն այստեղ նաև արժանապատիվ աշխատանքի և սոցիալական պաշտպանության խնդիր է:**

Ինչ վերաբերում է պաշտպանիչ միջոցների փոխարինման և վերահսկողության մեխանիզմներին, ապա աշխատողների հետ քննարկումները ցույց են տալիս, որ հատկապես խոշոր կազմակերպություններում գոյություն ունեն կանոնակարգված ընթացակարգեր՝ վնասված կամ մաշված անհատական պաշտպանության միջոցները փոխարինելու համար: Որոշ դեպքերում օգտագործվում են զեկուցագրեր և գնահատող հանձնաժողովներ, որոնք հնարավորություն են տալիս փոխարինել աշխատանքի ընթացքում վնասված հանդերձանքը: Սակայն այս արդյունքներից չի կարելի եզրակացնել, որ նման մեխանիզմները նույն կերպ գործում են բոլոր ոլորտներում: Հատկապես գյուղատնտեսական,

անասնաբուժական և սեզոնային աշխատանքի վերաբերյալ պատկերը ավելի հատվածական է: Ուստի այստեղ հիմնական հարցը ոչ միայն անհատական պաշտպանության միջոցներ տրամադրելն է, այլ ամբողջ շղթայի առկայությունը:

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ այս շղթայի տարբեր օղակներ տարբեր աշխատավայրերում կարող են բացակայել կամ գործել ձևականորեն:

Սանիտարահիգիենիկ պայմանների պահպանումը նույնպես պայմանավորված է ոլորտով և հիմնարկում ներդրված ընթացակարգերով: Դրանք հիմնականում չեն պահպանվում ցածր վարձատրվող, սահմանափակ վերահսկելիության հնարավորություն ունեցող ոլորտներում՝ գյուղատնտեսություն, անտառտնտեսություն և այլն:

Հետազոտության շրջանակում ուսումնասիրվել են նաև աշխատողների առողջական ռիսկերին և մասնագիտական հիվանդությունների թաքնված բնույթին առնչվող հարցեր: Այս առումով, արձանագրվել են մի շարք ոլորտային առողջական ռիսկեր: Օրինակ, անասնաբուժության ոլորտում քննարկվել են բրուցելոզի և կենդանիների հետ աշխատանքի արդյունքում ֆիզիկական վնասվածքների դեպքեր: Տեքստիլ արտադրության ոլորտում բարձրացվել են կտորի փոշու, ներկանյութերի և գույրոջների հետ կապված շնչառական և մաշկային խնդիրներ: Արտադրական միջավայրում հիշատակվել են քիմիական այրվածքներ և աղմուկի պատճառով լսողության խնդիրներ: Ընդ որում, աշխատողների հետ քննարկման կարևոր արդյունքներից մեկն էլ այն է, որ առողջական խնդիրների փաստացի տարածվածությունը կարող է ավելի մեծ լինել, քան պաշտոնապես տեսանելի է: Մասնագիտական հիվանդությունների մասին չբարձրաձայնելու պատճառներից են.

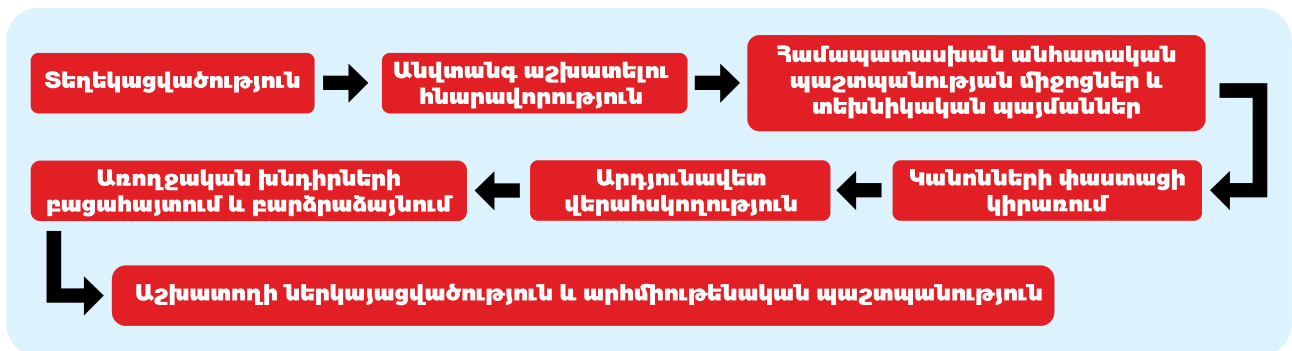
- ▶ աշխատանքը կորցնելու կամ դեկավարության հետ խնդիր ունենալու վտանգը,
- ▶ աշխատողների կողմից ախտանիշների մասին չբարձրաձայնելը,
- ▶ մասնագիտական հիվանդությունների նկատմամբ ցածր զգայունությունը,
- ▶ բժշկական հետազոտությունների և ապահովագրական մեխանիզմների անհավասար հասանելիությունը:

Այսինքն, **մասնագիտական հիվանդությունների ցածր գրանցված ցուցանիշը ինքնին չի կարող մեկնաբանվել որպես ցածր իրական հիվանդացություն:**

Չնայած որոշ կազմակերպություններում գործում են աշխատողի անվտանգության խնդիրների բարձրաձայնման և հետադարձ կապը խրախուսող մեխանիզմներ (օրինակ՝ «Արմենալ»-ում), այդուհանդերձ, մի

շարք կազմակերպություններում աշխատողների հաղորդումները կամ դիմումները պարբերաբար արդյունք չեն տալիս և նրանք աստիճանաբար դադարում են բարձրաձայնել խնդիրների մասին: Ուստի, աշխատողների մասնակցությունն անվտանգության կառավարմանը կախված է ոչ միայն խնդիրների բարձրաձայնման հնարավորության առկայությունից, այլև այն հանգամանքից, թե արդյոք առողջական ռիսկերի և խնդիրների բարձրաձայնումը հանգեցնում է տեսանելի արձագանքի և փոփոխության:

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ շատ դեպքերում թունաքիմիկատների և այլ վտանգավոր նյութերի հետ աշխատանքի անվտանգության խնդիրը ոչ այնքան անվտանգության կանոնների բացակայությունն է, որքան այդ կանոնների՝ իրական աշխատանքային պրակտիկայի վերածման դժվարությունը: Միաժամանակ, արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս մի ամբողջական պատճառահետևանքային շղթա:

Ընդ որում, այս շղթայի որևէ օղակի թուլությունը կարող է խաթարել աշխատողների անվտանգության ամբողջ համակարգը: Հետևաբար, աշխատողին պետք է ոչ միայն սովորեցնել անվտանգ աշխատել, այլ նաև ստեղծել այնպիսի աշխատանքային, տնտեսական և ինստիտուցիոնալ պայմաններ, որոնցում անվտանգ աշխատելն իրականում հնարավոր է:

Այս համատեքստում՝ **արհմիությունները կարող են առանցքային դեր ունենալ գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողների իրավունքների և առողջության պաշտպանության գործում**, հատկապես երբ խոսքը վերաբերում է թունաքիմիկատների և այլ վտանգավոր քիմիական նյութերի կիրառմանը: Հայաստանում գյուղատնտեսության ոլորտը հիմնականում բաղկացած է փոքր ֆերմերային տնտեսություններից, ինքնագրավածներից կամ սեզոնային աշխատողներից, որը դժվարացնում է ուժեղ և համախմբված արհմիությունների ձևավորումը: Միևնույն ժամանակ, գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողների շրջանում հաճախ ցածր է իրավական գիտելիքների մակարդակը սեփական աշխատանքային իրավունքների ինչպես նաև թունաքիմիկատների և առհասարակ քիմիական նյութերի անվտանգ կիրառության ստանդարտների վերաբերյալ: Բացի այդ, շատ դեպքերում գոյություն ունեցող արհեստակցական կազմակերպությունները հաճախ չունեն բավարար ֆինանսական և տեխնիկական միջոցներ՝ աշխատողների շրջանում լայնածավալ դասընթացներ կամ անկախ մոնիթորինգ իրականացնելու համար:

Այդուհանդերձ, միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ արհմիությունները կարող են էական ներդրում ունենալ թունաքիմիկատների անվտանգության ապահովման գործում՝ վերապատրաստումների իրականացման և աշխատողների շահերի պաշտպանության միջոցով:

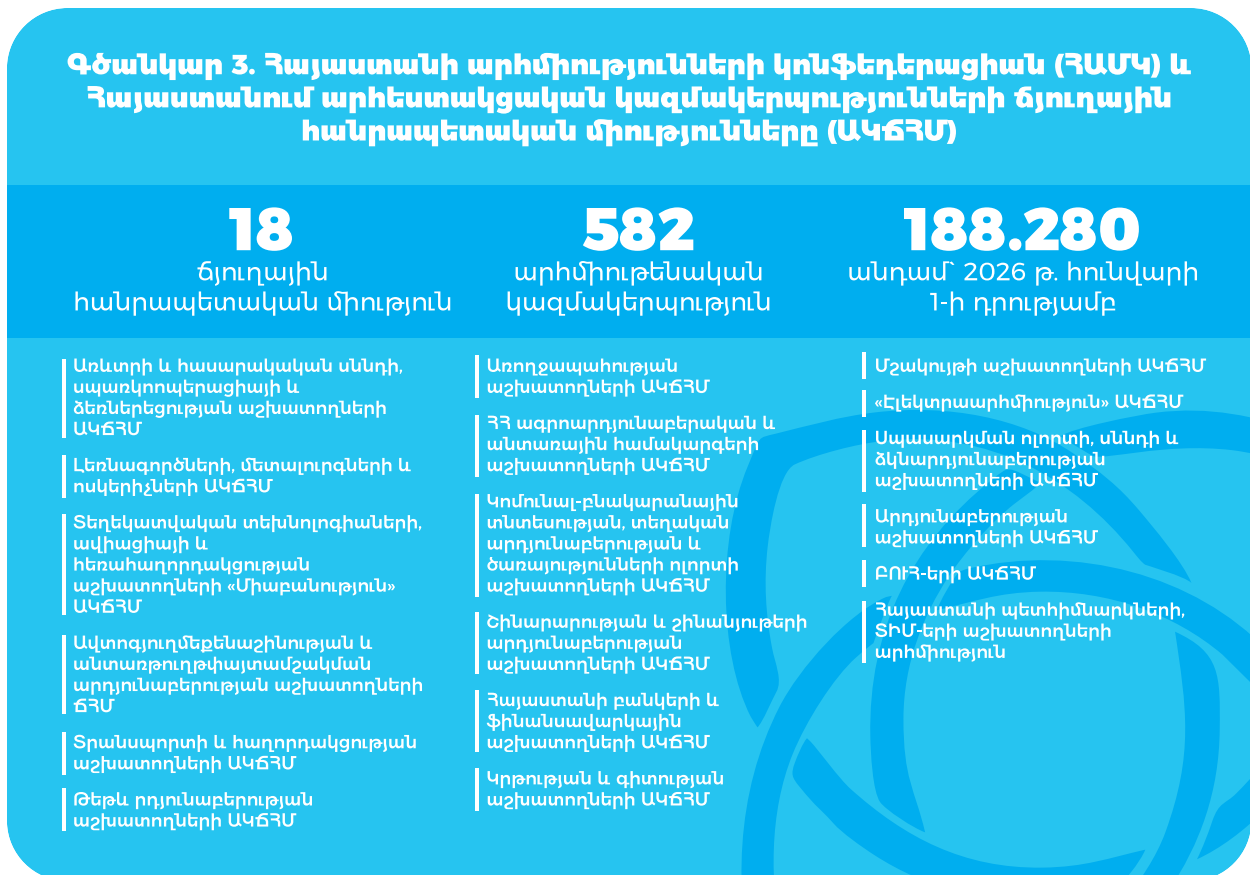
Օրինակ՝ Ուկրաինայում արհմիությունները համագործակցել են ՊԳԿ-ի (FAO) հետ՝ ֆերմերների համար վնասատուների ինտեգրված կառավարման (IPM) վերաբերյալ վերապատրաստումներ իրականացնելու նպատակով, մինչդեռ Կոլումբիայում՝ գյուղատնտեսական արհմիությունները կարևոր դեր են ունեցել բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների արգելման գործընթացի առաջնության գործում: Արևելյան Եվրոպայի մի շարք երկրներում արհեստակցական կազմակերպությունների ազդեցությունը դրսևորվում է ինստիտուցիոնալացված խորհրդակցությունների ընթացակարգերի և բազմակողմ միջգերատեսչական համակարգման մեխանիզմների միջոցով, որոնք ներառված են համապատասխան ազգային գործողությունների ծրագրերում: Այս մեխանիզմները սովորաբար ներառում են դրույթներ՝ կապված վերապատրաստումների, սարքավորումների ստուգման, աշխատողների պաշտպանության թիրախների, ռիսկերի ցուցանիշների և հանրային հաշվետվողականության վերաբերյալ: Միաժամանակ, ոլորտային հանձնաժողովները հաճախ գործում են որպես նախարարությունների, տեսչական մարմինների և գիտական հաստատությունների միջև համակարգման հարթակներ: Այս առումով լավ օրինակ է Լեհաստանի ազգային գործողությունների ծրագիրը, որը սահմանում է կոնկրետ ցուցանիշներ, մոնիթորինգի իրականացման պատասխանատվությունը վերապահում է գյուղատնտեսության նախարարությանը և նախատեսում է մոնիթորինգի արդյունքների տարեկան հրապարակային ներկայացում (26): Նման ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը կարող է հարմարեցվել նաև սահմանափակ ֆինանսական և վարչական ռեսուրսներ ունեցող երկրների պայմաններին:

Հայաստանում արհմիությունների ինստիտուցիոնալ գործունեությունը պատմականորեն հիմնականում ուղղված է եղել արդյունաբերության և հանրային ոլորտների աշխատողների խնդիրներին, և արդյունքում գյուղատնտեսությունում թունաքիմիկատների անվտանգության հետ կապված հարցերում դրան անմիջական ներգրավվածությունը մինչ օրս բավականին սահմանափակ է: Թեև Հայաստանի օրենսդրությունը ներառում է սոցիալական գործընկերության այնպիսի մեխանիզմներ, ինչպիսիք են Հանրապետական եռակողմ հանձնաժողովը և աշխատանքի առողջության և անվտանգության ոլորտում կոլեկտիվ բանակցությունների մեխանիզմները, այդ գործիքները դեռևս ամբողջությամբ չեն կիրառվել թունաքիմիկատների հետ կապված ռիսկերի կառավարման ուղղությամբ (27): Մասնավորապես, ՀՀ աշխատանքային օրենսդրությունն արհմիություններին հնարավորություն է տալիս աշխատանքային պայմանների վերաբերյալ ձեռնարկել կոլեկտիվ բանակցություններ և մասնակցել դրանց: Գործատուները պարտավոր են պահպանել կնքված կոլեկտիվ պայմանագրերում ամրագրված աշխատանքի անվտանգության և առողջության պահպանության վերաբերյալ դրույթները, իսկ անվտանգ աշխատանքային միջավայր ունենալու իրավունքը երաշխավորված է օրենքով: Աշխատանքային փոխգործակցությունն աջակցվում է նաև Հանրապետական եռակողմ հանձնաժողովի միջոցով, որում ներառված պետք է լինեն կառավարությունը, գործատուները և արհմիությունները, ինչպես արտացոլված է Հանրապետական եռակողմ պայմանագրում (Հանրապետական եռակողմ վերջին պայմանագիրը կնքվել է 2026թ. հունվարի 23-ին, 3 տարի ժամկետով Հայաստանի Հանրապետության կառավարության՝ ի դեմս ՀՀ աշխատանքի և բարեկեցության նախարարության, Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի (ՀԱՄԿ) և

Հայաստանի գործատուների հանրապետական միության միջև): ՀԱՄԿ-ը, որպես երկրի խոշորագույն արհմիութենական կառույց, 2026թ. հունվար ամսվա դրությամբ միավորում է 18 ճյուղային հանրապետական միություններ և ունի 188 280 անդամ⁷ (**Գծանկար 3**):

Հանրապետական կոլեկտիվ պայմանագրի ստորագրումը կարող է կարևոր հիմք ստեղծել սոցիալական գործընկերության մեխանիզմների վերակենդանացման և աշխատանքի անվտանգության ու առողջության, այդ թվում, գյուղատնտեսական աշխատողների՝ թունաքիմիկատների բացասական ազդեցությունից պաշտպանության հարցերն օրակարգում ներառելու համար:

Հետազոտության արդյունքները վկայում են որ աշխատողների և տարբեր դերակատարների դիրքորոշումները համընկնում են արհմիությունների դերի վերաբերյալ՝ հանրային առողջության, աշխատողների անվտանգության, իրազեկման և երկարաժամկետ պատասխանատվության հարցերում: Ըստ այդմ, արհմիությունների հիմնական բացերից մեկը շարունակում է մնալ գյուղատնտեսական ոլորտում թունաքիմիկատների անվտանգության կառավարման գործընթացներում սահմանափակ ներգրավվածությունը:

Սակայն, **Հայաստանում արհմիությունները կարող են առանցքային դերակատարում ստանձնել թունաքիմիկատների խելամիտ ու անվտանգ կիրառման գործում՝ հանդես գալով որպես կամուրջ պետական կարգավորումների, գործատուների և անմիջական աշխատողների միջև:** Օրինակ, ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության և ՀՀ առողջապահական ու աշխատանքի տեսչական մարմնի հետ համագործակցությամբ

⁷ <https://hamk.am/story>

արհմիությունները կարող են կազմակերպել տեղեկատվական արշավներ և դասընթացներ, որոնք ֆերմերներին կիրառել են ոչ միայն սեփական առողջությանը հասցվող վնասների, այլև թունաքիմիկատների չարաչափման երկարաժամկետ առողջապահական և էկոլոգիական հետևանքների վերաբերյալ (Փ5/Փ6): Իրազեկվածության բարձրացման նպատակով կարևոր կլինի նաև արհմիությունների համագործակցությունը ակադեմիական և հասարակական ոլորտների կառույցների հետ, օրինակ՝ թունաքիմիկատների կիրառության վերաբերյալ դասընթացներ կազմակերպելու և կիրառական հետազոտություններ իրականացնելու նպատակով (Փ2, Փ3, Փ4): Բացի այդ, արհմիությունները կարող են կարևոր դերակատարություն ունենալ թունաքիմիկատների կիրառությամբ պայմանավորված աշխատանքային անվտանգության իրավունքի պաշտպանության, ինչպես նաև օրենսդրական դաշտի բարելավման գործում (Փ8, Փ9):

Այս համատեքստում Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիան (ՀԱՄԿ), թեև ներկայումս թունաքիմիկատների կառավարման ոլորտում սահմանափակ մասնակցություն ունի, կարող է դառնալ կարևոր դերակատար՝ նպաստելով աշխատանքի անվտանգության և աշխատողների առողջության ապահովմանը, իրազեկվածության բարձրացմանը, թունաքիմիկատների ավելի անվտանգ կիրառության հարցերում աշխատողների շահերի պաշտպանությանն ու բարենպաստ քաղաքականությունների մշակմանը: Այդ նպատակով կարևոր է ամրապնդել ՀԱՄԿ-ի ինչպես նաև ճյուղային արհմիությունների ինստիտուցիոնալ կարողությունները և ռազմավարական դերակատարությունը, ինչպես նաև նպաստել համապատասխան գիտելիքների զարգացմանը և սոցիալական գործընկերության առկա մեխանիզմների արդյունավետ օգտագործմանը:

Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի դիրքորոշումը և տեսլականը

Հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ արհմիությունները և հատկապես արհմիությունների կոնֆեդերացիան (ՀԱՄԿ) կարող է նշանակալի դերակատարություն ունենալ թունաքիմիկատների հետ անմիջականորեն առնչվող աշխատողների իրավունքների պաշտպանության ամրապնդման գործում: Ավելին, ՀԱՄԿ-ն ունի Հայաստանում թունաքիմիկատների կարգավորմամբ զբաղվող պետական մարմինների վրա ազդեցություն գործադրելու ինստիտուցիոնալ ներուժ՝ Հանրապետական եռակողմ հանձնաժողովի միջոցով, որում, ինչպես նշվեց, ներառված են Հայաստանի կառավարությունը, գործատուները և արհմիությունները: Աշխատողների հետ քննարկումները ցույց են տալիս, որ արհմիությունների ակնկալվող հիմնական դերակատարությունը ձևավորվում է երեք փոխկապակցված գործառնությամբ՝ **իրազեկել, վերահսկել և բանակցել**: Սա հնարավորություն է տալիս թունաքիմիկատների խելամիտ կիրառությունը դիտարկել միաժամանակ որպես աշխատանքի անվտանգության, աշխատողների իրավունքների, արժանապատիվ աշխատանքի և կայուն գյուղատնտեսության խնդիր: Միաժամանակ, ըստ աշխատողների՝ առանցքային փոփոխությունները, որոնց շուրջ արհմիությունները պետք է անմիջապես բանակցեն հայաստանյան գործատուների հետ հետևյալն են.

- **Աշխատանքի կազմակերպման բարելավում** - հաստիքների համալրում և գերծանրաբեռնվածության նվազեցում, հատկապես այն աշխատանքներում, որտեղ աշխատողների թվի պակասը ինքնին անվտանգության ռիսկ է ստեղծում:
- **Արժանապատիվ վարձատրություն և սոցիալական պաշտպանություն** - աշխատավարձերի և սոցիալական պաշտպանության մակարդակի բարձրացում, որպեսզի տնտեսական խոցելիությունը չստեղծի անվտանգության կանոնները խախտելու կամ անհատական պաշտպանության միջոցները վաճառելու խթան:
- **Որակյալ անհատական պաշտպանության միջոցներ և տեխնիկական վերագինում** - համապատասխան, հարմար և որակյալ պաշտպանիչ միջոցների տրամադրում, դրանց փոխարինման արդյունավետ համակարգ և ավելի անվտանգ տեխնոլոգիաների կիրառում:
- **Պետական վերահսկողություն և վտանգավոր նյութերի կառավարում** - թունաքիմիկատների և այլ վտանգավոր նյութերի որակի վերահսկողության ուժեղացում, համապատասխան փորձաքննությունների զարգացում և վտանգավոր թափոնների անվտանգ ոչնչացման մատչելի համակարգի ձևավորում:
- **Արհմիությունների դերակատարության վերափոխում** - իրազեկման պարբերական ծրագրեր, աշխատավայրերի անվտանգության հարցերով ավելի ակտիվ վերահսկողություն, աշխատողների խնդիրների համակարգված հավաքագրում և գործատուների հետ փաստերի վրա հիմնված բանակցություններ:

Միաժամանակ, քաղաքական որոշում կայացնողների, հասարակական և ակադեմիական ոլորտի ներկայացուցիչների, աշխատանքային իրավունքների աջակցության կազմակերպությունների և այլ սոցիալական գործընկերների հետ խորհրդակցությունների արդյունքում պարզվել է, որ այս դերակատարները ակնկալում են, որ ՀԱՄԿ-ը ակտիվ դեր կստանձնի թունաքիմիկատների անվտանգ կառավարման ոլորտում՝ հատկապես հետևյալ ուղղություններով.

- ▶ գյուղատնտեսական աշխատողների և արհմիությունների ներկայացուցիչների իրազեկվածության բարձրացում,
- ▶ աշխատանքի անվտանգության և առողջության վերաբերյալ վերապատրաստումների կազմակերպում,
- ▶ թունաքիմիկատների ազդեցության հետ կապված աշխատանքային ռիսկերի վերաբերյալ տեղեկատվության հավաքագրում,
- ▶ սոցիալական գործընկերության մեխանիզմների միջոցով քաղաքականության մշակման գործընթացներին մասնակցություն,
- ▶ թունաքիմիկատների ավելի անվտանգ օգտագործման և բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների սահմանափակման գործում առաջնորդություն,
- ▶ պետական մարմինների, գործատուների, կրթական/գիտական կառույցների և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների հետ համագործակցության ամրապնդում:

Հիմնվելով այս համապարփակ հետազոտության արդյունքների վրա

և հաշվի առնելով թունաքիմիկատների հետ անմիջական առնչություն ունեցող աշխատողների, ինչպես նաև Հայաստանի գյուղատնտեսական գիտելիքի և նորարարությունների համակարգի դերակատարների ակնկալիքները՝ ստորև ներկայացվում է **Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի դիրքորոշումը թունաքիմիկատների արդյունավետ կառավարման և խելամիտ կիրառության վերաբերյալ**:

1. Հիմնվելով սոցիալական գործընկերության մեխանիզմների (ինչպիսին է Հայաստանի կառավարության, գործատուների և արհմիությունների Հանրապետական եռակողմ հանձնաժողովը) և միջազգային կազմակերպությունների (ինչպիսիք են Աշխատանքի միջազգային կազմակերպությունը (ILO), ՊԳԿ-ն (FAO)) հետ գործընկերության վրա՝ ՀԱՄԿ-ը **բնապահական կառավարումը դիտարկում է որպես երկրի Արդար անցման (Just Transition) անբաժանելի հենասյուն**:
2. Ընդունելով «Մեկ առողջություն» (One Health) համապարփակ մոդելը, որը փոխկապակցում է մարդու, բույսերի, կենդանիների և էկոհամակարգերի առողջությունն ու անվտանգությունը, **ՀԱՄԿ-ը հանդես է գալու որպես կարևոր շարժիչ ուժ՝ Կունմին-Մոնրեալի գլոբալ կենսաբազմազանության շրջանակային ծրագրի (KMGBF) Թիրախի 7-ի արդյունավետ իրականացման գործում**: Այս թիրախը պահանջում է մինչև 2030 թվականը առնվազն կիսով չափ կրճատել թունաքիմիկատների և խիստ վտանգավոր քիմիական նյութերի ընդհանուր ռիսկերը:
3. «Մեկ առողջություն» մոտեցման հիման վրա ՀԱՄԿ-ը և ոլորտի համապատասխան ճյուղային արհմիությունները մեկտեղելու են իրենց ջանքերը գյուղատնտեսական գիտելիքի և նորարարությունների համակարգի համապատասխան դերակատարների հետ ակտիվ փոխգործակցելով հետևյալ նպատակներին հասնելու համար (**Գծանկար 4**)

Գծանկար 4

Մարդու առողջության՝ աշխատանքի անվտանգություն և հանրային սննդի անվտանգություն.

- ▶ ՀԱՄԿ-ը ներկայացնում է աշխատավայրում խիստ մոնիթորինգի և վերահսկողության պահանջ, մատնանշելով, որ Հայաստանում դեռևս գործում են ժամանակակից թունաքիմիկատների արդյունավետ կիրառման և հաշվառման թերի համակարգեր: Այս խնդիրը լուծելու նպատակով ՀԱՄԿ-ը կօգտագործի Հանրապետական եռակողմ հանձնաժողովի հարթակը՝ լոբբինգ անելու պետության կողմից աջակցվող աշխատանքային առողջապահական պարտադիր ռեգիստրների ստեղծման համար, որոնք թույլ կտան հետևել գյուղատնտեսության աշխատողների շրջանում թունաքիմիկատներից սուր և քրոնիկական թունավորումների դեպքերին:
- ▶ ՀԱՄԿ-ը միանում է բարձր վտանգավորության թունաքիմիկատների և քիմիական նյութերի դեմ «երկակի ստանդարտների» պայքարին: Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության կառույցների հետ համատեղ ՀԱՄԿ-ը կսատարի այն գլոբալ արշավները, որոնք ուղղված են Եվրոպական Միությունում արգելված այդ վտանգավոր նյութերի (HHPs) արտահանման դադարեցմանը զարգացող և անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներ: Այսպիսով՝ հնարավոր կլինի պաշտպանել գյուղատնտեսության աշխատողներին դրանցից բխող վտանգավոր հիվանդություններից և զերծ պահել հանրությանը սննդամթերքում թունավոր մնացորդներից:
- ▶ Ըստ ՀԱՄԿ-ի՝ «կանաչ անցումը» չպետք է վտանգի տվյալ ոլորտներում ներգրավված մարդկանց արժանապատիվ աշխատանքի իրավունքը և կենսամակարդակը: Այդ նպատակով արհմիությունները սոցիալական գործընկերության շրջանակում հանդես են գալիս որպես «կանաչ հմտությունների» ուսուցման կազմակերպիչներ և աջակիցներ՝ մասնավորապես օգնելով գյուղատնտեսության ոլորտի աշխատողներին ինտենսիվ քիմիական նյութերի կիրառումից անցում կատարել վնասատուների ինտեգրված կառավարման (IPM) մեթոդներին:

Կենդանիների և բույսերի առողջություն՝ անվտանգ բուսաբուծություն, անասնապահություն և կենսաանվտանգություն.

- ▶ ՀԱՄԿ-ն աջակցում է բույսերի պաշտպանության կենսաբանական անվտանգ այլընտրանքների և բնության վրա հիմնված լուծումների ներդրմանը: ՊԳԿ-ի (FAO) միջազգային ուղեցույցներին համապատասխան՝ արհմիությունները հանդես են գալիս հանուն պետական սուբսիդիաների և կառուցվածքային աջակցության՝ հասանելի, անվտանգ այլընտրանքների կիրառությանը նպաստելու համար: Այս անցումը նպատակ ունի պաշտպանել գյուղատնտեսական կենդանիներին, մշակաբույսերը և կենսական նշանակություն ունեցող փոշոտողներին (օրինակ՝ մեղուներին) սինթետիկ թունաքիմիկատներով համակարգային թունավորումներից:
- ▶ Արհմիությունները կոչ են անում ստեղծել միջոլորտային «Մեկ առողջություն» համակարգի մոնիթորինգ և գյուղատնտեսության ոլոր-

տի աշխատողներին ներառել այդ ազգային միասնական վերահսկողության ցանցում: Սա նշանակում է համատեղ մոնիթորինգ, որտեղ բույսերի հիվանդությունների, կենդանիների հիվանդությունների և անկման, հանրային առողջության և մարդկանց ախտորոշիչ տվյալների հիման վրա թունաքիմիկատների ազդեցության համալիր վերլուծություն՝ կենդանաբանական և տոքսիկոլոգիական սպառնալիքները վաղ փուլում կանխելու համար:

Շրջակա միջավայրի և էկոհամակարգերի առողջություն՝ հող, ջուր, կենսաբազմազանություն.

▶ ՀԱՄԿ-ը մեկնարկում է իրավական և կարգավորող դաշտի ներդաշնակեցման ջատագովություն: Այս ընդգրկուն հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ Հայաստանի ազգային օրենսդրության և միջազգային բնապահպանական ստանդարտների միջև առկա են լուրջ բացեր: Արհմիությունները պահանջում են խիստ համապատասխանեցում վտանգների դասակարգման գլոբալ ստանդարտներին՝ կանխելու համար թունաքիմիկատների և դրանց քիմիական ակտիվ նյութերի ապօրինի արտահոսքը դեպի խոցելի տեղական էկոհամակարգեր:

▶ Արհմիությունները հանդես են գալիս էկոհամակարգերի վերականգնման անհապաղ գործողությունների և կրիտիկական ջրային ռեսուրսների պաշտպանության օգտին՝ հատկապես թիրախավորելով գյուղատնտեսական արտահոսքերից տուժած ջրային համակարգերը: Միաժամանակ, արհմիությունները կոչ են անում անհապաղ ջանքեր գործադրել նվազեցնելու թունաքիմիկատների և առհասարակ վտանգավոր թունավոր նյութերի ռիսկերը Սևանա լճի էկոհամակարգին հարող գյուղատնտեսական գոտիներում և հարակից գետավազաններում՝ կենսաբազմազանության դեգրադացումը կանխելու նպատակով:

▶ Արհմիությունները կոչ են անում անհապաղ լուծել խորհրդային ժամանակաշրջանից ժառանգած Կայուն օրգանական աղտոտիչների (POPs) հիմնահարցը: Այդ նպատակով արհմիությունները պահանջում են պետական պատասխանատվություն և միջազգային ֆինանսական միջոցների մոբիլիզացում՝ արգելված թունաքիմիկատների պաշարները հուսալիորեն մեկուսացնելու և անվտանգ ոչնչացնելու համար՝ կանխելով հողի շարունակական աղտոտումն ու տեղի վայրի բնության մեջ տոքսիկների կուտակումը:

Կապը Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի Թիրախ 7-ի իրականացման հետ.

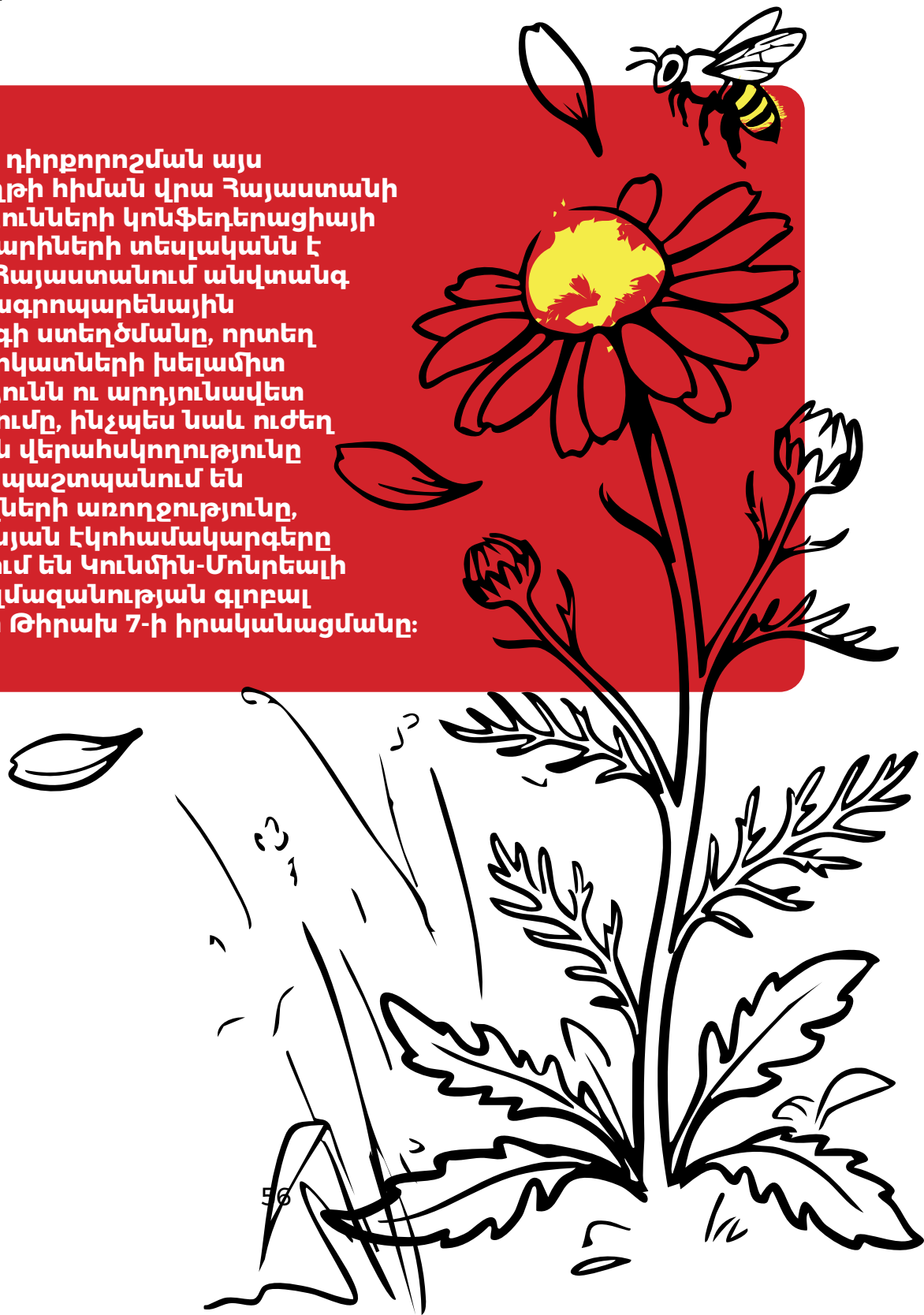
ՀԱՄԿ-ի այս դիրքորոշման փաստաթղթով սահմանած նպատակների իրագործումը մեծապես նպաստելու է Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի և հատկապես դրա Թիրախ 7-ի իրականացմանը՝ հետևյալ կերպ.

▶ Կոլեկտիվ պայմանագրերի և աշխատավայրերում վերահսկողության մեխանիզմների շարունակական բարելավման միջոցով արհմիությունները գործնականում ապահովում են անվտանգության պահանջների կատարումը և կարևոր հիմք են ստեղծում

թունաքիմիկատների ռիսկերի կրճատման համար:

- Թիրախ 7-ը մեծապես հենվում է վնասատուների դեմ պայքարի գիտական մեթոդների և ուժեղ կարգավորող ենթակառուցվածքների վրա: Արհմիությունների ներգրավվածությունը Հայաստանի եռակողմ կառավարման համակարգերում կծառայեցվի որպես կարևոր լծակ՝ մասնավոր շահերի գերակայությունը կանխելու և թունաքիմիկատների կիրառության վերաբերյալ ճշգրիտ տվյալների ստացման համար: Միաժամանակ, ՀԱՄԿ-ը ակտիվորեն կաջակցի, որ թունաքիմիկատների ռիսկերի նվազեցման քաղաքականությունը լինի իրավականորեն կիրառելի, սոցիալապես արդար և բնապահպանական տեսանկյունից արդյունավետ:

Այսպիսով, դիրքորոշման այս փաստաթղթի հիման վրա Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի հաջորդ տարիների տեսլականն է նպաստել Հայաստանում անվտանգ և արդար ագրոպարենային համակարգի ստեղծմանը, որտեղ թունաքիմիկատների խելամիտ կիրառությունն ու արդյունավետ կառավարումը, ինչպես նաև ուժեղ իրավական վերահսկողությունը համատեղ պաշտպանում են աշխատողների առողջությունը, հայաստանյան էկոհամակարգերը և նպաստում են Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի Թիրախ 7-ի իրականացմանը:

Գրականության ցանկ

1. Landford J, Nunn M. **Good governance in “One Health” approaches.** OIE Rev Sci Tech. 2012;31(2). doi:10.20506/rst.31.2.2133. Available from: <https://doi.org/10.20506/rst.31.2.2133>
2. Lamichhane JR. **Pesticide use and risk reduction in European farming systems with IPM: An introduction to the special issue.** Crop Prot. 2017;97. doi:10.1016/j.cropro.2017.01.017. Available from: <https://doi.org/10.1016/j.cropro.2017.01.017>
3. Brosché S. **The Global Threat from Highly Hazardous Pesticides** [Internet]. IPEN; 2024 Feb [cited 2026 Apr 23]. Available from: https://ipen.org/sites/default/files/documents/hhps_report-2023-final-2.pdf
4. European Environment Agency. **How pesticides impact human health and ecosystems in Europe** [Internet]. Briefing No. 06/2023. Copenhagen: European Environment Agency; 2023 [cited 2026 Apr 23]. Available from: <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/how-pesticides-impact-human-health>
5. Tadevosyan NS, Kirakosyan GV, Muradyan SA, Poghosyan SB, Khachatryan BG. **Relationship between Respiratory Morbidity and Environmental Exposure to Organochlorine Pesticides in Armenia.** J Health Pollut. 2021;11(31):210904. doi:10.5696/2156-9614-11.31.210904. Available from: <https://doi.org/10.5696/2156-9614-11.31.210904>
6. Tadevosyan A, Tadevosyan N, Kelly K, Gibbs SC, Rautiainen RH. **Pesticide Use Practices in Rural Armenia.** J Agromedicine. 2013;18(4):326–333. doi:10.1080/1059924X.2013.826118. Available from: <https://doi.org/10.1080/1059924X.2013.826118>
7. Tadevosyan NS, Mikulski M, Tadevosyan AE. **Maternal organochlorine pesticide levels and their potential impact on women and newborns in Armenia.** J Environ Sci Health B. 2026;1-10. doi:10.1080/03601234.2026.2637367. Available from: <https://doi.org/10.1080/03601234.2026.2637367>
8. Pipoyan D. **The Reality of Pesticides: Addressing the Food Safety Gap in Armenia** [Internet]. Heinrich Böll Foundation; 2026 [cited 2026 Apr 23]. Available from: https://ge.boell.org/sites/default/files/2026-03/foodsafety_eng_interactive.pdf
9. Gensch L, Jantke K, Rasche L, Schneider UA. **Pesticide risk assessment in European agriculture:** Distribution patterns, ban-substitution effects and regulatory implications. Environmental Pollution. Volume 348, 2024, 123836, ISSN 0269-7491. Available from: <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2024.123836>
10. Nielsen H. **Danish Pesticide Use Reduction Programme** - to Benefit the Environment and the Health. The Danish Ecological Council. ISBN: 87-89843-80-0. 2005. Blegdamsvej 4B 2200 Copenhagen N, Denmark. Available from: https://www.pan-europe.info/old/Resources/Reports/Danish_Pesticide_Use_Reduction_Programme.pdf
11. Gunnell D, Fernando R, Hewagama M, Priyangika WDD, Konradsen F, Edleston M, **The impact of pesticide regulations on suicide in Sri Lanka,** International Journal of Epidemiology, Volume 36, Issue 6, December 2007,

Pages 1235–1242. Available from: <https://doi.org/10.1093/ije/dym164>

12. Food and Agriculture Organization of the United Nations, United Nations Environment Programme, World Health Organization, World Organisation for Animal Health. **One Health Joint Plan of Action (2022–2026): Working Together for the Health of Humans, Animals, Plants and the Environment** [Internet]. Rome; 2022 [cited 2026 Apr 23]. Available from: <https://www.fao.org/one-health/resources/publications/joint-plan-of-action/en/>.
13. Lazarević-Pašti T, Milanković V, Tasić T, Petrović S, Leskovac A. **With or Without You? – A Critical Review on Pesticides in Food**. *Foods*. 2025;14(7):1128. doi:10.3390/foods14071128. Available from: <https://doi.org/10.3390/foods14071128>
14. Food and Agriculture Organization of the United Nations. **EU and FAO promote environmentally friendly practices of pest control to increase quality and quantity of Georgian wine** [Internet]. FAO; 2026 [cited 2026 Apr 23]. Available from: <https://www.fao.org/georgia/news/detail/EU-and-FAO-promote-environmentally-friendly-practices-of-pest-control-to-Increase-Quality-and-Quantity-of-Georgian-Wine/en>
15. Clausen AS, Jørs E, Atuhaire A, Thomsen JF. **Effect of Integrated Pest Management Training on Ugandan Small-Scale Farmers**. *Environ Health Insights*. 2017; 11:1178630217703391. doi:10.1177/1178630217703391. Available from: <https://doi.org/10.1177/1178630217703391>
16. Valbuena D, Cely-Santos M, Obregón D. **Agrochemical pesticide production, trade, and hazard: Narrowing the information gap in Colombia**. *J Environ Manage*. 2021;286:112141. doi:10.1016/j.jenvman.2021.112141. Available from: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112141>
17. Food and Agriculture Organization of the United Nations, World Health Organization. **International Code of Conduct on Pesticide Management: Guidelines on Highly Hazardous Pesticides** [Internet]. Rome: FAO; 2016 [cited 2026 Apr 23]. Available from: <https://www.fao.org/pest-and-pesticide-management/pesticide-risk-reduction/code-conduct/policy-and-legislation/en/>
18. United Nations. **Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants** [Internet]. New York: United Nations; 2001/2004 [cited 2026 Apr 23]. Available from: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-15&chapter=27
19. International Pollutants Elimination Network (IPEN). **IPEN Annual Report 2024** [Internet]. 2024 [cited 2026 Apr 23]. Available from: https://ipen.org/sites/default/files/documents/ipen_2024_annual_report_final.pdf
20. Food and Agriculture Organization of the United Nations. **Pest and Pesticide Management** [Internet]. FAO; 2025 [cited 2026 Apr 23]. Available from: <https://www.fao.org/pest-and-pesticide-management/en/>
21. Food and Agriculture Organization of the United Nations. **FAO launches training courses to help farmers stop land degradation in Ukraine** [Internet]. FAO; 2019 [cited 2026 Apr 23]. Available from: <https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1181252/>
22. Vaagt G. **Integrated Pest Management in International Cooperation Projects with Partner Countries** [Internet]. Deutsche Gesellschaft für Internatio-

- nale Zusammenarbeit (GIZ); 2018 [cited 2026 Apr 23]. Available from: <https://www.giz.de/en/downloads/giz2018-en-IPM-guideline-web.de.pdf>
23. Republic of Armenia. **Law of the Republic of Armenia on Phytosanitary** [Internet]. HO-140-N. Yerevan: National Assembly of the Republic of Armenia; 2014 [cited 2026 Apr 23]. Available from: <https://www.arlis.am/en/acts/193635>
 24. United States Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service. **Eurasia Economic Union – New Pesticide Maximum Residue Levels** [Internet]. Moscow; 2015 [cited 2026 Apr 23]. Available from: https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/report/downloadreportbyfilename?filename=Eurasia%20Economic%20Union%20-%20New%20Pesticide%20MRLs_Moscow_Russian%20Federation_11-27-2015.pdf
 25. Convention on Biological Diversity. **Decision 15/4: Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework** [Internet]. Montreal: CBD; 2022 Dec [cited 2026 Apr 23]. CBD/COP/DEC/15/4. Available from: <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-15/cop-15-dec-04-en.pdf>
 26. Ministry of Agriculture and Rural Development of the Republic of Poland. **National Action Plan to Reduce the Risk Associated with the Use of Plant Protection Products** [Internet]. Warsaw; 2013 [cited 2026 Apr 12]. <https://leap.unep.org/en/countries/pl/national-legislation/national-action-plan-reduce-risk-associated-use-plant-0>
 27. Republic of Armenia. **Labour Code of the Republic of Armenia** [Internet]. Yerevan: National Assembly of the Republic of Armenia; 2021 [cited 2026 Apr 23]. Available from: <https://www.arlis.am/hy/acts/205552>
 28. Confederation of Trade Unions of Armenia (CTUA). **Alternative Report on the Implementation of the European Social Charter** [Internet]. Yerevan; 2025 [cited 2026 Apr 23]. Available from: <https://rm.coe.int/comments-ctua-armenia-18-nr-2025/1680b6812e>

Հավելվածներ

Հավելված 1. ՀԱՄԿ-ի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ իրականացված SWOT վերլուծության և դերակատարների քարտեզագրման արդյունքները

Հայաստանի արհմիությունների ուժեղ և թույլ կողմերը ինչպես նաև թունաքիմիկատների կիրառությանն ու կառավարմանն առնչվող հնարավորությունները և վտանգները

Ուժեղ կողմերը

- ▶ Արհմիությունների լայն ներկայացվածություն տարբեր ոլորտներում, բարձր անդամակցություն⁸
- ▶ Սոցիալական գործընկերության առկայություն՝ ազգային (հանրապետական) մակարդակում
- ▶ Ներկայացվածություն Հանրապետական եռակողմ հանձնաժողովում
- ▶ Ոչ պետական վերահսկողական մեխանիզմների առկայություն, որոնք նախատեսված են օրենսդրությամբ
- ▶ Նյութատեխնիկական ռեսուրսների առկայություն (օրինակ՝ շենքային/գրասենյակային պայմաններ):

Թույլ կողմեր

- ▶ Արհմիություններ չկան որոշ կարևոր կազմակերպություններում
- ▶ Արհմիությունների երբեմն թույլ հանրային կերպար և հեղինակություն
- ▶ Մասնագիտական/փորձագիտական թույլ կարողություններ
- ▶ Թունաքիմիկատների կիրառության և կառավարման վերաբերյալ հստակ ռազմավարական դիրքորոշման բացակայություն:

Հնարավորություններ

- ▶ Համագործակցություն միջազգային կառույցների և կազմակերպությունների հետ
- ▶ Անդամակցություն Հայաստան-ԵՄ քաղաքացիական հասարակության պլատֆորմին⁹
- ▶ Արհմիությունների լայն ներկայացվածությունը հանրային իրազեկվածության բարձրացման հնարավորություն է:

Վտանգներ

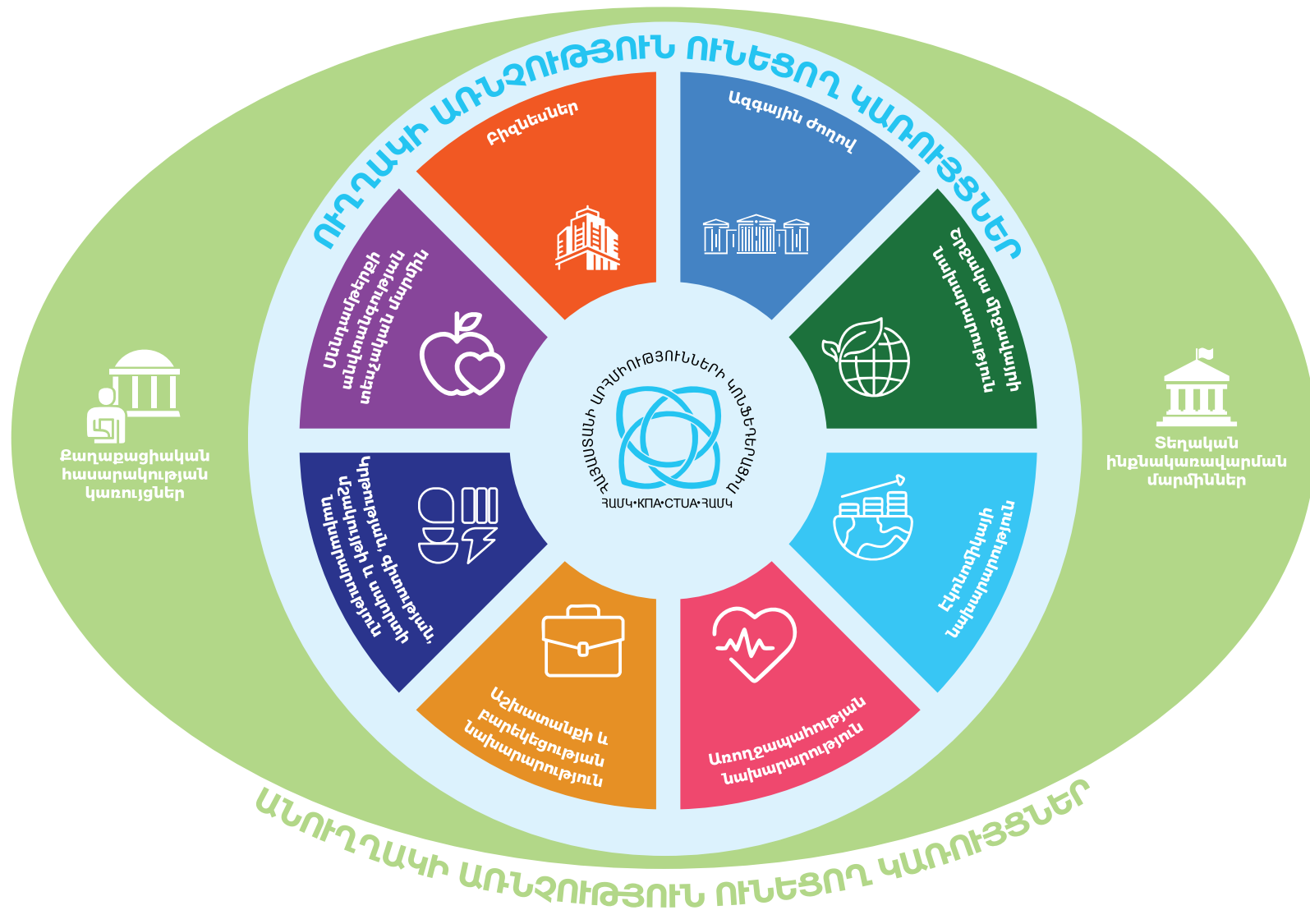

- ▶ Թունաքիմիկատների կիրառության և կառավարման հիմնախնդիրներ
- ▶ Հանրային իրազեկվածության ցածր մակարդակ
- ▶ Աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային անկայունություններ
- ▶ Արտակարգ իրավիճակներ:

⁸ 188280 անդամ՝ 2026 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ (<https://hamk.am/en/story>)

⁹ Համաձայն ԵՄ-Հայաստան Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի (CEPA ՀԸԳՀ) 366-րդ հոդվածի (<https://eu-armenia.am/english>):

Թունաքիմիկատերի կիրառությանն ու կառավարմանն առնչվող դերակատարների քարտեզագրում (actor mapping).

Հավելված 2. Դերակատարների վերաբերյալ տեղեկատվությունը և կիսաստանդարտացված հարցաշարը

Փորձագետը	Կառույցը
Փ1	ՀՀ Առողջապահության նախարարության Հիվանդությունների վերահսկման և կանխարգելման ազգային կենտրոն
Փ2	Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան
Փ3	«Սպառողների խորհրդատվության կենտրոն» ՀԿ
Փ4	ՀՀ Առողջապահական և աշխատանքի պետական տեսչական մարմին
Փ5/Փ6	Հայաստանի Հանրապետության Էկոնոմիկայի Նախարարություն
Փ7	Հայաստանի Գործատուների հանրապետական միություն
Փ8	Հայաստանի արդյունաբերողների և գործարարների միություն
Փ9	ՀՀ Սննդամթերքի անվտանգության տեսչական մարմին
Փ10	«Հայ կանայք հանուն առողջության և առողջ շրջակա միջավայրի» ՀԿ

ՀԱՐՑԱԶԱՐ

փորձագետների հետ կիսաստանդարտացված հարցազրույցի համար

11. Հարցազրուցավար _____
12. Հարցազրույցի ամսաթիվը/ժամը _____ / _____
13. Հարցազրույցի մասնակցի կազմակերպությունը _____
14. Կազմակերպությունում զբաղեցրած պաշտոնը _____

Բարև Ձեզ, իմ անունը _____ է: Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիան Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամի հայաստանյան ներկայացուցչության և ՅՈՒՏՈՒՍ հետազոտական խորհրդատվական հիմնադրամի հետ համատեղ իրականացնում է «Կայուն գյուղատնտեսություն եւ աշխատողների պաշտպանությունը Հայաստանում» նախագիծը, որի շրջանակում կազմվելու և Երևանում կայանալիք COP17 Կենսաբազմազանության համաժողովում ներկայացվելու է Հայաստանում թունաքիմիկատների խելամիտ կիրառության վերաբերյալ արհմիությունների դիրքորոշման փաստաթուղթը:

Մեզ համար շատ կարևոր է լսել Ձեր անկեղծ պատասխանները: Ձեր պատասխանները ենթակա չեն հանրայնացման, մենք կիրառելու ենք տվյալները ընդհանրական տեսքով:

[Հարցազրուցավարին. ցույց տալ տեղեկատվական թերթիկը / ըստ անհրաժեշտության լրացնել համաձայնության ձևաթուղթը]

[Հարցազրուցավարին. թույլտվություն ստանալու դեպքում միացնել ձայնագրիչը]

Կարո՞ղ ենք սկսել: Կանխավ շնորհակալություն:

1. Ընդհանուր դերակատարում և ինստիտուցիոնալ դիրքավորում

1. Ձեր կառույցը ի՞նչ գործառույթներ ունի թունաքիմիկատների (թունաքիմիկատների) ներմուծման, գրանցման, օգտագործման, վերահսկման, մոնիթորինգի կամ իրազեկման գործընթացներում:
2. Ձեր կառույցի տեսանկյունից՝ ո՞րոնք է թունաքիմիկատների կառավարման երեք հիմնական խնդիրները Հայաստանում:
3. Ձեր գնահատմամբ՝ Հայաստանում թունաքիմիկատների կառավարման համակարգն ավելի շատ կարգավորումների պակաս ունի, թե՞ առկա կարգավորումների կիրարկման խնդիր:
4. Որքանո՞վ է Ձեր կառույցը թունաքիմիկատների խելամիտ կիրառության հարցերով համագործակցում այլ պետական մարմինների հետ (օրինակ՝ տեսչական մարմիններ,

նախարարություններ, մաքսային մարմիններ, այլ):

5. Ի՞նչ հիմնական բացեր եք տեսնում միջգերատեսչական համագործակցության մեջ:
6. Ինչպիսի՞նն է Ձեր կառույցի փոխգործակցությունը այլ տեղական և միջազգային կազմակերպությունների հետ:

II. Օրենսդրություն, ստանդարտներ և վերահսկողություն

7. Ձեր կարծիքով՝ ՀՀ գործող օրենսդրական և նորմատիվային դաշտը որքանո՞վ է բավարար թունաքիմիկատների անվտանգ կառավարումն ապահովելու համար:
8. Արդյո՞ք թունաքիմիկատների պետական գրանցման, թույլտվության և շուկայում շրջանառության վերահսկողության մեխանիզմները բավարար են ռիսկերի կանխարգելման համար:
9. Ի՞նչ խնդիրներ կարող են առաջանալ չգրանցված, ժամկետանց, կեղծված կամ արգելված թունաքիմիկատների ներմուծման և շրջանառության վերահսկման ընթացքում:
10. Սահմանային վերահսկողության տեսանկյունից՝ ինչպե՞ս է ստուգվում ներմուծվող թունաքիմիկատների համապատասխանությունը ՀՀ և ԵԱՀԿ պահանջներին:
11. Սահմանային վերահսկողության տեսանկյունից՝ ի՞նչ է արվում ԵՄ պահանջներին համապատասխանեցնելու համար՝ հատկապես CEPA համաձայնագրի շրջանակում: Ա՞յլ շուկաների պահանջները:
12. Առհասարակ, օրենսդրության, ստանդարտների և վերահսկողության առումով ինչպիսի տեսլականներ կան (օրինակ՝ կապել դոկտրինի հետ, հատկապես տնտեսական և ինստիտուցիոնալ վերափոխման համատեքստում):

III. Մոնիթորինգ, լաբորատոր կարողություններ և տվյալների բազաներ

13. Ձեր գնահատմամբ՝ Հայաստանում թունաքիմիկատների մնացորդների մոնիթորինգը սննդամթերքում, հողում, ջրում և շրջակա միջավայրում բավարար չափո՞վ է իրականացվում:
14. Որո՞նք են լաբորատոր կարողությունների հիմնական սահմանափակումները՝ սարքավորումների, ֆինանսավորման, մասնագետների, մեթոդաբանության կամ տվյալների հասանելիության տեսանկյունից:
15. Արդյո՞ք Հայաստանում կա միասնական տվյալների բազա կամ տեղեկատվական համակարգ, որտեղ կուտակվում են թունաքիմիկատների ներմուծման, վաճառքի, օգտագործման, մնացորդների և առողջապահական ազդեցությունների վերաբերյալ տվյալներ:
16. Եթե նման միասնական համակարգ չկա կամ թերի է, ապա ո՞ր կառույցը պետք է համակարգի այդ տվյալների հավաքագրումը և փոխանակումը:
17. Ձեր կարծիքով՝ գյուղատնտեսության ո՞ր ճյուղերում կամ

արտադրատեսակներում պետք է առաջնահերթ ուժեղացնել թունաքիմիկատների մոնիթորինգը:

18. Ձեր կարծիքով՝ որ մարզերում կամ համայնքներում է պետք է առաջնահերթ ուժեղացնել թունաքիմիկատների մոնիթորինգը:

IV. Առողջապահական, բնապահպանական և աշխատանքային ռիսկեր

19. Հանրային առողջապահության տեսանկյունից՝ թունաքիմիկատների ազդեցության հետ կապված ինչիսի հիմնական ուսումնասիրված/ գնահատված ռիսկեր կան Հայաստանում, օրինակ՝ աշխատողների, գյուղատնտեսությամբ զբաղվողների, սպառողների շրջանում:
20. Շրջակա միջավայրի տեսանկյունից՝ ո՞ր ռիսկերն են հատկապես հրատապ լուծում պահանջում, օրինակ՝ հողի, ջրի, կենսաբազմազանության, բնական պաշարների, վտանգավոր թափոնների կառավարման առումով:
21. Աշխատանքի անվտանգության տեսանկյունից՝ որքանով են գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողները և գյուղատնտեսության մեջ ներգրավված մարդկանց և տնտեսությունների պաշտպանված թունաքիմիկատների հետ աշխատանքի ժամանակ:
22. Ձեր կարծիքով՝ որքանով են գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողները և գյուղատնտեսությամբ զբաղվողները (ֆերմերները) օգտագործում անհատական պաշտպանության միջոցներ՝ ձեռնոցներ, դիմակներ, ռեսպիրատորներ, պաշտպանիչ հագուստ:
23. Ի՞նչ դեր կարող են ունենալ արհմիությունները Հայաստանում թունաքիմիկատների խելամիտ կիրառության հարցում.
- հանրային առողջության առումով,
 - աշխատողների անվտանգության բարձրացման հարցում,
 - երկարաժամկետ առումով՝ պատասխանատվության շրջանակը, օրինակ հանրային իրազեկման առումով:

V. Կրթություն, իրազեկում և վարքագծային փոփոխություն

24. Կրթության և գիտության համակարգը ինչպիսի՞ դերակատարություն կարող է ունենալ թունաքիմիկատների անվտանգ օգտագործման, ինտեգրված վնասատուների կառավարման և շրջակա միջավայրի պաշտպանության գործում:
25. Արդյո՞ք գյուղատնտեսությամբ զբաղվողների (ֆերմերների), գյուղատնտեսական խորհրդատուների, բիզնեսի ներկայացուցիչների համար առկա են վերապատրաստումներ թունաքիմիկատների անվտանգ օգտագործման վերաբերյալ: Հասանելի են դրանք բոլորին: Եթե ոչ, ի՞նչ/ինչպե՞ս անել: Ի՞նչ գիտելիքի անհրաժեշտություն կա (standards of EU, EAEU): Ինֆորմացիայի որակի վերահսկողություն/ վերապատրաստման Feedback մեխանիզմներ:
26. Ձեր կարծիքով՝ ո՞ր կրթական կամ իրազեկման գործիքները

կլինեն առավել արդյունավետ՝ ուղեցույցներ, համայնքային սեմինարներ, դպրոցական ծրագրեր, մեդիա և թվային հարթակներ, խորհրդատվական ծառայություններ, թե՛ դաշտային ցուցադրություններ:

27. Ձեր կարծիքով, էլ ո՞ր խմբերի համար է անհրաժեշտ կազմակերպել վերապատրաստումներ թունաքիմիկատների անվտանգ օգտագործման վերաբերյալ և ինչպե՞ս:

VI. Բիզնեսի պատասխանատվություն և այլընտրանքային լուծումներ

28. Բիզնեսների՝ ներմուծողների, վաճառողների, գյուղմթերք արտադրողների և մանրածախ շուկաների տեսանկյունից՝ ի՞նչ պատասխանատվության մեխանիզմներ պետք է կիրառվեն թունաքիմիկատների անվտանգ շրջանառության և օգտագործման համար (հատկապես գործատուների հետ մանրամասն քննարկել) (արտոնությունների/ խրախուսման մեխանիզմներ):
29. Ի՞նչ քաղաքական, ինստիտուցիոնալ կամ գործնական քայլեր կառաջարկեիք առաջիկա 3-5 տարիների համար՝ Հայաստանում թունաքիմիկատների ռիսկերը նվազեցնելու, մոնիթորինգն ուժեղացնելու, ֆերմերների իրազեկվածությունը բարձրացնելու և միջգերատեսչական համագործակցությունը բարելավելու նպատակով:

VII. Ամփոփում

30. Կցանկանա՞ք արդյոք ստանալ հետագա տեղեկատվություն ընթացիկ նախագծի մասին
- Եթե ոչ, ինչո՞ւ:
 - Եթե այո, կցանկանաք մասնակցել հետագա քննարկումներին:
 - Եթե այո, տրամադրեք խնդրեմ կոնտակտային տվյալներ:

Հավելված 3. Ֆոկուս խմբային քննարկման ուղեցույցը

Ֆոկուս խմբային քննարկման նպատակը

Ֆոկուս խմբային քննարկման նպատակն է հիմնվելով աշխատողների անձնական փորձի վրա քննարկել թունաքիմիկատների խելամիտ կիրառության վերաբերյալ պատկերացումները և գնահատել աշխատավայրում թունաքիմիկատների անվտանգ կիրառության հետ կապված իրավիճակը: Բացի այդ, ֆոկուս խմբային քննարկումն ուղղված է վերլուծելու արհմիությունների դերը թունաքիմիկատների խելամիտ կիրառության համատեքստում աշխատողների պաշտպանության գործում: Մասնավորապես, քննարկումն ուղղված է լինելու հետևյալ հիմնական խնդիրների լուծմանը.

- Բացահայտել «գիտելիքի և կիրառության» միջև առկա բացը, այսինքն, վերհանել այն համակարգային խոչընդոտները (օրինակ՝ անհատական պաշտպանության միջոցների և սարքավորումների բացակայությունը կամ անորակ լինելը, հիգիենայի պայմանների բացակայությունը), որոնք թույլ չեն տալիս աշխատողներին պահպանել անվտանգության կանոնները, նույնիսկ եթե նրանք գիտակցում են վտանգները:
- Գնահատել արհմիությունների արդյունավետությունը, այսինքն, պարզել, թե որքանով են արհմիություններն ակտիվորեն վերահսկում թունաքիմիկատների հետ կապված վտանգները, կիրառում անվտանգության կանոնակարգերը և գործատուներին ներկայացնում աշխատողների առողջապահական խնդիրները:

Միաժամանակ, ֆոկուս խմբային քննարկումը նպատակ ունի հավաքագրել փաստացի, աշխատողների կողմից ներկայացված տվյալներ և առաջարկներ, որոնք արհմիությունները կարող են օգտագործել ավելի անվտանգ առողջապահական քաղաքականություն մշակելու ու բանակցելու համար:

Ֆոկուս խմբային քննարկման մեթոդաբանությունը

Խմբի մեծությունը. 12-15 մասնակից՝ արդյունավետ քննարկում ապահովելու համար:

Կազմը. Կարևոր է խմբում ներառել տարբեր ճյուղային միությունների ներկայացուցիչներ: Քննարկմանը պետք է մասնակցեն առնվազն հետևյալ ճյուղային միությունների ներկայացուցիչները, իհարկե շեշտը դնելով ագրո-անտառ արհմիության անդամների վրա.

- ➔ ՀՀ ագրոարդյունաբերական և անտառային համակարգերի աշխատողների արհեստակցական կազմակերպությունների ճյուղային հանրապետական միություն
- ➔ Սպասարկման ոլորտի, սննդի և ձկնարդյունաբերության աշխատողների արհեստակցական կազմակերպությունների ճյուղային հանրապետական միություն
- ➔ Առողջապահության աշխատողների արհեստակցական կազմակերպությունների ճյուղային հանրապետական միություն
- ➔ Առևտրի և հասարակական սննդի, սպառկոոպերացիայի և ձեռներեցության աշխատողների արհեստակցական կազմակերպությունների ճյուղային հանրապետական միություն

- ➔ Ավտոգյուղմեքենաշինության և անտառթուղթփայտամշակման արդյունաբերության աշխատողների ճյուղային հանրապետական միություն:

Կարևոր է նաև առանձնացնել վերահսկողներին և ղեկավարներին շարքային աշխատողներից՝ կաշկանդվածությունից խուսափելու համար:

Տևողությունը. Առավելագույնը 90 րոպե:

Մոդերացիա. Անհրաժեշտ է ընտրել չեզոք մոդերատոր, ով տալիս է բաց, չուղղորդող հարցեր և չի մասնակցում բովանդակային քննարկմանը:

Ֆոկուս խմբային քննարկման ընթացքը և հարցերը.

Մեկնարկ

Նպատակն է համատեղ պայմանավորվել քննարկման կանոնների շուրջ, ստեղծել վստահության մթնոլորտ և հասկանալ թունաքիմիկատների հետ աշխատանքի ընդհանուր պատկերը: Հնարավոր հարցեր.

- ▶ Որո՞նք են այն հիմնական մշակաբույսերը, որոնց մշակությամբ/խնամքով զբաղվում եք, և հատկապես ո՞ր թունաքիմիկատներն եք ամենահաճախն օգտագործում:
- ▶ Կպատմե՞ք ձեր սովորական աշխատանքային օրվա մասին, երբ իրականացվում է թունաքիմիկատների կիրառում: Ինչպե՞ս եք տեղեկացվում թունաքիմիկատների հետ աշխատանքները սկսվելուց առաջ:

Մեկնարկի փուլի համար նախատեսել 10-15 րոպե:

Հիմնական քննարկման փուլ.

Մաս I. Նպատակն է բացահայտել աշխատանքի անվտանգության համակարգային թերությունները և պաշտպանիչ միջոցների հասանելիությունը: Կարևոր է վեր հանել նաև մասնագիտական հիվանդությունների թաքնված միտումները և դրանց մասին բարձրաձայնելու խոչընդոտները: Հնարավոր հարցեր.

- ▶ Անհատական պաշտպանության ի՞նչ միջոցներ (դիմակներ, ձեռնոցներ, կոշիկներ, արտահագուստ, պաշտպանիչ ակնոցներ) է տրամադրում գործատուն: Արդյո՞ք դրանք հարմար են և համապատասխանում են աշխատավայրի պայմաններին:
- ▶ Եթե աշխատանքի ժամանակ պաշտպանիչ հանդերձանքը պակասում է կամ վնասվում, ո՞րն է նորը ստանալու ընթացակարգը: Արդյո՞ք իրականում պահվում է այդ ընթացակարգը:
- ▶ Կարո՞ղ եք նկարագրել աշխատավայրի սանիտարահիգիենիկ պայմանները: Արդյո՞ք կան առանձնացված և մաքուր տարածքներ ձեռքերը լվանալու, ցնցուղ ընդունելու և անձնական հագուստը քիմիական նյութերի մնացորդներից մաքրելու համար:
- ▶ Դուք կամ ձեր գործընկերները երբևէ ունեցե՞լ եք առողջական խնդիրներ թունաքիմիկատների հետ աշխատանքից անմիջապես հետո (օրինակ՝ մաշկի ցան, աչքերի մրմռոց, գլխապտույտ, սրտխառնոց, գլխացավ):
- ▶ Եթե որևէ մեկը թունաքիմիկատների ազդեցությունից անառողջ է զգում, ի՞նչ է տեղի ունենում հետո: Արդյո՞ք ձեզ ապահով եք զգում այդ մասին

ղեկավարությանը հայտնելիս, թե՛, օրինակ, աշխատողները վախենում են կորցնել աշխատանքը:

Մաս II. Նպատակն է բացահայտել արհմիությունների դերն անվտանգության հարցերում, գնահատել արհմիության ներկայիս ազդեցությունը և աշխատողների անվտանգության բարձրացման հարցում նրանց սպասումները: Հնարավոր հարցեր.

- ▶ Ինչպե՞ս է ձեր արհեստակցական միությունը ներկայումս զբաղվում թունաքիմիկատների վտանգների և աշխատավայրում անվտանգության ու առողջության հարցերով:
- ▶ Արդյո՞ք արհմիության ներկայացուցիչները երբևէ իրականացրել են աշխատանքի անվտանգության անկախ ստուգումներ կամ կազմակերպել հատուկ դասընթացներ թունաքիմիկատների անվտանգ կիրառության վերաբերյալ:
- ▶ Եթե նկատում եք քիմիական նյութերի օգտագործման անվտանգության կանոնների լուրջ խախտում, ո՞ւմ եք նախընտրում դիմել՝ արհմիությանը, թե՛ անմիջապես գործատուին: Ինչո՞ւ:
- ▶ Ինչպե՞ս կարող է արհմիությունն ավելի լավ պաշտպանել ձեզ անվտանգության հարցերում (օրինակ՝ ավելի որակյալ անհատական պաշտպանության միջոցների ձեռքբերման շուրջ բանակցություններ, պարբերաբար անվճար բժշկական հետազոտությունների պահանջ, գործատուին պատասխանատվության ենթարկում):

Հիմնական քննարկման փուլի համար նախատեսել 30-40 րոպե:

Ամփոփում և գործնական առաջարկներ

Վերջին փուլի նպատակը մասնակիցների կողմից առաջադրվող լուծումների համատեղ մշակումն է: Հնարավոր հարց.

- ▶ Եթե ձեր արհմիությունը հնարավորություն ունենար գործատուի հետ անհապաղ բանակցել երեք փոփոխության շուրջ՝ կապված թունաքիմիկատների օգտագործման հետ, որո՞նք կլինեին դրանք:

Ամփոփման և գործնական առաջարկների փուլի համար նախատեսել 15-20 րոպե:

Գաղտնիության երաշխավորում

Ֆոկուս խմբային քննարկումից առաջ մասնակիցներին անհրաժեշտ է հստակ բացատրել, որ նրանց անունները, անձնական տվյալները և արհմիությանն անդամակցելու հանգամանքը կմնան լիովին անանուն: Այսինքն, բոլոր մասնակիցների ինքնությունը գաղտնի է պահվելու, իսկ արդյունքները հրապարակվելու են անանուն կերպով և ընդհանրացված:

**ԿԱՅՈՒՆ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՏՈՂՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

**ԹՈՒՆԱՔԻՄԻԿԱՏՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ ԵՎ ԽԵԼԱՄԻՏ
ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԿՈՆՏԱԿՏՆԵՐ

**Հայաստանի արհմիությունների
կոնֆեդերացիա (ՀԱՄԿ)**
hamk@hamk.am

JUSTUS Foundation
info@justusfoundation.org

Ֆրիդրիխ Էբերտ Հիմնադրամ
armenia@fes.de

JUSTUS FOUNDATION
For Green & Just Transition

**Friedrich
Ebert**
Stiftung